

PALÓCFÖLD
PALÓCFÖLD

1984/3.

XVIII.

MŰVELŐDÉSPOLITIKAI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Tartalom

XVIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM

1. Simor András: Szilveszter írásaiból (versciklus)
4. Thiery Árpád: Téli utazás (novella)
11. Nagy Gáspár: Múlik a Jövők (vers)
12. Hajdú Gábor: A legzseniálisabb szabolcsi (elbeszélés)
21. Csanády János: Ezer évre, Köd szítaljon, Volék siroalm tudotlon, Hazai föld, Alfa és omega (vers)

ÖRÖKSÉG

24. Kovács Győző: Illyés Gyula estéje
27. Juhász Mária: A Semmi közelít

VALÓSÁGUNK

33. Kerékgyártó T. István: Értelmiségi szerep és társadalmi nyilvánosság
40. Nyilas György: A népművelők társadalmi helyzete

ABLAK

47. Dél-itáliai költők (Baranyi Ferenc)
48. Dante Maffia: Kosárba viperát, Dühöt, Szigetzőld (Baranyi Ferenc fordításai)
49. Marcello Camillucci: A rózsa
49. Leonardo Mancino: Sinisgallihoz (Kassai Franciska fordításai)
50. Antonino Contiliano: Szicília
50. Vincenzo Mascaro: Halászsok
51. Rosa Maria Ancona: Önmagamról
51. Giovanni Lombardo: A háború tudorai (Romhányi Ágnes fordításai)
52. Rolando Certa: Cataniai impressziók
53. Rolando Certa: Arion (Baranyi Ferenc fordításai)
54. Kassai Franciska: Rosa Balistrieri (kisportré)

MÉRLEGEN

55. A Madách-rejtély, András László könyvéről T. Pataki László és Radó György

FIGYELŐ

61. A tudatosítás változtat (Molnár Pál)

Szilveszter írásaiból

Az írásról

Megpróbáltam
lágyan,
szelíden írni,
ám
a szavak
föllázadtak a papíron,
s mire
a mondat végetért,
még szabadabb lett,
keserűbb,
mint először vala.
Eltéptem
tízszer,
százszor a papírt,
és újrakezdttem,
de hiába,
a lélegzetemet
könnyebb lett volna
visszafojtanom,
mint elfojtani
azt,
amit
kimondtak a szavak.
Talán
jobban gyűlölték őket,
mint én magam,
az emberiség
ámítóit,
őket,

„Az embereknek
Egy része szent apostolnak nevez,
A másik rész pedig
Szentségtelen gonosztévőnek.”
(Petőfi: Az apostol)

kiknek keblében
szív helyett
undok varangyos béka van.
Hogyan írjak
lágyan,
szelíden,
amikor
írás közben reájuk gondolok?
Ezért kellett
telkem tüzét
magamba fojtanom,
hogy önmagát eméssze el.

A másolásról

Mialatt
mások
gondolatait
írtam le
a magaméi helyett,
vérem,
mint a Vezuv kráterében
fortyogó láva,
sistergett.
Mennyi
csúszó-mászó gondolat,
mennyi könyv,
mi az embert
léte értelmétől
ijeszti el.
Ezeket másolám,

hogy
ki ne fogyjon
a kenyérből
nőm, gyermekem.
Néha egy-egy
mondatot kihagytam,
ha mindet
leírom,
belepusztulok.
Megtizedeltem,
dehogy
megezredeltem csupán
a hazugság
kinyomtatott seregét.
Kajánul
vigyorogtam reám
saját betűim
a papírról.
Míntha azt mondanák:
„Aki
milliókat szeretne átölelni,
ne öleljen
szívéhez hitvest, gyermeket,
mert szolgává teszik.”
Az isten,
ha lenézett reám akkoriban,
nem hitte,
hogy
énbelőlem szállt fel ölébe
a lélek,
melynek éjszakánként
ott fenn
csattogtak szárnyai.

A lélekről

A lélek
mire formáz?
Leginkább
sasmadárra,
mely magas ormokon tanyázik,
ahonnan
egy-két szárnycsapással
felszáll az Úr élébe.
A lélek
titkot őriz,
olyat, melyet verébszem
nem lát meg,
emberé sem,
csak nagy ritkán, amikor
az égbe néz
és
szárnysuhogást hall,
ám nem
angyal röpül fölötte,
a lélek az,
talán éppen sajátja,
aki egy pillanatra
kiszökött belőle
és fölrepült.
*A föld lakói
elfajultanak,
mióta lelkük
ugrál,
nem röpül.*
*De én
őket,
bár vétkesek,
vétkökben is
fölötte szeretem.*
Érettük
szólalt meg bennem
a lélek
éji útvjáról visszatérve:
*„Ébredj,
te nem magadnak,
te másoknak születéll!”*

A nyomdáról

Amikor
a titkos nyomdát
fölfedeztem,
tudtam:
ez a véletlen pillanat
ad értelmet
létemnek.
A nyomdászok
megértették
s csodálták művemet.
Egy öreg
azt mondta nekem:
„Ön azért,
amit itt leírt,
rémesen fog lakolni.
Az ember szolgál még
és azt hiszi,
a törvény szent és sérthetetlen,
■ ki más törvényt akar,
törvényszegő.”
Tudtam:
a zsarnok
és a szolga
együtt áll bosszút
művemért.
De elrejtethi-é
az ígét,
akinél
az Úr ígéje van?
A nyomdagépek
mintha
harcosok lettek volna, kik
reám hallgatnak,
parancsnokukra.
Végre
nem voltam egymagam,
s e pillanat
az egyhangú,
unalmas élet
sok, sok ezer percénél többet ért.

A szabadulásról

Azt mondták:
„szabad vagy!”,
és kinyitották
börtönöm ajtaját.
De kint
iszonyúbb börtön várt,
mint
odabent.
Amikor
a körülöttem lévő
világra néztem,
összegörnyedtem
a kintól
s a szégyentől.
Ilyen
börtönbe löktek
börtönömből,
oda kint
börtönöröm lett
minden ember,
mert ők
szolgaként éltek,
és emberméltóságukat
vitrin mélyére
dugták,
mint apró,
értéktelen,
semmi dolgot.
Akkor vásároltam a fegyvert!
Ha nem végez zsarnokával a nép,
majd végzek vele én.
Mi mást tehettem volna?
Láng ha
nem lehetek,
egy szikra tán igen,
s egy szikra is
több
a semminél.
De társakat
magamhoz nem szereztem,
tervem
ha megbukik,
másra miattam ne szálljon veszély.
A kinti börtön
világában
halálíg én nem élhetek.
Hát haljak meg előbb!

Téli utazás

Frank úgy emlékezett, hogy amikor letette a telefonkagylót, már nem is volt boldog. A kollégák elnéző ámuldozása azonban újból felvillanyozta, mint egy léghajó kormányosa, aki a felesleges súlyokat kidobálva, egyre feljebb emelkedik. Csakugyan boldog volt. Zsebre vágta a tanítónő levelét. Hazafelé vett egy üveg vörös bort. Fényesnek látta a jövőt.

Helga a csipketerítős asztalnál ült. A hét végi újságokból szabdalta a recepteket, gyerekruhamodelleket, házilag elkészíthető játékok leírását. A pesti lakáshirdetéseket is, amelyeknek ugyan semmi hasznát nem vehette.

- A lányod küldi - nyújtott át egy borítékot.

A címzés Fanny kézírása volt, förtelmes ákombákom betűk: „Mikulás bácsinak! Kedves Mikulás bácsi, kérek szépen mindenféle csemegét, és még egy mikulást és szaloncukrokat!”

- Ez is az ő műve - mutatott föl Helga egy irkalapot.

Frank olvasni kezdett, aztán hirtelen összehajtogatta a papírt.

- Fantasztikus . . .

Megfagyott a levegő.

- Mit vársz egy nyolcéves gyerektől? - neheztelt meg Helga.

Frank elbizonytalanodott, mint akiben büntudat támadt.

- Reggel elutazom - jelentette be.

- Elutazol? - döbbsent meg Helga.

- Levelet kaptam egy Veszprém megyei faluból.

- Kitől?

- Egy tanítónő írt.

Frank, mint aki attól fél, hogy hazugságban maradhat, előkapta a zseéből a levelet, és odaadta a feleségének.

- Szóval, egy tanítónő - jegyezte meg Helga.

- Nem a tanítónő az érdekes, hanem, amit mondani akar.

- Egy magányos tanítónő . . .

- Honnan veszed, hogy magányos?

Helga arca megnyúlt.

- Erzem.

Elővette a zsebkendőjét, de anélkül, hogy megtörölte volna az orrát vagy a szemét, visszadugta a kötény zsebébe.

- Az örökös utazgatásaid! - fakadt ki. - Amióta ismerlek, nem vagy képes nyugton maradni! Arra nem gondolsz, hogy családot is van?

- Állandóan az eszemben vagytok.

- Képzelem . . .

Frank hallgatott. Helga újrakezdte, valamivel szelídebb hangon.

- Bemondta a rádió, hogy holnap havazás lesz.

- Akkora csak nem lesz, hogy elakadnak a vonatok.

- Dehát, épp Mikuláskor? Mi van ott? Nem is a ti megyétek!

- Fontos.

- Akkor utazz helyettem is.
- Mit akarsz ezzel mondani?
- Sajnálom, ha nem érted.
- Mikulás, Mikulás... - gyűrte Frank bosszúsan zsebre a levelet. Helga maga elé bámult.

- Ha más nem, akkor az a hang, ahogy bejelentetted ezt az utazást... Lehet, hogy néha én is hibás vagyok, ezt nem is tagadom, de most fáradt vagyok, és különben sem érzem jól magam. Ilyenkor nem lehet csodát várni tőlem. De én akkor is, mindig alig várom, hogy hazagyere. Igyekszem, hogy jól érezd magad itthon, de amikor hazajössz, jóformán meg se hallgatsz. Nem érdekelnek a gondolataim. Te állandóan ilyen utazásokra készülödsz. Azt hiszed, hogy csak neked vannak gondolataid? Nekem az sincs, aki tanácsokat adna, vagy bármiben segítene. Azt hiszed, hogy fából vagyok? Azt hiszed, hogy élet ez így? Mindenről lemondok. Igénytelen vagyok. Csak lassan beleőrülök. Rám fogod, hogy ideges vagyok. De hogy miért, az nem érdekel. Tudom, hogy nekem is vannak hibáim, amit te tudnál a fejemhez vágdosni, de ha mindig csak a hibákat keressük, akkor mi lesz velünk? Én szeretlek, és sohasem akarok rosszat neked. Nem érdemlem meg, hogy így viselkedj. Igyekszem mindent jól csinálni. Ha valami mégse sikerül, ahogy szeretném, nem tehetek róla. Nagyon bánt, és nagyon szomorú vagyok. Az is dühít, hogy átforgácsolódik az idő különböző emberekre. Az idődet idegen emberekre pocskéolod. Azt a drága idődet...

Frank másnap reggel elutazott. Alighogy elindult a vonat, esni kezdett a hó. Pénteken már szakadt. Motoros hókotrók zörögtek fel s alá a pályaudvar környéki utcákon. A restiben várta meg a csatlakozást. A vonat pontosan indult, s időben érkezett Veszprémbe, ott azonban megrekedt. Egy ideig a vonatban vártak a továbbindulásra, később behúzódtak a fűtött váróterembe. A söntésben Frank kért egy adag teát rummal, aztán a hatalmas vaskályha közelébe furakodott. A levegőnek füst- és kátrányszaga volt. A vasutasok kiszolgált talpfákkal tüzeltek. A rum, a nedves meleg rövidesen elnyomta Frankot. Alapsi reggelre ébredt. A hó vakított a korai napfényben, a szél megállt. Úgy érezte: most semmi se lehetetlen. Kinézett a bűdösmeleg váróterem ablakán. A város fölött magasodó püspöki palota körvonala olyan éles volt, mint a metszet. Az ég színéből és a levegő üvegszerűségéből arra következtetett, hogy ilyen fagypontra alá süllyedt a hőmérséklet.

A forgalmista nem sok jót ígért. A vasútvonal ötven-hatvan kilométeres szakaszán megbénult a közlekedés. Néhány bevágásban két-három méter magas volt a hó. A kotrók csak reggel nyolc után kezdtek dolgozni, és leghamarabb csak az esti órákban indíthattak vonatot.

Frank a söntésben lehajtott két pohár rumot, aztán elindult a sínek mellett. Még tizenhét kilométert várt rá.

Az arca rövidesen keményre fagyott. A vastag sálát, amit Helga kötött, a szája elé rögzítette, a beszívott levegő így is szinte belemetszett a torkába. Cipőjére ráfagyott a hó, a lábai elgémberedtek. Két fadarab. Időnként, mintha egy zenekar játszott volna. Hegedűk, kürtök, harsonák. Távolabb egy ápolónőt látott. Fityulája közepén égő vörös kereszt. - Így kezdődik a fagyhalál? - kérte meg. - Legalább volna a közelben egy ablak, amit megzörgethetnék... Végző erőtartalékait bevetve, ment tovább.

Elmúlt dél, mire megérkezett. A csordahídnál lecsúszkált a vasúti töltésről, és átvágott a behavazott réten. A templom mögött ért be a faluba. Szemben ve-

gyeskereskedés. Az ajtóharang csilingelésére előjött a boltos. Nyugtalan, alacsony ember.

- Mit tetszik?

- A tanítónőt keresem.

Már megint reggel óta orgonál - mutatott a boltos a templom felé.

Frank észrevette a fintort. - Nem sokra tarthatja a tanítónőt - gondolta.

- A harangozó majd átkíséri - mondta a boltos.

A mázsán egy bundás, borotvátalan öregember üldögélt. Szótlanul biccentett, kiitta a maradék sört az üvegből, cigarettára gyújtott, majd felállt.

- Mehetünk.

Förtelmesen nyikorgott a templomajtó. Frank fölismerte a zenét: Bach h-moll szvitjéből a fuvolaszólam, verkliszzerű előadásmódban. A fújtatós orgona, mint egy asztmás öregember, ki-kihagyott. A harangozó felkiáltott a kórusra.

- Kisasszony, keresik!

A falépcső tetején megjelent egy fiatal nő. A szűk, fekete bársonynadrághoz nem illő piros-sárga csikozott blúzt viselt. Kíváncsian hajolt le.

- Ki keres?

A hangja feltűnően mély volt.

Frank megmondta a nevét.

- Istenem, maga az? - lepődött meg. - Jöjjön fel!

A kezét nyújtotta. Ő is bemutatkozott.

- De szeretném, ha Susunak szólítana - tette hozzá.

Frank orrát keverékillet csapta meg: szappan, vodka, széna és valami édeskés tejszag. Szemügyre vette a nőt. A kihegyesedő orr ívében volt valami tiszteletlenség, a különösen hosszú, fekete szempilláktól az arc sajtósárga árnyékot kapott. Fekete, göndör, már-már borzas hajának, ahány mozgékony fürtje, annyi fénylő idegvégződés.

- Látja, muzikális vagyok - nevette el magát zavartan. Előreugró fogsora volt. Egy-két pótlással.

Visszaült az orgonához.

- Fújtasson nekem egy kicsit - mutatott a pedálra.

Frank egész közel lépett a tanítónőhöz. Csak így érte el az orgona pedálját. Susu most a Für Elise-t játszotta. A borostyán karkötő lecsúszott a csuklójára és zörögve, újra, meg újra a klaviatúra széléhez verődött.

- Mivel jött? - pillantott Frankra.

- Veszprémtől gyalog.

- Te jó Isten!

Abbahagyta az orgonálást. Felállt, végigmérte Frankot.

- Istenem, ebben az időben...

A lórészzerű toronyablakból lenézett a templomkert behavazott bokraira, és hálát adott magában az Istennek, hogy épp ilyennek képzelte el Frankot. Ilyen magasnak, idegesítően kimértnek, soványnak.

Az iskola üresen tátongó kapunyílásában belkapaszkodott Frankba. Nem bizalmasan, sokkal inkább kétségbeesetten, mint aki elé fenyegetően odatoppan valami. Aztán a konyha felé indult.

- Készíték valami enniválót, maga csak menjen be a szobába.

Frank idegenkedve vette szemügyre a tárgyakat: a falba rögzített könyvvállványt, a fekete bőrpamplagot, a zöld padlóvázát. Az íróasztalon fémtartóban női aktfotó: a tanítónőt ábrázolta ülőhelyzetben, félmeztelenül. A vállát hátra-

feszítette, hegyes mellei előremeredeztek. Frank azt gondolta, úgy fog viselkedni, mintha az aktkép nem is volna a szobában. Papírral eltakarta üvegajtó nyílta a szomszéd helyiségbe. Kihúzott egy rajzszöveget, felhajtotta a csomagolópapír szélét. A másik szoba üres volt.

Susu idegességében elsózta a tojásrántottát, az uborkásüveget csaknem leejtette, s épp oly érthetetlenül – gyámoltalanul? – álldogált az éggett zsírszagban, mint a tanteremben szokott, amikor nem képes felfogni, hogy mit keres az utolsó padban az egyetlen ötödik osztályos a hatodikosok között, a hatodikosok a hetedikesek, a hetedikesek pedig a nyolcadikosok közt. Ilyenkor csak egyetlen mozdulatra volna szükség, hogy minden darabokra hulljon, csak meg kellene érinteni a mosdó fölött a kék színű víztartály csapját, a szertári szekrény tetején a behorpadt földgömböt. De ilyenkor a legcsekélyebb mozdulat is lehetetlen.

Frank levette a zakóját, és enni kezdett.

– Elsóztam egy kicsit – mentegetőzött a tanítónő.

Frank mohóság nélkül evett. Szinte csiszoltan.

A tanítónő az íróasztal fiókjából egy üveg vodkát vett elő. Két vizes poharat is. Előbb Franknak töltött, majd saját magának.

– Nyugodtan leveheti a cipőjét – ajánlotta. – Ha akarja, forró lábvizet is készíthetek.

Frank elfogta a nő tekintetét. A szeme égő rejtély volt.

– Mást ne vessek le? – kérdezte magában, s nyugodtan falatozott tovább. A savanyú uborkát vékony karikákra szabdalta, a rántottára pirospaprikát szórt.

– Érezze magát otthon – biztatta a tanítónő, s, hogy a szavainak nagyobb nyomatékot adjon, lerúgta a cipőit, és felült a pamlagra. A bársonynadrág cipzára szétnyílt.

Frank elkapta a tekintetét. Az órájára nézett.

– Igen, igen... – pirult el a nő. – Arra kíváncsi, hogy miért írtam magának. Rögtön elmagyarázom. Rögtön, rögtön...

– Hogy jutottam épp én az eszébe? – nyúlt Frank a pohárért.

A tanítónő utánozta a mozdulatot.

– Sokszor álltam már azon a ponton – tartogatta a poharat a kezében –, hogy azt mondtam magamnak: még ezt a délutánt végigtanítom, aztán este összecsomagolok és eltűnök innen. Mégis maradtam, mert ezek a gyerekek itt... Érti? Egyszer elkezdtem velük kiabálni. Tudja, mi volt a szemükben? Hát, ez is? ... Nem tudom elmondani magának, hogy mit éreztem, amikor elvittem őket kirándulni, és a vendéglőben a legtöbbször evett életében késsel és villával. A fiúk először a lányoknak töltöttek az ásványvízből. Mit mondjak még?... A tizenegy nyolcadikosból kilenc továbbtanul. Óriási máz-kálások, még ismeretség kellett hozzá. Meg könyörgés! De ha nem csinálom, a kitűnő rendű lány, aki falja Adyt, az otthon marad kapálni, elhízni, gyerekeket szülni. És a temetőgondnok lánya? Mihez kezdene a rajztechnológiájával?

– Ezért írta a levelet?

– Ezért is írhattam volna.

E pillanatban szerette volna Frankot beavatni az életébe, de nem akart beszélni a nevelőszüleiéről, akik az összes megtakarított pénzüket képaukciókon költötték el, a mostohabátyjáról, aki többnyire ittasan állított haza, végiglármázta az éjszakát, de reggel hatkor mintegy varázsütésre kiugrott az ágyból, mosdatlanul, hatalmas büntudattal zárandokolt a reggeli misére, s most egy isten háta mögötti puszta egy leánynevelő intézet igazgatója, arról pedig mit

mondhatott volna, hogy neki se volt nagyobb szerencséje a művelődésügyi osztállyal, csak hosszas könyörgés után engedélyezték, hogy képzés nélkül taníthasson ebben az osztatlan iskolában.

- Úgy jöttem ide - nézett Frankra -, hogy rendbe hozom az életemet. Huszonöt éves voltam. Messze még attól, hogy vénlánynak nézzenek, de én már beletörődtem. Kielégített, hogy azonosulhatok a munkámmal. Úgy néztem a hársfákra, meg a kőbánya csilléire, mintha együtt nőtem volna föl velük. Amikor leszálltam a buszról, a tanácselnök virágcsokorral várt, és cipelte a bőröndömet. Úgy éreztem, hogy nekem találtak ki ezt a helyet. Repestem a boldogságtól. Ahogy jöttünk ide a házhoz, a szembejövők félreálltak az utunkból és nagyot köszöntek: Jónapot, tanító néni!... Az elnök maga volt a nyájasság. Megkérdezte, hogy meddig tanítottam az előző helyemen. Mondtam, hogy három évig. Itt férjhez is mehet majd, biztatott. Megnyugtattam, hogy nem akarok férjhez menni.

Apró kortyokat ivott a vodkából.

- Aztán egyszer elvittem a gyerekeket Pestre. Az egyik moziban atomháború-ellenes filmet játszottak. Tudományos dokumentumfilm volt, gondoltam, ez most új dolog, miért ne nyíljon ki ezeknek az istenháta mögötti gyerekeknek a szeme éppen úgy, mint a városiaké. Elvittem őket a moziba. Tátott szájjal nézték, hogy az üres, felhőtlen égbolton óriási villám lobban, aztán kitért az elektronikus dübörgés, majdnem belesüketültünk. Képet nem is láttunk, csak az iszonyú robaj. Aztán megjelent a gomba alakú felhő, és megszólalt egy férfihang. Tagoltan beszélt, hogy mindenki jól az agyába vésse: a robbanás centrumában a hőmérsékletet ötvenmillió Celsiusra becsülik. A robbanás középpontjától tíz kilométeres körzetben megégnek az emberek... A sokkhatás nem maradt el. Talán túl is löttem egy kicsit a célon. A lányokat a vonaton hazafelé vigasztalni kellett. Nagy baj lett itthon. A gyerekek elmondták, hogy mit láttak Pesten. A szülők ellenem fordultak, a tanácselnök az élükre állt. A megyénél kivételesen és szerencsésen megvédték.

Frank azt gondolta: - Csak el ne mesélje az egész életét... Töltött magának s ivott.

- Még mindig nem mondta meg, hogy miért hívott ide...

A tanítónő felkapta a pamlag mellől a retiküljét, izgatottan turkálni kezdett benne. A zsebkendők, tubusok, ceruzák és iratok közül kirángatott egy levelet.

- Tessék!

Írógéppel készült jelentés nehezen olvasható másod- vagy harmadpéldánya volt. A megyei művelődésügyi osztálynak címezve. „1964. januártól lényegében a rendőrség által összegyűjtött (erkölcsi okok) gyermekek kerülnek az intézetünkbe. Helyzetünket leírnom nem szükséges. A szökött tanulókat a rendőrség visszaszállítja, van amelyiket tetvesen és rongyosan. A tanulók reménytelen helyzetüknél fogva, mivel látják, hogy a szökés nem eredményes, ezért többször is a mérgezőst választják a Katapusztáról kivezető útnak...”

Katapuszta abban a megyében volt, ahol Frank dolgozott. De nem is haltott erről a leánynevelő intézetről.

- Mentse meg őket! - húzódott közelebb Frankhoz a tanítónő.

- Én? Hogyan? - hökkent meg Frank.

- Magának biztos megvannak hozzá az eszközei, hogy segítsen azokon a szerencsétlen lányokon.

A tanítónő arca egyre közeledett, mintha gyöngéden meg akarta volna csókolni. Olyan közel volt már, hogy Frank érezte a száj melegét.

– Megteszi?

– Eenyire fontos magának?

– Nem azért, mert a mostohabátyám ott az igazgató, és ezt a beadványt is ő írta. Azok a gyerekek, érti? Valami történik ott, amire senki nem gondol...

– Tehát ezért hívott?

– Ne faggasson! ... Olyan váratlanul érkezett meg, hogy lelkiileg nem tudtam felkészülni. Nem számítottam rá, hogy eljön.

A tanítónő elhúzódott.

– Igazán sajnálom...

– Honnan tudta meg a címemet?

– Szerettem volna, ha titokban marad.

Frank dühös lett.

– Az orromnál fogva vezet.

– Siroki Nándor rokona vagyok – mondta Susu.

Frank elvörösödött.

– Micsoda?

– Ne meresse így rám a szemét.

– Szóval...

– Szüretkor ott voltam náluk. Sokat beszéltek magáról.

Frank a markában szorongatta a vodkás poharat. Olyan erővel, hogy fehér lett a keze. Ostoba módon besétált a csapdába. Hurok. Szégyen.

– Tudja, hogy mi történt köztem és Siroki Nándor között?

– Tudom. Ő a maga szemében egy ellenség.

– Politikai ellenfél – igazította ki Frank.

– Mégis megpróbált rajta segíteni.

– Az más ügy volt.

– Igazságtalanság érte.

– Igen. Igazságtalanság el akartak banni vele.

– Megkértem Nándi bácsit, hogy küldjék el nekem azokat az újságokat, amiben megjelennek a maga... Azóta minden újságot megküld.

Frank az ablakhoz lépett, kibámult. Az ablak egy behavazott tornácra nézett. A párkányon egy veréb ugrált. – Erre emlékezni fogok – gondolta. Pillanatnyilag csak az látszott biztosnak, hogy épp annyi vodkára van szüksége, amennyi a pohárban volt. Lehajtotta.

Susu elmosolyodott.

– Itt maradhat éjszakára. Van még két üveg vodkám.

A tenyere vizes lett az idegességtől. A ruhásszekrényből kivett egy üveg vodkát. Ügyesen felbontotta, és megtöltötte a poharakat.

– Amikor a levelet írtam, aznap éjszaka magáról álmodtam – mondta. – Azt álmodtam, hogy elmentünk egy öregasszonyhoz, megvolt a pontos cím, mégse találtuk a házat. Háromszor is körbejártuk azt a teret. Pedig a cím a kezünkben volt, és az álom szerint ott alhattunk volna, de én olyan szerencsétlen vagyok. Így járok mindennel, még álomban is.

Frank gyöngéden magához vonta a nőt. Susu Frank csuklójára kulcsolta az ujjait.

– Ne így.

– Értem – húzódott vissza Frank.

- Valamit még nem tud rólam.

Frank nem szólt. Tekintete a nő testén kalandozott.

- Szellemeket szoktam látni - vallotta be Susu.

- Nocsak.

- Nem is érdekl, hogy félek-e tőlük?

- Bátor nő maga - biztatta Frank.

- Egy öregembert szoktam látni. Mindig ugyanazt az öregembert. Ezüst sznű köntösben van, hosszú, sárga szakálla. Nem is sárga, hanem inkább aranyosan fénylő. Csomókban lóg, mint a jégcsap. Mintha aranyból lenne. Érti?... El tudja képzelni? A szemében két hatalmas könnycsepp. Mint a gyöngyök. De sohase csordulnak ki, mert az öreg az ég felé tartja a fejét. A szája alig mozog, mégis olyan zengése van a hangjának, mintha egy katedrális szószékéről beszélne hozzám...

Frank azt gondolta: - Szellemeket is lát, még ez hiányzott...

- Van egy el nem küldött levelem is - nézett rá Susu kíváncsian, firkészeve.

- Nekem szól?

- Igen.

Frank türelmetlenül igazgatta a karóráját. - Nem tudom, mit képzels, hogy levelezni fogunk? - gondolta ingerülten.

- Felolvassam? - kérdezte a tanítónő.

- Most ne.

- Küldjem el postán?

- Még az hiányzik.

- A felesége miatt?...

Frank nem válaszolt. Az íróasztalon kezdett turkálni. A kezébe akadt egy vászonba kötött, virágmintás emlékkönyv.

- A magáé? - kérdezte.

- Írhatna bele valami szépet.

Frank belelapozott a könyvbe. Első lapján tusrajz: a megnyílt égbolttól lezúduló fényben egy keresztet magasba emelő vértanú térdepelt. Frank előke-reste a zsebéből a tollát. A vallásos rajzot bámulva, elfogta az adakozás vágya, nem úgy, mint egy kegyet osztogató királyt, hanem csak úgy, mindent odaszórni a legközelebb álló ember lábai elé. A térdeplő vértanú alakja alá írta cseppet se tökéletes franciasággal, nyomtatott betűkkel: LE DIABLE SE TROUVE DEDANS NOUS, LE DIABLE C'EST NOUS, AVEC NOS APTITEDRES AUX VICIES. FRANK.

Susu megnézte.

- Fordítsa le.

Frank hanyatt dőlt, a plafonra bámult.

- Az ördög bennünk van, az ördög mi magunk vagyunk, a bűnre való hajlamainkkal...

Múlik a Jövők

Múlik a Jövők
egy erdőből jövők
végig ösvények nyílnak
most már a hátam mögött
ezeken menni
lett volna jó
vagy örökre eltévedni
mint egy kalózhajó

már nyüszít az erdő
nézi az Egyutat
ezen s így vérzik el
aki fűgét mutat
tankpezsgő művér
és persze „testvéri
tankok” is csorogtak –
ha J. A. ezt megéri

nincs nemzedéksiló
de jövőkonzervből élünk
homlokegyenest mások
homlokán zsigbad a bérünk

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

A Nógrád megyei Tanács VB művelődésügyi osztálya és a Palócföld szerkesztősége 1984. évre is meghirdeti a

Madách-pályázatot.

A szocialista szellemű alkotó munka ösztönzését szolgáló pályázaton olyan, eddig nem publikált, máshol egyidőben be nem nyújtott művekkel lehet nevezni, melyek elkötelezetten, elmélyült szakmai igénynyel mutatják be mai valóságunk közérdekűen időszerű kérdéseit, illetőleg, amelyek Madách Imre korára, életére, életművére, annak utóéletére vonatkozó új gondolatanyagot, adalékot tartalmaznak.

A jeligés pályamunkákat 3 gépelt példányban, 1984. november 15-ig lehet benyújtani a Palócföld szerkesztőségi címére (3100 Salgótarján, Arany János út 21.). Kérjük, hogy lezárt borítékban mellékeljék a jelige feloldását.

PÁLYADÍJAK:

1. Szociográfia, irodalmi riport, esszé, tanulmány kategóriában:

- I. díj 10 000 Ft
- II. díj 8 000 Ft
- III. díj 5 000 Ft

2. Versek, szépprózai művek kategóriában:

- I. díj 10 000 Ft
- II. díj 8 000 Ft
- III. díj 5 000 Ft

Eredményhirdetésre 1985. januárjában, a Madách-ünnepség keretében kerül sor. Az első közlés jogát a Palócföld folyóirat tartja fenn.

**Nógrád megyei Tanács
művelődésügyi osztálya
Palócföld szerkesztősége**

A legzseniálisabb szabolcsi

A kubikoslovak elhúztak előttünk, alálógatták a fejüket, egy ritmusra baktattak egymás nyomában.

Feco emelte hátul a csövet, figyelve az öreg vállát, nem billen-e, de amaz szilárdan tartotta. A fiú úgy érezte, a földbe nyomódik a lába. A nyakszirtjén megmerevedtek az izmok, ... de, ha az öreg bírja ...

- Na, rakjuk le - szűrte amaz a fogai közt a levegőt -, egy a fizetés.

A fiú óvatosan egyenesítgette a vállát, mintha attól félne, hogy elpattannak benne az izmok. Ujjával szétmaszírozta a fájó göcot. Az utat nézte a téglahalomig. Talán elmegy addig egy szuszra, onnan meg végig.

Újabb lovak baktattak el mögöttük. Egyenletesen húzták maguk után a kétkerekű kordélyt.

- Látja amott azt a keselyt?! - mutatott előre az öreg. - Olyan volt nekem.

- Maga másról sem tud beszélni! - mondta a fiú.

- Mert nem tudja mi az, hogy ló - vágott vissza az öreg. - Fél éjszakán át toporogtam, amikor meglett, én fogtam be először a rúd mellé. Aaaa - legyintett -, mit ért maga ehhez. Azt sem tudja talán, mit eszik egy ilyen állat.

A fiú hallgatagon nézte az elsorjázó kordékat. „Még hogy nem tudom”. A ló, az ló. Négy lába van, és ha kidől a rúd mellől, eladják virslinek. De nem mondta. Minek. Talán szerelmes volt a keselybe, ki a fene érti az ilyen vén kelekótyát.

Fehér karikák úsztak a szeme előtt, nehezen találta meg az egyensúlyt. „Még megszakadok ettől a rohadt csótól és egyre nehezebb lesz”. Azért csak vitte az öreg nyomában. Azon nem látszik semmi. Honnan az istenből veszi az erőt, emeli ezt a marha csövet, mint a gép. Talán nem is húsból van ez a vén ember. Megint megálltak.

Annak a lónak, amelyik felfordult itt a múlt héten, fehér folt volt a pofáján, a szeme fölött, mint egy csillag. A bordáin megráncosodott a bőr. Kidőlt a sorból, utolsót rándult a lába, feldöntötte a kétkerekű kordélyt is. Az utána következők kikerülték és tovább mentek az útjukon. Közömbösen, nem úgy, mint az emberek. Honnan tudják vajon, hogy merre kell menniük, morfondírozott a fiú. Ki mondta, ki tanította nekik? Csak mennek egymást követve, mint az árnyék. Erre gondolt Feco, közben megfogta a ló üvegesező szeme.

- Miért nem fogja ki?! - rikácsolta az öreg a hajtónak. Nem is látták, amaz honnan került elő.

- Ennek már kampec fater. - Talán nem is érdekelte, mi történt a lóval. Leszedte róla a szerszámot.

- Az isten pusztítsa el az ilyen csirkefogókat, mint ti vagytok! Ennyit éi nektek egy ló!? - Az öreg halántéka lilásra vált. Nehezen oszlott róla a szín. Feco leste, mikor üti meg a guta. De az öreggel nem történt semmi, két napig nem hallotta a szavát. Mintha az ő lovát ...

Ledobták a csövet a többi mellé. Az öreg pléhdóznit kotort elő, komótosan rágyújtott. A fiú egy vastraverznek döntötte a hátát, lehajolt és egy fűszálat szakított ki a földből. Elgondolkodva rágta.

Mögöttük vaskos acéllábakon hatalmas csarnok magaslott. Lchetett vagy huszonöt méter. Fentről kalapácsütések zuhogtak alá, odébb meg az épület végénél, mint a csillagszóró felvillanásai, a hegesztőpisztolyok alól, a cunder spriccelt szét szabálytalan időközökben.

– Hé, öreg! Elég lesz már. – Megkereste egy hang őket a magasból és belőlük csimpaszkodott. – Jöjjenek fel mind a ketten!

A vaslépcső tompán döngött a lábuk alatt. Mintha vascsizmában járnának. A fiú a délutánra gondolt és megpárásodott a nyaka. „Csak úgy ne járjak vele, mint azzal a hülye kurvával”. De Erzsébet más. Az első nő lesz az életében, gondolta, amikor az a pincérnő felhívta a szobába. Riszálta magát előtte a lépcsőn, kezében vitte egy tányéron a vacsoráját. Nincs rossz alakja, gondolta Feco, és bámulta a gömbölyded fenekét. Megették a vacsorát, kézzel tépték szét a rántott húst. A nő a szekrény aljából egy bontott üveget kotort elő, meg egy poharat. Egymást követve, ittak.

„Csak annyit engedett meg, hogy kigomboljam a blúzát”, morfondírozott a fiú. Rossz kedve volt talán, vagy én rontottam el valamit. Unta az egészszet, az órájára nézett. „Fáradt vagyok”, hadarta, „majd máskor, most menj haza kisfiú”.

Erzsébethez a szobatársa vitte el, a Nyéki Pista. Melegség fut át rajta, ha a lány puha szájára gondol. Szombaton várlak, súgta búcsúzóul. Márta elutazik, egyedül leszek idehaza.

Feco fújtatva baktatott az öreg nyomában. Rohadt magas ez a torony. Körbehámult, amint felértek a nyolcas szintre. A vasvázas épület oszlopait itt már lemezoldalok fogták körül, csak az arcmagasságban nyitott ablakokon jutott be a fény.

Eddig hozza majd az elevátor a mézlisztet, magyarázta a múltkor valakinek a brigádvezető. Feco is odafigyelt. Nem sokat értett az egészből, nem is érdekelte. Egy évet lehúzókn itt, aztán felmegyek Pestre.

A brigádvezető pajszerrel a kezében állt, magyarázott.

– Alul vigyázzanak, meg a hatos szintnél, hogy ne akadjon be.

Az emberek széteszlottak, csak hárman maradtak fent az öreggel. A fiúnak oldalt kellett a görgőket igazítani, ha megszorultak a vályúban. Az öreg, meg a nagyhangú brigádéros az emelőt hajtották.

Feco az elevátorházat bámulta, amely előtte volt, az öntöttvas, meg hegesztett acélmonstrumot. A vályú egyelőre még üresen állt, az emelő egyenletesen kattogott. A brigádvezető néha levakkantotta az utasításait a trepnilemez egy kivágott négyzögén. A fiú kis ideig nézte a behemót gép mögött ásitó nyílást, amely alul egy bunkerben végződött. Abba megy majd bele a mézliszt, gondolta, ahogy közelebb hajolva letekintett.

Az öreg, meg a brigádvezető egyenletesen tekerték az emelő karját és nemsokára megjelent a vályúban az első tányér kereke. Lassan elgördült a fiú szeme előtt. Felemelte a fejét és szemével követte a gép tetejéig.

– Álljunk meg – adta ki az utasítást a brigádvezető, mielőtt még az elevátor tányér átfordult volna a túloldalra. Az üreg szélén lépdelve, átgyensúlyozott Feco oldalára. – Itt rögzítjük majd – bökött az ujjával egy tányérra – és lejjebb visszük a vontatókötelet.

A pajszeret belökte az elevátor tányérok közé, majd óvatosan visszacsavarták a drótkötelet.

– Maga maradjon itt – mondta az öregnek – és figyeljen. A fiú meg húzza le a vezérlőt a négyes szintig – tette hozzá a nagyhangú. Nemsokára visszajövök.

Feco lebontotta a kötél végét. Az öreg vékony kenderzsinórt húzott a drótkötél hurkába, majd egy súlyt kötött rá. Lassan aláengedte. – Na, menjen – mondta. A fiú lebaktatott a lépcsőn.

Csak már délután lenne, gondolta vágyakozva, ahogy az emeleteket számolta.

Amazok ott lent, a nyílás mellett ültek és beszélgettek.

... – Az a rohadt Csikesz – acsarogta az egyik... A fiú elkapta a hangot. ... – Lesepertette a padlásunkról is a gabonát. De nem éri meg a következő bűcsút. Ha más nem, akkor én...

Megpillantotta a fiút, elhallgatott. A szemét moccsanatlanul rátette az arcára. Feco a gerincében érezte a hideg, kék pillantását. Megvizesedett rajta az ing.

– A kötelet ideig kell levezetni – habogta.

A kékszemű kelleetlenül felállt. A másik is követte. Benyúlt a nyíláson, kis ideig kotorászott a kanalak között, majd kihúzta a zsinórt.

– Na, fogjad! – mondta enyhültebben.

Feco lassan húzta alá a zsinórt. Néha beakadt, akkor rántott rajta egyet, s akkor halk surranással megindult újra a kötél. „Már nem lehet messze a drótkötél” – gondolta. Fentről kiáltás hallatszott és tompa zuhanás is, de a hangokat elnyelte a bunker hideg acélfala.

A másik kettő egymásra pillantott, majd gyors léptekkel iramodtak a vaslépcsőhöz. A fiú kis ideig tétovázott, majd ő is a nyomukban törtetett fölfelé. Messze fölött a brigádvezető hátát is látta, de az előtt is futott valaki. „Talan, aki a hatos szinten vigyázott” – gondolta a fiú.

Megtorpantak a nyílás fölött. Feco nem akart lenézni, megborzongott és nem tudta megállítani lába remegését. Lehunyta, majd kinyitotta a szemét, de ugyanazt a képet látta. Az öreg odalent fekszik a mélyben, a tagjai furcsa, kitékert pózban, mint egy rongycsomó.

– Hogy került ide ez a vén hülye!? – ordította a nagyhangú. – Hiszen elküldtem a fiúval. – Azután a társaihoz fordult. – Siessenek le az építésvezetői irodába és hívják a mentőket.

– Velem nem... – makogta Feco és visszafordult a nyíláshoz.

A nagyhangú megmeredt. Egy másodpercig rábámult, majd elkapta a fiú karját.

– Engem akarsz te kicsinálni, te állat?! – üvöltött az arcába. Megmarkolta a nyakán két oldalt a ceigruha gallérját. – Mit pofázol te itt?! Börtönbe akarsz juttatni, te rohadék! – Az ökle a fiú gégejét nyomta, Fecót fuldoklási roham fogta el. Hátratántorodott a lemezfalig, de a másik szilárdan tartotta.

– Mind a kettőtöket leküldtelek, amikor elmentem! Érted? – szótagolta, és az arcába vicsorgott.

Feco lehunyta a szemét. A másik szorítása engedett, de még mindig szorosan tartotta a gallérját. A fiú szeme előtt piros körök úsztak és maga előtt látta az orreget, ahogy forogva a mélybe zuhan.

– ... Én...

– Én is hallottam főnök! – hadarta sietve a kékszemű.

Ő nem ment a másik kettővel. – Hallottam – ismételte meg. – Nem is érem, hogy a fiú miért nem emlékszik.

A nagyhangúnak enyhült a szorítása, Feco előtt tisztult a világ, kapkodva, szedte a levegőt, mint a partravetett hal. Szaporán pislogni kezdett, egyszerre úgy érezte, kibírhatatlan súlyt helyeztek a vállára. Megtántorodott, a szemét elfutotta a könny.

– Teljesen kikészült ez a kis hülye – mormogta a brigádvezető. – De az a fontos pajtás, hogy te hallottad.

– Persze – mondta a másik meggyőződéssel és sietve bólogatott.

*

A temetőt akácfák szegélyezték, a vonatról egyenesen odamentek. Megálltak a görcsöságú fák árnyékában. A brigádvezető, meg a kékszemű egy-egy művirágkoszorút akasztott a karjára. Tétován ácsorogtak. Feco az öregre gondolt, a bádogkoporsót segített két napja kivinni az állomásra. Rápillantott utolsóként a fénylő Mária-üveglapra. Csak egy másodpercig állt fölötte, az öreg arca olyan volt, mintha aludna. A nyalka bajuszos huszárarc viaszszíne megmaradt benne.

„Nem használok az öregnek semmit, akármit is gondolok, meg ha mondanék is” – nyugtatgatta magát. Mégsem érzett megkönnyebbülést. Elfogta néha a brigádvezető oldalazó pillantását, egyébként már az sem törődött vele. A balcsét után behívták őket az építésvezetőségre, kihallgatták mindnyájukat, de a rendőrtiszt nem sokat bajlódott, begyűrte a papírokat a táskájába, sietett vissza Miskolcra.

A temetőben csak néhány ember lézengett, jobbára öregek, fényesre koptatott fekete ruhában. Az öregasszonyt balfelől a lánya támogatta, jobbról katonaruhás fia kapaszkodott bele. Zöldszegélyű tányérsapkáját a homlokára húzta. A lány már terhes volt, hasán feszült a vékony ruha. A temetés után odajött hozzájuk.

– Jöjjenek be hozzánk – mondta a brigádvezetőnek. – Biztosan megéhezték az úton.

A nagyhangú bólintott, mögójük állt. Nem törődött a többiekkel, egykedvűen ballagott utánuk.

A ház a templom közelében állt. A megroppant tetőt fatornác gerendái tartották. Ennek is patics fala van vagy vályog, gondolta Feco, míg a házat nézte. Végigbaktatott az udvaron, megkereste a deszka-WC-t. Kezét nekitámasztotta a falának.

A szemetes udvaron vedlett tyúkok kapirgáltak, odébb meg két sáros-tollú liba. Amikor visszafelé jött, bepillantott az istálló nyitott ajtaján. Már tehenük sincs, gondolta és az üres ólra is vetett egy pillantást. Annak is nyitva az ajtaja, belül szétaposott, rothadó kukoricaszár. „Ezt sem használták rég.”

A brigádvezető odabent teliszájjal magyarázott. Előtte egy tálban rántott-hús, odébb meg a bor. A kékszemű ült mellette, szemben meg egy támlásszéken az öregasszony katonafia. Feco leereszkedett az üres helyre, szeretett volna gyorsan elmenni innen. Az öregasszony becsoszogott, pogácsát hozott egy tálcán.

– Vegyenek – mondta száraz hangon –, jó szívvel adom. – Szegény uram se engedné el magukat étel nélkül. – Kezefejével megtörölte a szemét.

- Jó ember volt - toldotta meg a brigádvezető. Nagyot harapott a rántott-húsba, bort is ivott rá egy pohárral.

- Jó ember volt - bólogatott hozzá. - Ott az építkezésen mindenki nagyon sajnálja István bátyámat.

A vonaton csend telepedett köréjük. A brigádvezető a csomagtartóba rakta a háncsszatyrot, amibe az öregasszony a rántotthúst csomagolta. Amazok egy falatot sem ettek velünk, gondolta Feco és nem bírta levenni a szemét a szattyorról.

*

„Egy napig sem maradok itt tovább”, úgy érezte, fojtogatja valami. Bement az építésvezetőségre. Kis ideig faggatta a mérnök, kivél, mi a baja, ő azonban makacsul hallgatott. A telefon mentette meg. Míg amaz beszélt, a fiúnak eszébe villant, szakmát kellene tanulni.

- Hegesztő akarok lenni - mormogta, amikor a másik rápillantott.

- Miért nem ezzel kezdi?! - bosszankodott a másik. - Segíthetek magán. A kokszolónál most indul egy tanfolyam, kell neked vagy tizenöt hegesztő.

Mielőtt elment, a nagyhangú nekiszorította a folyosó falának.

- Ha ki mered nyitni bárhol a pofádat, kicsinállak, még, ha a világ végére is mégy. Érted?! - Végighúzta a torkán a mutatóujja körmét.

Feco nem felelt. Kilépett az ajtón. Először csak a palackokat hordta egy magakorabeli fickóval. - Majoros - vigyorgta a másik és megmarkolta Feco kezét. - De neked csak Balázs úr vagyok.

- Kékesi, Kékesi Ferenc - mondta ő is, de a társa nem törődött vele, leült egy kőre. A zsebéből napraforgómagot kotort elő.

- Te cigány vagy? - kérdezte később.

- Nem. Csak fekete a hajam.

- Honnan jöttél?

- Ibrányból.

Együtt hordták a disszugáz-, meg az oxigénpalackokat. Ez nem is olyan hülye, gondolta később Feco és a munka is könnyebb, mint a régi helyen.

*

- Hogy neked milyen marha szerencséd van! - vigyorgott rá cinkosan a szobatársa, Nyéki Pista. - Belédzuhant az Erzsi, kétszer is kérdezte ma, mi van veled?

Amikor kigombolta a lány blúzá, Erzsébet ráemelte ártatlan őzikeszeméit. - Nem fog fájni? - lhelte.

Ő nem tudott válaszolni. Pizok ganéj vagyok, hogy ezzel a lánnyal így... gondolta és nem is érzek semmit... Erzsébet forró karjait a nyakára kulcsolta. - Nagyon szeretlek - dadogta -, többé sohasem engedlek el.

Nézte Erzsébet fehér arcát és nem szólt semmit. „Az első lány az életemben és mégsem szeretem.”

Hatalmas űrt érzett másnap is. A nyelvére lemoshatatlan lepedék tapadt. Keserű, mint az epe. „Gyerekkoromban, ha elrontottam a gyomrom, akkor volt ilyen, de most nem ettem olyat.”

- Magának jó keze van - mondta a művezető. A kemence vasvázát hegeszt-

tették. Mögötte mászkált a csőállványon, a varratokat vizsgálta. Ez is valami? – gondolta. Nem reszket az én kezem.

– Ha majd több gyakorlata lesz – folytatta a másik – olyan neve lehet, mint a Muszka Imrének, vagy a Pióker Ignácnak.

Feco nevetett magában. Lelkes ez a kis potrohos emberke, ha elégedett. Kenyérre lehetne kenni, de ha nem tetszik neki valami, üvölt, mint akit ölnek.

Valamiért tegnap bement az irodába. A kisöreg homlokára tolt szemüveg-
gel ágált, fülétől messze eltartotta a kagylót. Kívörösödve üvöltözött. „A bör-
tönbe csukatlak téged is, meg az egész szélhámos bandát. 250 köbmétert írtok
a munkalapra és nincs az 160 se. Nem írom alá, akkor sem írom alá, ha
panaszra mész az istenhez.”

Feco megállt előtte. A művezető rá sem pillantott. Üvöltötte tovább a ma-
gáét.

A fiú szembe az asztala fölé tévedt. A kifeszített fénymásolatoktól takarva
egy kép: félmeztelen nő a falon, a lábától jobbra valami vers: Jaj istenem,
tolvaj, a szívem ellopta, darabokra törte, utána eldobta. Paula Drew kérem,
hallgasson meg végre... A folytatást eltakarta a rajz széle. Csak egy sor lát-
szik legalul, piros ceruzával aláhúzva. Ezt az útonállót a karjaimba zárnám!

A fiú elvigorodott. Elképzelte a kisöreggel ezzel a nővel. Alig tudta vizs-
zatartani a röhögést.

Feco a homlokára tolt a szemüveget, elzárta az oxigént, meg a gázt. Több
mint két órája egy percet sem pihen. Az arcát, meg a nyakát marta az izzadt-
ság. „Meg kell állnom néhány percre, nem bírom tovább ezt a hajtást.” A töb-
biekre vetett egy pillantást, azok legfeljebb ötöt, ha megcsináltak, ő meg most
fejezi be a nyolcadikat. Mélyeket lélegzett, közben megmaszírozta a bal ke-
zével a jobb vállát. A merev tartástól elzsibbadt a karja.

A művezető már szemben vele, a kemence másik oldalán rikácsolt. – Ha
egy ökor hugyozik ide, az is külön vonalat húz!

Megint a haveromat bántja, gondolta Feco. Ma már másodszor. Horváth a
kisöreg mellett görnyedt meghajolva, mint egy ijedt gyerek. „Miért nem jön
az az értesítés?!”

Horváthtal együtt jártak tanfolyamra és igazán jó haverok lettek. Eleinte
Feco is egy kicsit vele sütkérezett. „A bátyám a Rákosi testőre”, mondta Hor-
váth és igazán jó dolguk volt. Feco először érezte, hogy megbecsülik.

Ez megváltozott vagy tíz napja. A barátját két civilruhás kereste meg. Be-
hívták az irodába, onnan kiküldtek mindenkit. Mit tud a bátyjáról, mikor lát-
ta, meg mit írt neki. Feco az ijedt arcát nézte utána, amikor odajött hozzá.
Mit mondhatnék neki, gondolta. Valami vigasztalót kellene, mert érezte, va-
lami baj történt. Később félrehúzódtak az oszlopok árnyékába és a barátja re-
megő ujjakkal cigarettát sodort. Menj haza vasárnap, mondta neki, hátha ott-
hon többet tudnak.

Amikor Horváth visszajött, zöld volt a félelemtől. „Ketten voltak testőrök
a faluból és a másikat is...”, mondta Fecónak színtelen hangon, de előtte kö-
rülnézett, nem látja-e őket valaki.

Azóta Horváth a nehezebb munkát kapja. Ha az árokban hegesztettek, mint
annál az összekötő vezetéknél is, ő csinálta az alját. Ott le kellett feküdnie a
földre, a válla, meg a melle csupa luscokos sár lett. A többiek meg a tetejét
varratolták. Amikor befejezték, a mérnök úgy nézett rá, mint a piócára és
csak a többieknek szólt. „Jól van”, makogta, „örülök, hogy ilyen jól megcsi-
nálták”.

Ez járt a fiú eszében és el is gondolkodott. Még a múlt héten gyűlést rendeztek itt a gyárban. Egy nyitott vasúti kocsit toltak be a raktár elé. Néhány padot emeltek fel rá, az volt a díszemelvény. Horváth is ott állt a közelében, ő tapsolt legelőször, de úgy, hogy mindenki észrevegyc.

„El a kezekkel Korcától”, mondta a szónok és Feco arra gondolt, ez egy nagy fejs. Majd odamegy hozzá és megkéri, hogy segítsen. A gondolattól a torkában dobogott a szív. Magában ismételtette, mit mondjon majd neki. Csak ne dadogjak, mert akkor kiröhög. Elvitték a haverom bátyját, akkor már otthon volt két napja, tessék elhinni, azóta itt is folyton kitolnak vele. Ez itt rendes muki biztos, hiszik rajta. Még kiengedhetik Horváth bátyját is, hiszen nem csináltak azok semmit.

Jól beszélt odafenn a szónok és Fecoban egyre jobban megérett az elhatározás. „Segíték a haveromon. Odamegyek és megszólítom. Hegesztő vagyok itt, mi varratoljuk össze czekeket a nagy gerendákat”. Amaz meg jóindulatúan ránéz majd.

„Nem várom én, hogy dicsérjenek, csak hagyjanak békében dolgozni”, gondolta később és nagy lélegzetet vett.

„Örülök, hogy ebben a szocialista városban mondhatom, ezt a szabadságot várta a magyar nép ezer év óta.” Feco Ibrányra gondolt, négy hold föld, anynyi van nekünk, és hatan vagyunk testvérek. El kell menned a városba, mondta az anyja, nem tud ennyi éhes szájat eltartani ez a homok. Figyelte fent a szónokot és úgy érezte, az már csak neki mondja. „Megmutatjuk mindenkinek, hogy élni is tudunk a kezünkbe adott szabadsággal. A párt és Rákosi elvtárs...”

Éljen Rákosi. Éljen a párt, üvöltötte a tömeg és Feco, meg Horváth velük kiabált. A szónok odafönn próbálta befejezni, de nem kapott szünetet. Csak az első szóttagot dadogta, a fiú látta, hogy hangtalanul tátog és a szavait elnyeli a zaj.

Már nem figyelt a folytatásra, a nap égette a tarkóját. Lehajtotta a fejét, földet bámulta. Csak el ne ájuljak, tódult benne elő az ijedség. Éppen most. Mit csinálnának a többiek, hogy beszéd közben. Mélyeket lélegzett és tisztultak körülötte a karikák. A szédülés alábbhagyott. Felemelte a fejét és Horváth szemét látta maga előtt. Az zavaros tekintettel belenézett az arcába.

„Leleplezzük a sötétben bujkáló ellenséget és szétzúzzuk a maradék állásait” – folytatta a szónok és Feco Horváthra pillantott. Egyszerre úgy érezte, mégse szól. Szégyellte magát és azzal nyugtatgatta, erősen süt a nap, meg az is lehet, hogy kiengedik.

De nem jött értesítés.

A gyűlés óta úgy érezte, megváltozott köztük valami. Körülnézett. Újra begyújtotta a hegesztőpisztoly csapját. Hangos pukkanással gyűlladt be a gáz, majd ráadta az oxigént is. Ebből nem lehet baj, gondolta, ha ezt csinálom.

★

Feco nem tudta, miért hordozza magában a félelmet. Az apját egyszer megverték a csendőrök, ő már arra sem emlékszik, miért. A kakastollasok becsörtettek a házba, a puskatussal nekilökték az apját a kredencnek, szinte most is hallja a kemény fatus tompa puffanását, meg az apja nyögéseit.

Ez megmaradt benne kitörölhetetlenül. Ma sem tudja, miért éppen ez az emlék. Gyáva vagyok talán, gondolta ilyenkor szívdobogva, de úgy, mintha

másokon sajnálkozna. Végigömlött arcán a pír. Csak meg ne tudja senki, ne kerüljek soha olyan helyzetbe, hogy megtudhassa valaki. Ettől a lehetőségtől félt ösztönösen. „Mindeddig sikerült elkerülnöm, hogy a pofámba vágjanak.”

Ezt érezte most, hogy a lába bevitte az ivóba. Mintha otthon lenne a bálban, vagy a búcsúban. Az asztalokon pálinkás-, meg borosüvegek és a székek a körökdedő legények. Mi az istennek jövök ide, mondogatta magában, közben haladt előre. Minek jövök? Úgy érezte, vibrál körülötte a levegő. De az asztaloknál ülő építők, meg bányászok és lakatosok ügyet sem vetettek rá. Ugyanúgy ülnek pedig, pontosan úgy, mint otthon az első legények. Egyike-másika szétvetett lábakkal. Nem látott köztük ismerős arcot.

Visszafordulok, gondolta és mégis tovább ment. Talán ilyen vagyok én is az ő szemükben, nézte őket, ilyenek vagyunk itt mindnyájan, ilyenek a bálban, a háborúban, meg a munkahelyen.

„Eszes katona voltam”, mondta a szomszédjuk, amikor hazajött. „Nem önként mentem a háborúba, de sarzsi lettem és én voltam a szakasz legjobb lövésze.” Most meg itt ülnek, itt vannak. Nézte az arcukat, ugyanazok a vonások, csak a csillagok hiányoznak a gallérjukról, a szurony a kéz alól. Itt csak bicika van a zsebben, vagy az élesre fent kés a gumicsizma szárában és nem köti őket a kaszárnya regula, amely célt is ad, ott az ellenség, azt kell... Itt mindenki ellenség. Hülye vagyok, gondolta, tisztára hülye. És itt a terem közepén...

Feco egy asztalhoz tántorgott, két üres szék volt még ott.

– Na more, inni akarsz?!

– Nem vagyok cigány.

– De cigány vagy! Tetves, rohadt cigány – mondta a másik. – És velem nem ülsz le egy asztalhoz! Kotródj!

– Nem vagyok cigány.

– Ha én mondom, az vagy. Látom a fekete képedről, meg bűdös is a szagod!

– Szabolcsi vagyok! – acsarogta a fiú.

– Akkor is kotródj!

Feco úgy érezte, ököllel tudna belevágni a pofájába. De nem mozdult a keze.

A másik feloldalt ült, fel sem pillantott rá. „Ez semmibe se néz engem.” Megkerülte a kiálló lábakat, hogy szembe kerüljön vele. Tagbaszakadt bányász emelte fel a fenekét.

– Hagyd a havvert öcsém! – mondta, aztán leült.

Szolgalatkészen odaugrott a pincér is, megfogta a fiú karját.

– Többet ivott már a kedves vendég, mint szabad lett volna – hadarta és kifelé tuszkolta.

A fiút kint megcsapta a friss levegő. Visszamegyek, gondolta. Megnézte az ajtót, aztán mégse ment. Megindult az úton. Még, hogy én részeg, mormogta maga elé. Két korsó sör, benne meg egy rum. Nem vagyok részeg. Tovább botorkált.

Nem is értem én, motyogta később, miért vagyok én ekkora állat. És az egész Erzsébet miatt. „Az a lány pajtás, az bolondul érted”, mondta a szobartársa. „Nem is tudom, miért vagy ilyen hülye, hiszen megnyalhatnád a tíz újad, ha egyszer megkaphatnád”.

Ő nem válaszolt neki, megmosdott derékig hideg vízben. Tiszta inget vett fel, megnézte az arcát a tükörben. Végigsétált az úton és egyszerre úgy érezte,

unatkozik. Be kellene menni ahhoz a pincérnőhöz. Elindult, aztán eszébe jutott, az csak este tízkor szabadul. Elsétált a vendéglő előtt is, de nem ment be. Tovább vitték a lábai az úton, le egészen a patak partjáig. Átbaktatott a Tardona fahídján. Körülötte csontoságú fűzek lógatták karjaikat. Le kéne heveredni valahová, gondolta, ide a zöldbe. Beljebb ment, egy napsütötte tisztás széléig, és akkor meglátta. A fiú átfogta Erzsébet vállát és magához húzva sétáltak be a bokrok közé.

Köd úszott Feco szemére. A rohadék kurvája! Utánuk kellene menni és... Már mozdította a lábát, aztán megtorpant. Amazok nem néztek hátra. Talán nem is ő volt, nyugtáta magát, de hiába baktatott vissza a házak közé, valahol belül egyre határozottabban érezte, az a lány Erzsébet volt.

- Juci nincs szolgálatban - mondta a pincér. Oda ment be. Megivott újra két korsó sört. Tíz forint borralalót adott neki. Hátrament a lépcsőn, hármat kopogott. Várt, de bentről semmi zaj nem szűrődött ki. Lenyomta a kilincset. Nem engedett a zár.

Úgy érezte, gyűlöli az embereket, akik szembejönnek vele. Megnézte az arcukat, azok közömbösen átnéztek rajta. Nem számítok nekik semmit, motyogta maga elé, és ment tovább az úton. Megbámulta a lányok mellét, meg az arcukat és egyszerre úgy találta, hasonlítanak Erzsébethez. „Mi az isten van abban a lányban, hiszen nem szeretem! Sohasem jutott eddig eszembe”. Araszolt tovább az úton. Egyszerre ott találta magát a ház előtt, ahol a szállása van.

Felbaktatott a második emeletre, kinyitotta a szoba ajtaját. Leült az ágyra. Kis ideig maga elé bámult, majd az öklére ejtette az állát. „Olyan rongy vagyok én, hogy csak így mással?!” Felállt, odament a szekrényhez. Kotorászott és a ruhák alól egy kielezett tusérvasat szedett elő. Olyat, mint egy három-élű reszelő. Betette a kabátja zsebébe. Az utcán körbetekintett. Nem messze volt egy talponálló, mellette egy vendéglő. Reggelizett ott néha főtt tojást, faszírozottat, vagy szalonát, de a vendégek többsége csak ivott.

Nekitámaszkodott a furnérlemezzel borított pultnak. A nagyfröccsnek émeletén rossz íze volt. Igazi zsupplé, mormogta. Gyorsan lehajtotta és kért még egyet. Az ivóban csak néhányan ültek és éppen távozni készül, amikor három cimborája kíséretében belépett a brigádvezető.

Leültek egy távoli asztalhoz. Feco nem vette le róla a szemét. A nagyhangú teleszájjal röhögött valami viccen és egyszerre rápillantott a fiúra.

Feco elszakadt a pulttól, bólintott is egyet és megállt az asztaluk előtt. Nem is értette pontosan, miért jön ide, nincs ezzel az emberrel semmi dolga. Amaz rábámult, kimutatta nagy, erős fogait.

- Itt a legzseniálisabb tírják, akit valaha is láttam Szabolcsból - mondta kedélyesen és felröhögött.

- A szabolcsiakat nem hagyom! - nyüzgített Feco. - Engem bánthatsz, de azokat nem hagyom.

A másik rábámult, aztán felnevetett. - Ez még hülyébb, mint gondoltam - mondta, és az italért nyúlt.

A fiú végre megtalálta az egyensúlyt. Kihúzta magát az asztal mellett. - Gyere ki, ha mersz, az anyád úristenit!

Amaz letette a poharát. Úgy tett, mint aki felállni készül, majd oldalt hajolt és teljes erejével belevágott a fiú arcába. Feco rázuhant a mögötte levő asztalra, onnan lecsúszott a szék mellé. Lassan feltápáskodott, összezúzott arcából vér szivárgott. Letörölte a kezefejével, majd könnyes arccal rájuk bámult, és könnyfüggönyön át látta, hogy a nagyhangú cigarettát kotor elő és széles, biztos mozdulatokkal a skatulya oldalán kicsiholja a gyufa sárga lángját.

Ezer évre

Ifjúságom aranyfényec
tűnik, végleg elveszett;
ha nem arany, tán ezüst csak,
sőt bronz, az is meg lehet.

Kár, kár, akár így, akár úgy,
mert az acélt, a vasat
megeszi a föld, a halál
ha vétlen ércemre csap.

Ezer évre vagy kiásnak,
mint ma a tűnt ezredet,
s felemel Ő, a Nagy Régész:
damaszkuszi penge ez!

Köd szitáljon

Most már szitál a köd, a köd szitál,
elengedi a mennyezet, elengedi,
időm lejár, fejemre hull, időm lejár,
kukorica hullámszik még, a tengeri,
istene ősznek, ősz szakállas istene
lengeti a ködöt, meglengeti,
peremet szüremlik, száll a permet,
szerelme visszavezeti szerelmemet,
arca földek fölött fehérlik, arca
sörény haja lobog, haja sörényes,
kanca, a remek isteni kanca,
istennő ő a pusztaságban, ő Ő,
derekát, csípejét, csípőjét, derekát
táncba szorítottam hajdan a táncba,
s mellét ahogy érintettem, tenyerebben a mellét
a betlehem-i istállóban, Betlehembben
odahagytam, hajh, odahagytam
hogy harmincöt év után, hajdan-
köd szitáljon vezeklő homlokomra,
istennyila, csontom istennyila
sem hasíthatja ketté, csak a
fájdalom.

Volék sirolm tudotlon

A magasságban semmi,
jobb így a földön lenni,
vagy csak az éjszakában
szállni a Trónusához.

Mert Isten-kényszerem van
gyerekkorom, a múltam,
ezer év lázadása
és megaláztatása

kevés volt, hogy elég
légyen megtagadásra;
rekesz, valami titkos
rejteke nyílik itt, most

és egy szellem fölédem
lebben, fölöttes énem,
az, akivel Ady vívott,
s bár évezredek híre volt

ugaron, városokban
mégiscsak mindig újra
teremtett az arca,
akarata, alakja,

keresztje, kardja, karja;
teremtett *azértis*
már ha nem volt, ki tartsa
a Mindenség magyarját!

Hazai föld

Krumplit hámozunk
konyhaasztalon
pirosan virít
a paradicsom

Szotyola pattog
lófogunk között
parittyá hajít
egy kisdéd rögöt

Ágon verebek
csapata cseveg
magvat szór az ősz
az őszi szelek

Sárban caplatunk
mezítláb csak úgy
likas a cipőnk
végtelen az út

A kerek világ
tág égboltja hí
jólesik legét
beszippantani

Konyha kert között
lót-fut még a láb
vígán szeldeli
a nap sugarát

Hazai a föld
szívdobaj a dob
tél fagyaszt fölé
fehér csillagot.

Alfa és omega

Nem gondolok a pusztulásra.
Az ősök életére egykedvűen
igent mondok, s igen a folytatásra,
amely a napi evésre, ivásra,
civilizált tisztálkodásra,
templomon kívül átokra, imára,
zsoltárra és káromkodásra
kötelez, és lelkigyakorlatokra
hasonlító hadgyakorlatokra,
metatorákra, szillogizmusokra;
körülottem mintha mindenki
alunna; mély álom tavát
dobálom kavicsokkal, hogy gyűrűzzön,
lappanjon és csobbanjon legalább;
pedig tudom, vannak itt társak,
követ faragnak, érmet öntenek,
az ember arcát és alakját
zenében, versben felmutatják
és bensőségét kirajzolják,
– sakálok, tigrisek, barik –
s hogy végleg elveszett-e, amit hajdan
egy isten formált: fennem kérdezik.

Nem gondolok a pusztulásra?
A napok hajnalhasadása,
mint baromcsorda támadása –
fegyvert ragadva, nyugodt
lelkiismerettel a frontra nézve,
készülök az ellenlökésre.

ÖRÖKSÉG

KOVÁCS GYÓZŐ

Illyés Gyula estéje

Van láng alatti ősmag:
kék parázsú dacom!
S lassan fog az idő vagy
sors ilyen kupacon

Mindegy majd honnan jön a szél,
a rája hullt hamu
bolygassa csak meg, fölkel
a sziszegve újra gyűjt.

(Simon István: *Egő parázs*)

Hatalmas életmű tengernyi sűrűjébe merítünk bele, s az ujjaink között kipergő drágagyöngyből az öregkor lírájának legszebb darabjait próbáljuk összegyűjteni.

A távozó Illyés Gyula koporsójánál a *Sokaság fia* gyült össze; mindaz a gond, mely népét, nemzetét, s a tágabb horizonton az európai emberiséget gyötörte, mintegy kristályosító pontban sűrűsödött.

Már életében sem lehetett kétséges: Illyés Gyula életműve klasszikussá vált. Abban az értelemben, hogy nagyon is beleilleszkedett a magyar líra Petőfi-Ady-József Attila-Radnóti Miklós alkotta vonulatába, s így folytatója is lett a nemzeti, a nép-nemzeti mondanivalónak. De abban az értelemben is, miként az irodalmi népiciséget megfogalmazva, *Horváth János* már évtizedekkel előbb rögzítette: „Alig is van a modern európai irodalmakban nemzeti klasszicizmus, mely a naiv népiből oly sokat s oly mélyről merített volna, mint a miénk”. Ha most Illyés Gyula életművének bármely szakaszára, bármely műfajára gondolunk, aligha vonhatnók kétségbe e Horváth János-i megfogalmazást.

Illyés Gyula kései (még ne mondjuk: öregkori) lírájának letisztult hangjai, első körvonalai valamikor és valahol az ötvenes évek végén sejlenek föl. Akkor, hosszú idő után, jelentkezett új kötettel, a *Kézfogásokkal* (1956). Magával hozva a *Hősökről beszéltek*, a *Petőfi*, a *Puszták népe* hiteles-tárgyas szociográfiáját, mégis az *Egy év*, a *Hunok Párizsban*, a *Két kéz*, s az új drámák mellett, azok után, szinte revelációnak hatott, ilyen erővel robbant bele a kor magyar irodalmába a *Kézfogások*; benne két monumentális alkotással: a *Barátokkal*, illetve *A reformáció genfi emlékműve előtt* című nagyformátumú versekkel.

Nem csak az emberi helytállásról van szó, hanem arról is, hogy már itt és ekkor kitapintható: a tárgyiasságot egyfajta *befelé fordulás* váltja fel. Illyés hangja nemcsak bölcsőbb lesz, de *lágyabb* is, mely fokozatosan tért hódít -

párhuzamosan a hatvanas-hetvenes években írt drámákkal – az *Új versekben*, a *Dólt vitorlában*, s nem kevésbé a *Fekete-fehérben* (1961, 1965, illetve 1968.), hogy aztán mindezeket tetézzé a *Kbáron ladikján* gondolataival (1969). Melléljük állítva, majdnem egyidőben, az emberiségért, a nemzetért vállalt felelősségérzet olyan dokumentumait, mint a *Tiszták*, illetve a *Hajszálgökökerek*. Illyés Gyula öregkori líráját csak ezekkel együtt lehet fölmérni.

Ha bárki olvassa a *Dólt vitorla* című versét: „Árbóc s vitorla, nézd, előre / mikor repül / leggyőztesebben? Amikor leg- / mélyebbre dül!” – tehát ha valaki ezt olvassa, aligha mentesítheti magát a *Kbáron ladikjától*. Avagy, ha belemerül *A reformáció genji emlékműve előtt* olvasásába, tudja-e mentesíteni magát a *Tiszták* áldozatos önmarcangolásától? Aligha. Az aktív cselekvés vágya ösztönzi, űzi-hajtja a költőt – teremteni. Aligha véletlen, hogy 1945 előtt a hazát szinte látomásosan, magasban szemlélete (*Haza a magasban*), az öregkori lírát pedig éppen a *Teremteni* alkotásvágya tölti be. Mint gondolatrendszert kifejező motívum – az ellentét éppen a kétféle költői attitűdből ered. S az sem véletlen, hogy a sort a *Nem volt eléggel* kezdi (még 1944-ben), hogy aztán fiatalabb nemzedéktársai – szinte félévtizedenként – fogalmazzák meg: *Nem elég* (Simon István), *Még nem elég!* (Váci Mihály), s ugyanezt kérdés formájában Juhász Ferenc (*Mű tebet a költő?*), ismét másként s nem a lírában Sütő András (*Csillag a máglyán*). E gondolatkört fogja össze – ismét – Illyés Gyula, amikor *A költő felel*: „Dolgozom: küzdve alakítom / nemcsak magamat, aminő még / lehctek, akinek jövőjét / az „ihlet óráin” gyanítom; / formálom azt is, amivé ti / válhattok, – azt munkálom én ki: / (...) / Semmiből nem lesz semmi? S ára van / mindennek, ami valamire jó? / Babrálva e világ dolgaiban / valami mégis újonan / marad kezünkben, olvasó!”

*

Sötér István már 1962-ben találóan tapintott rá: „*Illyés utolsó korszaka: küzdelem az új összemzeti költészetért, olyan körülmények közt, midőn magának a nemzetinek értelme is átváltozóban van. Ez az átváltozás, apály és dagály ütemében, hol cserbenhagyja a költőt, hol bátára emeli...*” (Tiszatuló tükrök, 1966. 207. l.) Korunk, s közelebről Közép-Kelct-Európa szunnyadó, s parázslásában is égető gondolja foglalkoztatja a költőt: a nemzeti problematika. Közélről érzi: mi is a különbség a *nemzeti* és a *nacionalizmus* között. Fogalmazhatjuk úgyis: a nemzethalál (hiszen a *Tiszták* erre is példa) víziójával küzdő költő csak egyetlen orvosságot lel. Éspedig: „*Nemzeti, aki jogot véd; nacionalista, aki jogot sért*” (Hajszálgökökerek, 1971. 445. l.). Nem véletlen, hogy a halálos döbbenet pillanatában *Balogh Edgár*, mint lenini normát idézi föl ezt a szentenciát, s „a néptestvériséggel azonosult szocialista nemzeti tudatot, az élő nemzetköziséget” fedezi fel benne. Mert *európaiságunk* (gondoljunk az idézett Horváth János-i formulára) és *magyarságunk* így ötvöződhet egy-egyé. Rácegres így ölelkezhet Párizssal, s *Boldizsár Iván* – ugyancsak Balogh Edgárral egyidőben – méltán írhatta le, hogy „Illyés életében egy ideig Rácegres közelebb volt Párizshoz, mint Budapesthez. Illyés azután is, egész életében beletartozott Párizs szellemi világába...” Miért? Mert Illyés Gyula gondolatrendszerében, költői „tüzeben”, az öregkori líra csöndjében, szemlélődő, s mégis világot s emberi magatartást formálni akaró bölcsességében „költészet és nemzet” – világirodalmi szinten is – *összetartoztak*. Am a fölidézzük az első budapesti nemzetközi költőtalálkozót, s abban mindazt, amit Illyés Gyula ott,

és akkor (1966-ban) elmondott, egyetlen gondolat maradt meg plasztikusan: nemzet és költészet; nemzet és egyetemesség. A különbözőség egysége; az előbbi a nemzetiben, az utóbbi az egyetemességben, vagyis a költészetben. De úgyis: a költők dolga, hogy – jól vagy rosszul – választ adjanak modern korunk kérdéscirc. Vagyis: így is érvényes a *Teremteni* illyési vágya és igénye, sőt parancsa, amint az *Óda a gyorsasághoz*, illetve a *Mozgó Világban* megfogalmazta.

Ezért tűnik – csak az első pillanatra – megdöbbenőnek az a realitás, amellyel Illyés Gyula Kháron ladikjára, vagyis az elmúlásra tekint. Valamiféle bölcs derúvel; úgy, hogy a *teremteni* motívum szálai közé keveredik mindegyre abból, mit a *Mors bona, nihil aliudban* fogalmazott meg: „mert minden jó, ha jó – biz így igaz! – a vége! / S mi a legfőbb jó a világban? / A végső oltalom! A jó vége! Ezt ígérte / vallás, feleség, vagyon, állam / [...] / hogy szépség és igazság és jóság és szabadság / mosdasson, derítsen: segítsen / befejeznünk Ádám föld-szelidítő harcát”.

De folytatódik a sor – a köteteken át – a *Séta árnyékkal*, *A tárgyakkal*, *A korosztály behajózásával*, az avantgarde-ra emlékeztető *Alkonyatban*-nal, a *Közélgő csönddel*; *Arc és tükörrel*, az *Alkonyi úttal*, a *Római rommal*, hogy mindezeket kövesse a *Közeliűő fagy*, a *Világodban világtalan*. Másfelől újra és újra fölmerülnek a gyermekkori emlékek, mint e lelkiállapot, gondolat- és érzésvilág jellemzői: *Emlékezés egy gyerekkori havazásra*, *Ifjúság*, *Párizs*, *szerelem*, *Gyermekkorom zivatarai* vagy az *Önálló emlék*. És szinte lehetetlen mindezekhez nem elolvasni azokat a bevezetőket, melyeket a *Dölt vitorla* és a *Fekete-fehér* kötetéhez írt: múlt és jelen, ifjúság és jelenvaló öregség ölelkezik ezekben, hogy egy hatalmas életművet forrasszon egybe.

Egy hatalmas életművet, melynek utolsó szakasza szemünk előtt ércesedett szoborrá, melyet – ha megérintünk – szól, tanít, bölcsességre int, mint őt is az elődök és idősebb kortársai, a *Poesis Hungarica* hősei: „Apjuk, nagyapjuk, dédjük lettem, / kiknek a térdein ügettem; / kik adnak mindig tanácsot / óvni a szétomló családot.”

E köré a vers köré úgy gyűlnek össze a vele közeli időben keletkezettek, mint korábban a *Kézfogások Bartókja* s *A reformáció genji emlékműve előtt-tibez* az *Árpád*, *Zrínyi*, a költő, vagy a *Széchenyi bidja*, vagy a szekszárdi táj, s a táj – *Erdély(ben)*.

*

Mi maradt meg? Ember, emberiség, emberség – haza, s a határokon túli szép, tág horizont. Az egykori álm (Haza a magasban) – végre valóság lett: teremthetett, taníthatott a költő.

Hogy' is írja az Illyés-felfedezte Váci Mihály? „Én úgy szeretnék népcm / mesélő emlékezetében / pár szóban megmaradni, / ahogy ma a beszédben / példa s bölcsességképpen / közmondást szokta bólogatni / [...] / hol van már, hol van! – és ki az?”

Mi annyiban módosíthatjuk: Illyés Gyula az, aki népe-nemzete kezét fogva – tudott beszélni, szót váltani világjelenségekkel, nagy reformátorokkal; aki nézte a hazát és nem feledte Európát. Öregkori lírája ebben is így vált teljessé, s maradt ránk testamentumként. Ez az örökség kötelez. Nagy felelősségé- get ró az utána maradottakra. Helytállni úgy, miként ő tudott.

A SEMMI KÖZELÍT

Illyés Gyula hátrahagyott versei

Ennek a kötetnek a sorsa s az olvasóra gyakorolt hatása, azt hiszem, részben már akkor eldőlt, amikor kézbe vesszük. Megjelenését beárnyékolja nagy költőnk közeli halála, így belelapozván e szép könyvbe, amely már címében is az elmúlásra utal, elsőként nem gondolunk másra, csak a bennünk sajgó fájdalomra és a gyászra. Hogy Illyés Gyula halálával mit veszített a magyar irodalom, annak ma még aligha lehetünk teljes tudatában, inkább csak sejtjük, hogy irodalomtörténetileg valamiféle fordulóponthoz érkeztünk. De a hiányérzet, a maga nehéz és kínos súlyával, már ránk telepedett, érezzük, hogy a halál ezúttal is pótolhatatlan és hatalmas kincset rabolt el tőlünk. Hiszen ezt az eltávozott embert, ezt a már életében klasszikussá váló költőt – nagy nemzedék- és pályatársaihoz, *Veres Péter*hez és *Németh László*hoz hasonlóan, s nagy veszteségeink sorát fölemlgetve, hadd tegyük e névsorhoz még oda *Lukács György* nevét is – nemcsak nagyon tiszteltük, hanem a fiatalabb nemzedékeknek kijáró jog alapján, szinte gyermeki elkötelezettséggel szerettük is, egyszerűen azért, mert olyan volt, amilyen. Embernek is nagyszerű, villódzó szellemiségű erkölcsi fenomén, akire nemcsak irodalmunknak, de egész nemzeti közéletünknek szüksége volt. S szüksége volna ma is.

Emberi vonatkozásokban a kötet olvasása sem sokat enyhít fájdalmunkon. A versekből minduntalan visszatekint ránk az a méltóságteljes, de már szemmel láthatóan elerőtlenedett és beteg, valahová a nirvána semmijébe révülő öregember, akinek arcvonásait – a kötetben is láthatóan – *Molnár Edit* érzékeny fényképezőgépe örökítette meg számunkra. Ez a portré a szívünket mardossa s fölbuggyantja torkunkon a kimondhatatlan együttérzés sirását, mert fölismerjük rajta a szenvedő, az élettől meghittent, de egy gyermek őszinte megrendültségével és csodálkozásával búcsúzó embert. A kötet egyik legszebb, s legnagyobb szabású versében, *A közeli és távoli* címűben, Illyés földi bús társamnak, kis árvámnak nevezi szomszédasszonyát, a szintén öreg és beteg Kissnét, így, ilyen szívből jövő keresetlenséggel fejezve ki a halálra várók minden különbözőséget elmosó, esendő emberi egyenlőségét. Ez az érzés minket is hatalmába kerít, mert a versek minden kendőzés nélkül tudósítanak minket a halálba való belenyugvás kényszerű állapotának kínjairól, a testi hanyatlással folytatott egyre reménytelenebb küzdelemről, az elmúlás előtti, semmivel sem csitítható, végső nagy magányról, s arról, hogy az ember helyzetében – még ha meg tudná is oldani egyetemes társadalmi problémáit – a halál tudatos átérzésével eleve van valami reménytelen. A *Semmi közelít* – köszönhetően a versek válogatójának és szerkesztőjének *Domokos Mátyás*nak is, aki a sorokban izzó legkisebb gondolat- és érzelemrezdülésre is fölfigyelve, pontosan és simán illesztette egymásba a részleteket – egyetlen hatalmas versfolyammá növekedett, a büszke ember halálba lépdelésének megrázó erejű lélektani dokumentumává, amelynek minden egyes lapjára láthatatlanul is oda van írva a memento mori! napjainkban egyetemleges érvénnyel is föltöltődött, általánosan emberi jelszava.

A művészi teljesítményen azonban semmi sem látszik a belső küszködésből és a testi hanyatlásból, a költő most is könnyedén és férfias eleganciával győzi le anyagát, sőt ami a versek képi sűrítettségét, s e sűrítettségből kibomló gondolati tartalmak bonyolult egymásba játszását illeti, nem egy helyen túlszárnyalja eddigi lírai mesterműveit. A kötet feszültségét és drámaiságát éppen az adja – az olvasóra katartikus hatást gyakorolva – hogy ezeket a verseket egy beteg és öreg ember írta, akinek szikkadozó, sovány testében azonban éberén és szorgosan működött az agy, s mindenre nyitott volt a lélek. Olyan költő, aki a tükör előtt állva jól látja hajdani mivoltának roncsait, az elmúlással már alig dacoló emberi csendőségét, mégsem tud hinni a szemének, mert belül még mindég győztes és legyűrhetetlen, friss benne az érzés és az értelem. Közeledvén a halálhoz, hihetünk-e annak a szánalmas és groteszk testiségnek, amibe beleköltöztünk? Illyés válasza erre a kérdésre egyértelműen tagadó. „Nem azonosulnak a vénülők/ a homunkulusszal, akivé válnak” – írja. E belső élménye nyomán lírai önarcképe is megkettőződik: hűségesen megidézve magát az öregedés fájdalmas stációján, hatalmas és szikrázó intellektusával, a soraiból lendületesen előtörő, magabiztos művészi érzékével és a most is a valóságra irányuló pontos és tárgyias megfigyeléseivel rá is cáfol arra az áttetsző alakra, akivé a múlt idő formálta. Illyés Gyula alkotói potenciálja nemcsak hogy mindvégig töretlen maradt, hanem – valami egészen döbbenetes módon – egyre magasabbra szárnyalt, s ezt tudva, különösképpen átérezzük a halálában rejlő igazságtalanságot. De megérezzük azt is, hogy ez az ember nemcsak úgy győzte le a halált, hogy életművével bevonult a halhatatlanságba, hanem úgy is, hogy szinte az utolsó percéig felelősséggel bíró, alkotó és munkás ember maradt.

Van-e ennél tisztább, a halállal halálig dacoló tragédia? Még mindnőváján emlékszünk az illyési prózának arra a lírai gyöngyszemére, amelyik a *Kbáron ladikján* címet viselte. Ebben az 1969-ben megjelent esszéregényében bontotta ki „hivatalosan” a költő az öregedés témájának zászlját, itt deklarálta először teljes tudatossággal, hogy az „öregedés voltaképpen az egyetlen kérdése minden elképzelhető filozófiának”. Lírájában mindennek már komoly előzményei voltak, akkoriban mégsem sejtettük, hogy Illyés mennyire komolyan veszi a fölkinálkozó alkalmat s hogy belülről mennyire el van szánva annak az önvivészekciós folyamatnak a kibontására, amelynek első fejezeteit éppen itt adta közre. Talán az tévesztett meg minket, hogy akkortájt ő maga is folyvást a halál, az elmúlás fölényes és tréfás ábrázolásáról beszélt s azt is cselekedte, így nyújtván mintegy útmutatást számunkra arra vonatkozólag, hogy miként hesscsegssük el a sötétség bennünk lakozó démonait. S mi olvasók hálásak is voltunk azért az ironikus-tréfás felülemelkedéséért, mert hát ki akar – még a műalkotás nyújtotta gyönyör érzetében is – igazi testközelségbe kerülni a halállal? Nem vettük észre, hogy tréfálkozó, humoros hangnemében több volt az udvariasságból és a nagylelkűségből, mint a valóságos életfölnyéből, hiszen Illyés mindig pontosan ismerte a mértéket, tudta, hogy mit hogyan lehet és kell ízléssel és igényel a nagyközönség elé tárn.

Valójában a *Kbáron ladikján* komoly és elszánt programadás volt a még létező jövőre nézve, melyet a költő többször is, több oldalról átgondolt és felettébb tudatosan előkészített. Nemcsak a téma súlyosságát érezte át s azt, hogy vállalásával most igazán a saját bőrét viszi a vásárra, hanem – ez meg lehet groteszk módon hangzik, mégis igaz – a benne rejlő hatalmas lehetőségét is, azt, hogy segítségével egész lírai életművét betetőzheti. A hatvanas években Illyés alkotói erőinek teljéhez érkezett s az előkészítés első stádiumaként erőteljes rántásokkal kiszakította magát az aktív közéleti szereplés háló-

jából. Magányt és függetlenséget akart, mert tudta, hogy tervét csak így valósíthatja meg. A közvetlen megjelenés, a közvetlen siker többé már nem érdekelte, korához különben is a szemérmes és önkéntes elvonulás illett, emlíkezhetünk még a *Dölt vitordához* írt előszavának mondataira: „*Ellenszenves a magát öregén is fiataloskodva kellett, meglett állapotát kamaszszökdelésekkel tarkító művész. A szökdelést ugyanis elméjétől várjuk el, a tapasztalatok úgynevezett súlyával, a fájdalmak amnyiszor emlegetett – s oly igaz – nyűgeivel is! Ez az egyetlen módja a világ s a magunk naponkénti megújításának. Ez azonban egyúttal parancs is, a kort, kegyelmet nem ismerő Műzsé.*” Illyés tehát valójában nem elszakadásra készülődött a nemzetet és az emberiséget érintő közügyektől, csak ezeknek egy fentebbi, magasabb szempontú, az ő szavaival szólva, „létmélységű” megközelítésére s arra, hogy verseinek művészi közegét feltölti azzal az újfajta tárgyiaszággal, amely megfelel a gondolkodásában végbement változásoknak. Nem többre és kevesebbre vállalkozott, minthogy elfogadva tárgyi, képi, tematikai közegként saját öregedésének, halálhoz való közelítésének témáját, újraéli és értelmezi addigi életét és pályafutását, és szoros összefüggésben vele a magyar progresszió XX. századi útkereséseit. Mindez törvényszerűen vezette el őt az emberiség egyetemes gondjához, a lehetséges, a bekövetkező közhalál mindennél súlyosabb problémájához, amely a maga teljes élességében – legalábbis itt nálunk – szintén a hatvanas években került a közgondolkodás előterébe. Illyés azt is megértette és befoglalta öregkori költészetének alapkoncepciójába, hogy az a tragikus helyzetismeret, vagy veszélyérzet, amely hite szerint a magyar költészetből mindig is kisugárzott, most akaratlanul összecsendül a modern világlíra általános hangulatával és alapállásával, itt van tehát a jó alkalom és lehetőség arra, hogy ami új a négy égtáj legkülönbözőbb pontjain a lírában megszületett, behordjuk a magyar költészet nemzeti tárházába. Az 1971-ben megjelent *Hajszálgyökerek* című tanulmánykötet minden egyes költészeti témával foglalkozó cikke azt a meggyőződést sugallta, hogy hazai gondjainkban és gondolatainkban soha nem tapasztalt módon kvadrálunk a világlíra legújabb áramlataival, így egyszerre hirdertett tisztán költészeti és tartalombéli megújítást, mert ebben látta megvillanni annak lehetőségét, hogy a két égtáj irodalma összetalálkozzék egymással. Ő ezt a találkozást nemcsak fontosnak, hanem elkerülhetetlennek is tartotta a költészet egyetemes szabadságának és felelősségének égise alatt. „*Szabadság és felelősség – sokak számára ellentétes fogalmak* – írta a *Kétféle költészet?* című cikkében. – *A jövőndő, azt hiszem, összepárosítja őket szorosán. Az a költészet, melyet én a holnapénak érzek, máris ezt teszi. A filozófiában ezek más-más oldalon működő fogalmak. De a madár két szárnya is más-más oldalon működik. Az a költészet, melyet én nemcsak a holnapénak, hanem minden világrész költészetének érzek, azt hiszem, a szabadság és a felelősség más-más oldalú, de mégis mindennél összeüzlőbb szárnyával fog új pályát kezdeni.*” A cikk végén mindehhez még azt is hozzátette, hogy nekünk mindenekelőtt a morált kell hívniunk a Műzsa útítársául, eltérően a nyugati költők többségétől, akik az ihlet első, heveny rohama után rendszerint a tudat, sőt a mélytudat segítségéhez folyamodnak. Ez lehet a mi hozzájárulásunk a költészet állandósult forradalmához.

Mindezek után talán leszögezhetjük, hogy Illyés öregkori költészetének legmélyebb jellemzőjét annak a magatartásnak a kiküzdésében és állandó megújításában kell látnunk, melyet ő az utóbbi évekbeli cikkeiben leginkább a francia *résistance* – ellenállás és *engagé* – lekötöttség, érdekelttség, részvétel szavakkal fejezett ki. Költői praxisában ezek az elvont fogalmak élettél és szenvedéllyel töltödték fel, mert olyan, időnként egészen az ekszázisig eljutó

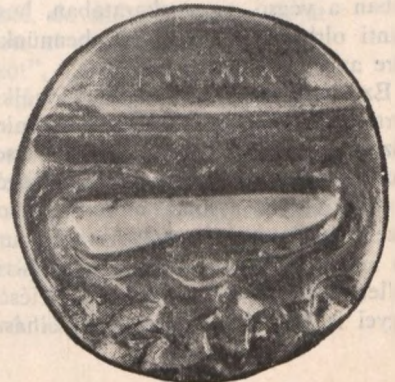
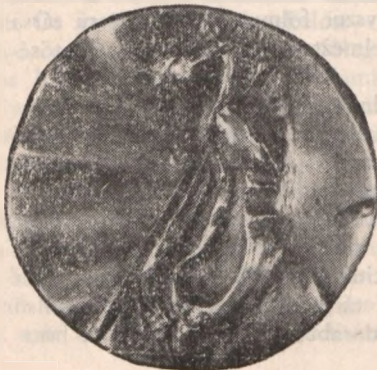
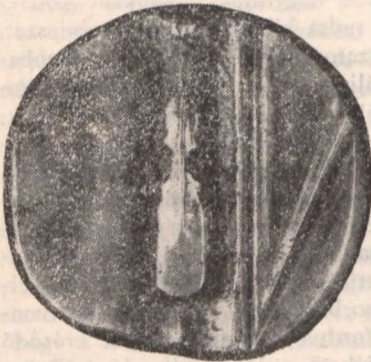
kiütkeresséssel, a valósággal való konok szembenézéssel kötődtek össze, ami a legújabb kori magyar lírában a tudatosságnak ilyen, minden költői révülettől mentes fokán teljesen páratlan jelenségnek számít. Illyés ugyanis úgy ábrázolta a halált és a pusztulást, hogy állandóan hadat viselt ellenük, annak a végső kétségbeesés állapotába került embernek az elszántságával és dühével, akinek már nincs mit veszítenie. Ezt valóban csak teljesen szabadon, a belső függetlenségnek egy olyan fokán tudta megcselekedni, amely már-már a társadalmonkívüliség szituációjával azonos. Legfőbb eszközéül – emberként és művészként is – a gondolatiságot vetette be, mégpedig úgy, hogy nem mindenáron új gondolatokat kergetett, hanem merészen visszatért az alapkérdésekhez s a világ jelenségeit egyértelműen erkölcsi nézőpontból kezdte megítélni. Ő valóban a morált hívta a Múzsza útítársául, s ebben a vonatkozásban még attól sem riadt vissza, hogy ha kell, a banalitásokat kerülgesse. Attól, hogy valóban banalissá válják, gondolkodásának acélos rugalmassága és csodálatra méltó hajlékonysága mentette meg. Az ő lírában közölt gondolatai úgy egyértelműek, hogy ugyanakkor a maguk teljes, bonyolult szövevényességükben jelennek meg, innen van verseiben a sok kitérő, közbevetés, a pozitívnak induló képek hirtelen negatívba való áthajtása, a képi megfogalmazásnak fogalmira való fölcserezése és fordítva, úgyhogy mi olvasók csak kapkodjuk a fejünket az intellektusnak ilyen sziporkázó és eleven patakzása láttán. A színes és eleven, gondolatokban gazdag, de mindig tárgyyszerű, az elvontságot is átlátható és megérthető képszerűségben kifejező stílus persze nemcsak Illyésnek, a lírikusnak a sajátja. Ezt tapasztalhatjuk prózájában, tanulmányaiban, drámáiban is. Illyésre általában jellemző, hogy olvasóit belevonja a gondolkodás folyamatába, hogy nem leszögez és szentenciákat mond, hanem párbeszédet folytat velünk, élesre csiszolt elméjének nemegyszer veszélyes kanyarait is elének tárva. Nyílt színen gondolkodik – állapítja meg *Izsák József*, az egyik legkitünőbb Illyés-monográfia szerzője is. *„Nem a gondolkodás kész eredményeit kínálja, mint vásáros a piacra vitt portékát, hanem a megmunkálás folyamatát láttatja. Mondatalkotása a kifejtő gondolkodás tükörképe.”* Illyés találkozása a gondolattal és az az akarata, hogy mi is találkozzunk vele, legdrámaibb kifejeződését mégis lírájában nyerte el. A végsőig szított közösségi felelősségérzetnek számára ez volt a legszemélyesebb jellegű megnyilvánulási terepe, itt nyílt módja és alkalma arra, hogy intellektusát összepárosítsa érzelmeivel. Aki az utóbbi mintegy negyedszázad során figyelemmel kísérte Illyés költői pályafutását, tapasztalhatta például, hogy a költő mennyire racionálisan és mégis emberien foglalkozott a lehetséges világkatasztrófa, az atomháború problémájával. Nem apokaliptikus látomásokat festett elsősorban, de ilyen tárgyú verscinek a végére nem is biggyesztette oda a remény ez esetben teljesen irracionálisan ható és üresen csengő jelszavát. Őt az izgatta mindenekelőtt – egész költői, de emberi egzisztenciáját is föltéve erre –, hogy miként és főleg miért jutott el az emberiség a totális pusztulás lehetőségének széléig? Valamiféle „ősokot”, „ősmagyarázatot” keresett? Ez így nagyon leegyszerűsítve hangzik, mégis rávilágít valóságföltáró törekvéseinek lényegére. Hiszen helyzetismeret és -fölmérés nélkül nem lehet hatékonyan cselekedni, márpedig most cselekvésre s nem ijesztgetésre és csodavárásra van szükség. Illyés versiben így jelenik meg a „folyamatos golgota” költői képze, vagyis annak fölismerése, hogy a történelem voltaképpen nem más, mint a mindig újjászülető Krisztusok folyamatos keresztre feszítése. A kérdés, hogy elemi létérdekük ellenére miért pusztítják el az emberek a maguk közül való legjobbakat, olyan gyötrően hatja át Illyés öregkori költészetét, hogy az már önmagában is megrendítően drámai. A költő persze nem kollek-

tív büntudatot hirdet, hiszen akkor maga is elárulná azokat – a történelmi idők legmélyéig visszanyúlva – akiket nagy szakértelemmel minduntalan rászögeztek a T alakú fára, vagy – ahogy *Bemutató* című versében írja – karóba, parázsló székbe nyomtak, kimérve húsukat és vérüket a tömegnek, „a mindig dráguló kenyér és bor helyett”. De valamiféle felelet mégis földereng verseiben, annak a követségeknek nemes pátozó megszólaltatásával, hogy az emberiségnek *morális öntudatra* kell ébrednie. Más kiút nincsen.

A hátrahagyott versek kötetében változatlan erővel működik ez az emberi jövőért aggódo felelősség. S ez nem is lehet másként, mert Illyés öregkori költészete, a benne uralkodó közös téma s néhány nagy gondolat vonzásában, kivételosen egységes jelenség. Ám ezen az egységen belül, azt meg nem törve, egyszersmind gazdag, változatos, sokszólamú művészet, amelyben harmonikusan illeszkedik össze a magánlíra a közéletivel, az elmúlással való csendes megbékélés az újra és újra föltörő bátor tettrekészséggel. A *Semmi közelit* versei formailag is éppoly változatosak, mint a költő korábbi kötetének darabjai. A népdal tisztaságú és egyszerűségű életképektől a nagy, súlyos, klasszicizáló hangvételű költeményeken át, az indulat diktálta ritmussal szabályozott szabad vers és versprózáig, itt minden megtalálható: Illyés már régóta virtuóz formaművésszé érett. Temperamentuma is a régi maradt, bár némi melankolikus visszafogottság már belevegyül. S ez érthető is, hiszen ezeknek a verseknek a többségét – ha megszületésük pontos dátumát nem is tudjuk meghatározni – a költő mégiscsak életének legutolsó alkotói korszakában írta. A betegség, a közeli halál biztos tudata – bármennyire el nem hessenthető, köznapri állapotá csomósodott benne, amelynek bugyraiba naponként kötelezően le kellett szállnia – nem kezdte ki, nem tudta kikezdeni költői géniuszát, ám kétségtelenül szelídebbé s az élet iránt alázatosabbá tette. Illyés még sohasem hangolta ennyire személyesre és emoncionálisra verseit, csak úgy árad, hőmpölyög belőle – mint a teljesre nyitott csapból a széles vízsugár – a szeretet, a megértés és a részvét minden élőlény iránt. Rejtőzködő magatartása is megennyhült, noha feltárulkozó mozdulatait most is öniróniával fűszerezi, saját prófétikus gesztusait sem kimélve a maga felé irányított gúny nyilaitól. Személyesége azonban egy pillanatra sem csap át egyénieskedésbe, most is arra törekszik, hogy a közös emberit mutassa föl magában. Illyés öregkori lírájának alakulását figyelemmel kísérve, már régóta sejtthettük, hogy csodálatos költői szellemiségének köze van az eszkatológiához. Elsősorban abból az oldhatatlan vonzódásból, amellyel a természet jelenségei felé fordult s abból az egyre erőződő törekvésből is, hogy földézve gyermek és ifjúkori emlékeit állandóan ébrentartsa magában a gyermeki tisztaság érzését, és a világra való rácsodálkozás képességét. S végül, de nem utolsósorban szerelmi lírájának megújulásában, abban a végső, nagy akaratában, hogy még egyszer fölmutatva nagyszerű társa iránti olthatatlan szeretetét, bennünket is figyelmeztessen az érzések jelentőségére az életben.

Ezek a motívumok vörös fonálként húzódnak végig a posztumusz kötet versein is. Időnként úgy érezzük, mintha egy hatalmas boltozatú templom falai között járnánk, amelynek áhítatos csendjéből a végső bölcsesség szavai szólnak hozzánk. Mondják, a halál közelségében az ember előtt elvonul egész élete s olyan távlatok nyílnak meg, mint soha azelőtt. Illyés lelkéből is föltörték az érzelmeknek azok a mély rétegei, amelyeket a még creje teljében levő férfi – ha másért nem, hát szeméremből – szégyellt kitékarni. Most viszont már nem kellett tekintettel lennie semmire és senkire, a társadalmi szerepvállalás külső jegyei is lehullottak róla, mint elhasznált ruhadarabok, dolgát elvégezte, hiva-

tását betöltötte, így számot adhatott arról, ami személyiségének legbensőbb lényege volt: azonosulni tudásával, az egész teremtéssel, az egész mindenséggel. „...Tágu! a Tér. Az Idő!... A tél sohasem hazug” – ezek a szép szavak is arra utalnak, hogy Illyés tudta, ha meghalunk is, végképp sohasem múltunk ki a világból, munkánk, törekvésünk történelemformáló erőként továbbra is kitörölhetetlenül jelen marad. Részei lettünk és maradunk a nagy Egésznek. Így annak a többször leírt mondatnak, hogy „jövünk a múlt” mindig is kettős jelentése lesz. Nemcsak az idő visszafordíthatatlanságát példázza, azt, hogy az öregedő ember számára ifjúságának emléke válik azzá az éltető forrássá, amely szenvedéseit megdicsőíti, hanem azt is, hogy az egyedi ember elmúlása ellenére, az emberiség számára megmarad az újakezds nagy lehetősége. S Illyés végső szavai erről szólnak, az újakezds lehetőségéről, a bele nem nyugvásról, arról, hogy az élet befejezhetetlen: „Örzöm, mi volt az indítás/ ünnepe: a félig kész ház” – írja. S végül hadd másoljuk ide egyik legszebb ars-poetica-i megnyilatkozását, amelyet a belgiumi Monsban mondott el, amikor 1965-ben neki ítéltek oda a *Le grand prix international de poésie*-t, a Nemzetközi költészeti nagydíjat. „A tragédia szónak a költészetben nem az a jelentése, mint általában. Ott nem a katasztrófával azonos; több annál, csaknem az ellentéte; a tagadása mindenesetre. Jóra törő küzdékényszer mindennel szemben, még az elfáradt vagy el-claggot istenekkel szemben is, halálig, sőt azon túl – a költői kódexben ez a tragédia. A legizgalmasabb útkeresés az úgynevezett lehetőségekben is kívül. Nem elfogadása annak, ami elkerülhetetlen”. (Szépirodalmi)

V A L Ó S Á G U N K

KERÉKGYÁRTÓ T. ISTVÁN

Értelmiségi szerep és a társadalmi nyilvánosság

Az értelmiség társadalmi szerepe igen sokféleképpen határozható meg; annak ellenére, hogy magát az értelmiség fogalmát – mivel komplex és több rétegű – meglehetősen nehéz egyértelműen definiálni. Ám amire nagyobb szükségünk kellene, hogy legyen a pontos fogalomértelmezésnél, az épp a kérdés felvetése. Mert gyakorta jobb csupán szkeptikusan kérdezni, mint nyomban biztos válaszokat keresni. És ez nemcsak az értelmiség lehetséges társadalmi szerepének pozitív értékelése céljából fontos, hanem mindenekelőtt azért, mert elvont követelmények alapján – még ha azok politikai jellegűek is – lehetetlen pontosan megjelölni azokat a tevékenységeket, melyek az értelmiség társadalmi szerepével állnak kapcsolatban. S ha nyilvánvaló tényként fogadható is el az a megállapítás, hogy társadalmunk szocialista vonásainak erősítésében jelentős szerep hárul az értelmiségre, szükségképpen vizsgálnunk kell *e szerepvállalás belső és külső feltételeit*. Mert nem elegendő csupán kinyilatkoztatásszerűen felsorolni a feladatokat, hanem sokkal inkább azokat a társadalmi tényezőket kell szemügyre venni, melyek elősegítik vagy hátráltatják az értelmiség társadalmi funkcióinak megvalósulását. Csakugyan képes-e társadalmunk mai értelmisége olyan követelményeknek eleget tenni, mint például a szocializmus új értékrendjének kialakításában és elfogadtatásában való példamutató részvétel?

Ha nyíltan vetjük fel a kérdést (és a szkepticizmuson való kissé naiv csodálkozás nélkül), akkor úgy fog tűnni, hogy a keményebb kérdések is helyénvalóak. Egyáltalán lehetséges-e értelmiségként élni, ha – mint tapasztaljuk – *a mindennapi megélhetés gondjai jóval erősebb motivációs mezőt képeznek, mint például a kultúra közvetítésének szándékai és igényei?* Kedvez-e az értelmiségi magatartásnak az a helyenként még mindig uralkodó szemléletmód, amely szerint már egyáltalán „gyanus” az, aki bátrabban és kritikusanabban gondolkodik, s amelynek következményeképpen az iskolák is „bólogató jánosokat” nevelnek autonóm személyiségek helyett, akik képesek lennének a kritikai értékelésre? A konformitás és a passzív alkalmazkodás értékként való elfogadtatása épp a gondolatatlanság egy sajátos módján át válik veszélyessé. Ha az értelmiségiek gondolkodásmódjában a sztereotípiákká vált társadalmi bölcsességek válnak uralkodóvá, az fékező hatással lesz az önálló eszmélkedés és a beleérző-bíráló magatartás kifejlődésére is. S ennek kiegészítő ellentétéként az értelmiség szerepét „elővételező” társadalmi követelmények is csak vérszegény és ellenszenves sematizmusokként jelennek meg. Ezen a helyzeten változtatni valóban csak úgy lehet, ha különféle intézmények, szervezetek türelemmel kezelik a *gondolati nonkonformitás* megnyilvánulásait. Aminthogy csak a tolerancia segítheti elő a kritikai magatartás tudatos pozíciójának kialakulását is.

Nem egy példát lehetne felhozni arra, hogy az értelmiségi megnyilatkozások hányszor és hányszor fulladnak bele az érzelmi-indulati reflexiók áradásába. Az a lélektani válságszituáció, melybe napjainkban az értelmiség nem kis része belekerült, az alkotó gondolkodás csődjében is kifejeződik. Leegyszerűsítve úgy is lehetne fogalmazni, hogy egyre gyakoribbá válik az az értelmiségi magatartás, mely vagy a fennálló helyzet elutasításában nyilvánul meg, vagy kényszerű-kelletlen elfogadásában. S ez azzal is összefügg, hogy egyre szélesebb értelmiségi körökben a rendezett meditáció helyett a tétova asszociációs gondolkodás vált *sikeressé és elfogadottá*, a mély felismerésekről tanúskodó eszmélkedés helyett a fokozott erővel előretörő gunyoros vélekedés. De a kritikai eszmélkedés visszaszorulását nemcsak a mindennapi megélhetés gondjaival összefüggő válságszituáció indokolja, hanem általánosabb tényezők is. Talán mindenekelőtt az a tény, hogy az értelmiségi foglalkozások presztízse – eltekintve egy-két preferált vagy divatos pályától – társadalmi méretekben jelentősen csökkent. Az értelmiségi szaktudás kihasználatlansága, a társadalmi döntésekben való részvétel minimális lehetősége egyaránt az értelmiségi magatartás belső ellentmondásosságát erősíti. Az értelmiségi lét nagy dilemmái ott kezdődnek, hogy *az egyéni fontosságtudat ellentétbe kerül a társadalmilag megvalósíthatóval*, s ez a hasadás a magatartás sokszor tragikus ellentmondásaiban fejeződik ki. Mivel sokak számára eleve reménytelen, hogy valóban értelmiségként éljenek, s ha ezzel tudati szinten számolnak, szükségképpen előlép a meghasonlás, a „nincs mit tenni, mint nem értelmiségi módon megszervezni életemet” tragikus felismerése.

A valódi értelmiségi magatartás kerülésének másik oka azzal a felismeréssel is kapcsolatban áll, hogy a társadalmi fejlődés jelenlegi szakaszában előnyösebb, ha a bíráló attitűd helyett a passzív elfogadás és alkalmazkodás válik meghatározóvá. Ez persze önmagában is felcmás állapotot jelez. Kiváltképpen azért, mert az egyéni helyzeten – ha tudomásul is vesszük a megváltozhatatlant – a társadalmi antinómiák elfogadása nem sokat változtat. Nem szólvá arról, hogy bizonyos ellentmondások pusztán szavakkal és gondolatokkal feloldhatatlanok. Az értelmiségi szerep *meghasonlottságát* nem enyhíti és nem enyhítheti semmiféle belátás és elmélkedés; hogy ez a meghasonlottság mennyire szükségyszerű vagy véletlen, társadalmilag vagy egyedileg meghatározott. Az előzmény (az értelmiségi szerep vallása és vállalása) és a következmény (a szerep megvalósíthatatlansága) kendőzetlenül, a maga kibékíthetetlen ellentétében áll egymással szemben. S épp ebben rejlik az eszmélkedő magatartás és gondolkodás hiányának magyarázata. A marginalizálódott értelmiségiek gyakran vakvágányra futó gondolatai, vádaskodásai és mentegetőzöcsei a maguk ellentmondásosságában figyelmeztetőek is. A társadalmi nyilvánosság síkján többet, jobban és meggyőzőbben kellene felszínre hozni az értelmiségi sorsok lényegét meghatározó vagy éppenséggel befolyásoló problémákról; bátrabban és őszintebben kellene szembenézni a „kényes” kérdésekkel. Inkább inspirálni kellene az eszmélkedő gondolkodást, semmint megakadályozni.

A nyilvánosság síkján az inspirálás eszköze a felszínre kerülő gondolatok szembesítése a tényekkel, vagy annak legitim elfogadtatása, hogy egy-egy értelmiségi csoport gondolatai bizonyos részgazságokat mindenképpen kifejezhetnek. Éppen ezért a politikai irányítás részéről súlyos félreértés lenne, ha a preferált társadalomkritikai gondolkodástól *eltérő* megközelítést akarva-akaratlanul retrográdnak minősítene. Így például tévesnek érzem azok vélekedését, akik bizonyos értelmiségiek társadalomkritikai magatartását *csak azért, mert eddig*

tabunak tetsző ellentmondásokat bírálják, ab ovo ellenzékinek tartanak. Az ellenzékiség értelmezése csak az adott értelmiségi magatartás és a kinyilvánított politikai célok összevetése alapján lehetséges, mely egyszersmind meghatározza az általánosítás reális határait. Az általánosítás persze mindenkor függhet az adott politikai helyzettől, de nem abban a mértékben, hogy mindenkorileg lehetőségként csak az elhallgattatás lép fel. S ebben az összefüggésben kell elemezni az értelmiségi magatartás „eszméktől való vezettségének” kérdését is. Vagyis azt a körülményt, hogy az értelmiségi magatartás pozitív vagy negatív irányú alakulását *mennyire* vezethetjük vissza az eszmék közvetlen hatására. Noha gyakran fogalmazódik meg az a leegyszerűsítő ítélet, hogy az értelmiség bizonyos része – főként a „technokrata” gondolkodásúak – igyekszik megszabadulni az „ideológiától”, maga a megállapítás csak látszólagos érvényű. Mert ha úgy véljük is, hogy az értelmiségi magatartás kevéssé vagy egyáltalán nem motiválják az ideológiailag is hangsúlyozott közös célok, a társadalmi eszmék, vagy hogy az egyéni érdekek, hajlamok, célkitűzések csak nagyon áttételesen kapcsolódnak a társadalmi folyamatokhoz (előrevívó vagy gátló tényezőkké válva), a gyakorlati cselekvés síkján épp az eszméktől való függőség a meghatározó.

Maga az értelmiségi *hivatás* is – amely ideológiailag befolyásolt – érzékeltetheti, milyen kötelezettségtudat fűzi az értelmiségiek bizonyos csoportját olyan feladatok végzéséhez, melyek társadalmilag értékesek, de amelyeknek végrehajtása egy sor retrográd jelenséggel való elméleti leszámolást jelent. *S ez nemegyszer a konfliktusok végigharcolásával párosul.* Ugyanakkor az a felismerés, hogy az értelmiség tagjai helyzetükből adódóan törekszenek az alkotó tevékenységre, mely igazságot fejez ki. Nevezetesen azt, hogy az alkotói magatartás kibontakozását nagyrészt a rossz társadalmi mechanizmusok, a jelen viszszasságai gátolják. Társadalmunk valósága ma még sok szempontból figyelmen kívül hagyja az értelmiségi egyéneknek ezt az alkotó természetét – éppen a hivatásgyakorlás, a hétköznapi tevékenység területén. *Az alkotás és a rutin-feladat, a megszokotthoz való ragaszkodás és az új utakra vivő lendület léptenyomon összeütköznek, konfliktusba kerül egymással.* Túlságosan is egyszerű volna mindezt elszigetelt jelenségként feltüntetni vagy csupán a szocializmus jelenlegi szintjén szükségszerűen kitermelődő ellentmondásként felfogni. Ha ugyanis – számos korlátozással – még azt is elfogadjuk, hogy ezek a szimptomák jelentős hatással vannak annak a korántsem ritka attitűdnek a kialakulására, hogy „maradjunk ott, ahol vagyunk, háborítlanul, megbizonyosodva állásunk, pozíciójunk, beosztásunk stb. szükségessége felől”, az értelmiségi szerepek *disszociálódásáról* (széteséséről) kialakult ítéletek aligha tűnhetnek megalapozatlanoknak. Nyilvánvaló, hogy ennek alapján sokkal differenciáltabban kell megközelítenünk azokat a feladatokat, melyeket az egyes értelmiségi „rétegekhez” tartozó művészek, műszaki szakemberek vagy éppenséggel a pedagógusok és a népművelők megvalósítanak.

Ebből a szempontból kiváltképpen hangsúlyozandó, hogy a különböző értelmiségi szerepeket és funkciókat semmiképp sem lehet valamely kizárólagos politikai követelmény köré csoportosítani. Mint ahogy „küldetéseken” sem lehet meghatározni az értelmiségi tevékenység különböző formáit. Az értelmiségi szerepeket mozgató belső hajtóerők, a magatartást meghatározó társadalmi, pszichikus mozzanatok nemcsak megvalósításuk jellegére vonatkozóan tárnak fel jellemző vonásokat, de – amennyiben személyiségspecifikus jellemzőiket elismerjük – társadalomlélektani vonatkozásban is érdekes következtetésekre adnak

módot. Már az imént utaltam arra, hogy minél inkább *nem értelmiségi* módon kell egy értelmiséginek megszerveznie életét, annál nagyobb mértékben üresedik ki életformája, s ez a kiüresedés a mindennapi életét gépies cselekvési automatizmusok rendszerévé szűkíti le. Így az értelmiség bizonyos „rétegeinek” sorsát ismeretlen erők által alkotott színpalak közti imbolygássá változtatja. A neurózis a társadalmi elidegenedettségek egyik szükségszerű velejárója ugyan, de ez az értelmiségiek esetében hatványozott mértékben jelentkezik.

Am a *küldetéskritika* jogosultságát az alkotó értelmiségi tevékenység oldaláról is körvonalazhatjuk. Ha a művészi alkotó tevékenység eredményéből indulunk ki, látnunk kell, hogy az egyes műveket – lett légyen az festmény, szobor vagy vers – korszerűségükben semmilyen filozófiai tétel vagy politikai direktíva a *posteriori* (utólagos – a szerk.) illusztrációjának nem lehet tekinteni. Hiszen éppen korunk számos haladó művészeti áramlatának lényeges jellemzője az a nyilvánvaló törekvés, hogy kikerüljön bármely, mindent átfogó eszme meghatározó koordinátái alól, amely egyneműsítene a teljes alkotási folyamatot, s ugyanakkor mintaként szolgálna valamennyi műalkotás számára. Még ha szükség is van valamifajta „általános rendező elvre”, a *valóságfeltáró és emberformáló művészi szempont előtérbe állítására*, az értékelés kizárólagos kritériumává a feldolgozott tartalom vagy téma korántsem válhat. S itt nem csupán az egyéni ízlés és stílus indokoltan hangsúlyozott szabadságára kell gondolnunk, hanem a művészi megformálás *feltétlen szuverenitására*. A naív szemlélet számára – mint ahogyan ezt többen kimutatták – a forma gyakorta úgy jelenik meg, mint valamiféle „doboz”, amibe beleteszik a tartalmat. Ha némelyest kinőtünk is ebből a naív elképzelésből, igazából a modern esztétikai kutatások bizonyították be, hogy az egyes rétegek a műalkotásban egymásra épülnek, s ami „lefelé” formai elem, az ugyanakor „felfelé”, a következő réteg számára már tartalmi mozzanatot: a kettő tehát egyszerre és egymásban él.

Éppen ezért, ha csupán a „mi” a fontos (amely többnyire apologetikusan kijelölhető), és a „miként” másodlagos sajátossággá degradálódik, óhatatlanul fellép az ideologizálás veszélye. Másképpen fogalmazva: valamely műalkotás tartalma úgy jelenik meg, mint ami lehetővé teszi az ideológiai szempontból kielégítő egybehangoltságot a konkrét és változatlanul hitt társadalmi állapottal, azzal, ami van, s aminek lennie kell. Persze ezzel a megállapítással a legkevésbé sem akarom kétségbevonni annak a felismerésnek a jogosságát, hogy a mai társadalmi helyzetben valóban *döntő fontosságú* olyan művek születése, melyek „történelmi utunk és mai valóságunk reális, előreívően kritikus ábrázolására” vállalkoznak. Csupán arra szerettem volna utalni, hogy a modern és napjainkban oly sok vitát kiváltó művészeti törekvéseket sokszor *csak mint formalisztikusakat* utasítják el. Mintha azok az esztétikai vélekedések, melyek egyedül a tartalmat értékelik, nem épp formális szempontból volnának összehasonlíthatatlanul konzervatívabbak; mintha a művészetben a forma egyáltalán elválasztható lenne a tartalomtól, s mintha a lázadónak minősített formák nem hordoznának szükségszerűen magukban új forradalmi tartalmat is.

Kétségkívül cseppet sem könnyű megvonni a határt, amelyen túl a formai kísérletezés a semmitmondás leplezéséhez vagy a vállalható értékek látványos tagadásához vezet; legfeljebb a széles körű nyilvánosság és a különböző kritikák, vélemények konfrontációja adhat támpontokat a határok többé-kevésbé pontos megvonásához. De ugyancsak a nyilvánosság teremti meg annak az értelmiségi magatartásnak, létformának a feltételeit is, melyek a tágabb értelemben vett alkotómunkával állnak összefüggésben. A különböző érdekek „lent” és

„fent” politikai eszközökkel való képviselése a valóságban cselekvési szabályként kell hogy megjelenjen; olyan „orientációs mezőként”, melyben a szocializmus vállalása kétségbevonhatatlan tény. A közelmúlt bürokratikus nyilvánossága – melyet teljes egészében távról sem tudtunk meghaladni – mindennél ékeesebben bizonyítja, hogy a monolitikus szemlélet egyenértékű egy merev társadalmi gyakorlattal, amelyben minden „felülről” rögzített és megváltoztathatatlanul kötődik a fennálló társadalmi-politikai viszonyok konzerválásához, amelyben a szabad választásnak, kezdeményezésnek, az újszerűségnek és az előre nem látható kísérletezésnek semmiféle nyoma nincsen. Olyan társadalmi gyakorlat, amelyik az értelmiségi foglalkozásuaktól is azt követeli, hogy az adott struktúra politikailag kialakított normatíváinak minden mást feláldozzanak.

Ezzel szemben a szocialista demokrácia egyre inkább kiteljesedő gyakorlatában az érdekek „cseréjének” és egybehangelésének folyamata a közös ügyekről való döntéshozatal értékeinek keretében zajlik, mely az egyének szabad állásfoglalását éppúgy feltételezi, mint a saját érdekek és szükségletek közvetlen kinyilvánítását vagy éppenséggel az érdekek egyenrangú szembeállítását a közös érdekekkel való összekapcsolása útján. Az érdekszerkezetet megváltoztató és módosító alapvető értékek egyike a szabad munka és a szabad alkotás, amely az emberi tevékenység és a felelősség kibontakozási területének bővülésében nyilvánul meg. De ugyanakkor arról az alapvető felismerésről sem szabad elfeledkezünk, hogy ez az újfajta érdekszerkezet nem kívülről jön létre, egyfajta elit értelmiségi csoport „kreációjaként”, hanem kizárólag alulról épülhet ki, az egyének automatikus érdekeinek és szükségleteinek kinyilvánítása útján. Az érdekeknek a társadalom politikai szervezése által közvetített tagolódása – ha a társadalmi nyilvánosság sajátos funkcióit is figyelembe vesszük – egyre inkább a *demokrácia és az autonómia, a demokrácia és a participáció belső egységeként jelenhet meg*. A demokratikus participáció új lehetőségeinek és dimenzióinak előfeltételei és egyben biztosítékai is a társadalom alapjainak és különböző összetevőinek szuverenitása. A participáció ennél fogva folyamattá lesz az értelmiség és a nem értelmiségi egyének, ill. intézmények tevékenységében, a munkában és más gyakorlati tevékenységben, ahelyett, hogy szórványos részvétel lenne, amely csupán a társadalom elszigetelt érdekszerkezeteinek részérdekeit és egyeduralmát akarná érvényesíteni.

Mindezt szem előtt tartva, az érdekek különbözőségével és az alkotó munka szabadságával számot vető nyilvánosság helyet ad az alulról jövő kritikának csakúgy, mint azoknak a törekvéseknek, melyek a *cselekvési alternatívák kiterjesztésében* öltenek testet. Elfogadja az egységet ott, ahol rátalál, de egyáltalán nem törekszik arra, hogy a szellemi törekvések nagymértékű különfeleségét egyetlen aktuálpolitikailag racionális mintába kényszerítse. Az értelmiségi szemléletmód sajátossága az, hogy különbözőképpen közeledhetünk valamely társadalmi igazsághoz, különféle meggyőződések alapján, de ennek lehetséges vállalkozásnak kell lennie valamennyiünk számára. Ha saját elveinket ésszerűen alakalmazzuk, érvelünk ezek mellett az elvek mellett, és mások érveit empátiával kezeljük, értelmiségi szerepünknek teszünk eleget. A szellemi nyitottság teremti meg egyedül a *racionális diskurzust*, s éppen a racionális diskurzushoz van szükség a nyilvánosságra. Ám ehhez az is szükséges, hogy a politikai mechanizmus mind kevésbé az érdekek osztályszempontú redukálásaként jelenjék meg, és sokkal inkább olyan bővülő „keretként”, amely lehetőséget nyújt az

alapvető, közös társadalmi értékek és elvek által közvetített érdekek különbségeinek és ellentmondásainak szabad kifejezésére és egybehangolására.

A különféle részérdekek mozgásterének növekedésével válik elengedhetlenné a hierarchikus szervezethez felf számolása abban az értelemben, hogy például az értelmiség tagjai ne csak egyetlen forrásból jussanak információkhoz. Ezért sem lehet a szocialista nyilvánosságnak más feladata, mint teret adni azoknak a jellegzetes egyéni kezdeményezéseknek, melyeknek a szerepe a társadalmi *értékinformációk cseréje* szempontjából fontos. Mivel az értékinformációk cseréjét nagyrészt az értelmiségi réteghez tartozók közvetítik, az általánosság foka attól függ, mennyire sikerül a nyilvánosság szféráját kitágítani. A kiteljesedő szocialista demokrácia érdekszerkezetének alapját az egyének konkrét érdekei alkotják, nem pedig egy olyan illuzorikus politikai közösséghez, egy olyan államhoz való tartozásuk általános érdekei, amelyben korlátok közé szorítják és redukálják társadalmi és politikai szubjektivitásukat. Ennélfogva a nyilvánosság elválaszthatatlanul összefonódik az érdekérvényesítésnek azzal a szintjével, amellyel a közvetlen gyakorlatban találkozunk. Az értelmiség konkrét érdekei sem csupán az anyagi érdekekben, illetve a jövedelmi elosztásokban kifejeződő napi érdekek. *A szocialista értelmiség törekvése csakis a társadalmi gyakorlatnak folytonosságát biztosítja, amely megváltoztatja és túlhaladja az ember és a közösség, az egyéni, a külön- és a közös érdekek közötti ellentmondásokat.* Ha ezzel összefüggésben fogjuk fel a nyilvánosság tartalmát, nagy a valószínűsége annak, hogy az átalakulás során megváltozik a politika lényege és társadalmi tartalma is; a politika egyre kevésbé a szakosított irányító csoportok dolga lesz, és egyre inkább társadalmi ügyként jelenik meg. Az értelmiség „példamutatásának” ugyanakkor abban is meg kell nyilvánulnia, hogy ha valamely bürokratikus hatalmat csak közömbösséggel és megvetéssel lehet „kiüresíteni”, akkor eszerint cselekszik. A valósághoz való kritikai viszony – mely az értelmiségi lét egyik sajátossága – így válhat mozgósító erejűvé.

Csak hogy az értelmiség szerepének ilyen irányú meghatározásával semmiképp sem kerülhetjük meg azokat a társadalmi egyenlőtlenségből származó okokat, melyek más és más lehetőséget biztosítanak a munkamegosztás különböző területein dolgozó értelmiségieknek. Mert az *egyenmésítés*, anélkül, hogy tudatában volnánk, csak sablonos célmegjelölésekhez vezet, melynek különösebb jelentőségét a társadalmi gyakorlatban aligha lehet kimutatni. Nem beszélve arról, hogy az értelmiség szerepeit elővételező célok gyakran azért ütköznek meg nem értésbe, mert a kívánt magatartás messzemenően a valóság adta lehetőségeken múlik. Ha például az értelmiség egy részének arra kell vállalkoznia, hogy szellemi tevékenysége mellett a második gazdaságban keresse meg a létfenntartásához szükséges javakat, nem valószínű, hogy ez a „réteg” aktívan részt vesz a szocializmus új erkölcsi értékrendjének kialakításában és elfogadtatásában. Éppen ezért – *Hegel* egyik megállapítását hasznosítva –, *ha társadalmi munk szocialista vonásainak erősítésében változásnak kell történnie, akkor valami meg kell változtatni.* S ez a valami nem más, mint az értelmiségi lét feltételeinek megteremtése azok számára is, akik nem a szellem munkásai, hanem legfeljebb csak napszámosai.

Ez a megállapítás kétségtelenül elgondolkodtató; arra a tényre utal első sorban, hogy az értelmiség szerepe az adott történelmi helyzetben csak akkor teljesebben ki, ha ehhez a társadalmi feltételek rendelkezésre állnak. Az a körülmény, hogy az értelmiség szerepvállalásának lehetőségei korlátozottak, arra

enged következtetni, hogy a passzivitást, a „kívülrekedést” korántsem lehet véletlenszerű és elszigetelt jelenségként felfogni. Sokkal inkább olyan szimptomának, mely a politikai irányítás szempontjából is figyelembe veendő. A passzivitásra kárhoztatott értelmiségi magatartások elszaporodása többek között azt is jelzi, hogy az adott társadalmi helyzetben szükségképpen számolnunk kell a kiteljesedésben megrekedt, kerülőutakra szorult, külön magatartásmódokban rögzült alkotóerőkkel, fel nem használt vagy elvetélt lehetőségekkel az emberi kiteljesedésben.

Még ha ez a következtetés első pillantásra elhamarkodottnak is tűnik, a társadalmi tapasztalat ezt a következtetést nem ritkán látszik igazolni. Szemérmesség nélkül számos példát lehetne felhozni a jobb sorsra hivatott, potenciálisan értékes emberi energiák neutralizálódására vagy épp destruktív formákban való kitörésére. A marginalizálódás jelensége épp az alkotó crók és cselekvési lehetőségek „elvetéldését” tanúsítja, nem csekély számú értelmiségi csoport kiszorulását a társadalmi tevékenység eleven áramlatából, mellékvágányokra siklását, gyakran a „társadalmonkívüliségbe” vagy éppenséggel a társadalomellenességbe való lesüllyedését. Nem a belső tartás, hanem a megfelelő irányulás *hiánya* jellemzi elsősorban az ilyen értelmiségi magatartást megtestesítő személyeket. Továbbmenve azt a következtetést is levonhatjuk, hogy ez a jelenség *itt és most* a társadalmi dezorientáltságnak valóban meglevő, az értelmiség bizonyos csoportjaiban megjelenő problémájára hívja fel a figyelmet. Ez a dezorientáltság a realitás síkján mint az életcélok és életforma labilitását kiváltó tényező jelentkezik, s nem egy esetben a cinizmus magatartásmóddá válásában is kifejeződik. Azoknak az egyéneknek a magatartásában figyelhető meg, akik napi és látszólagos érdekeik kedvéért nem pusztán a társadalom érdekei ellen „vétkeznek”, hanem saját létérdek ellen is. Am ez a felismerés csak úgy tehető nyilvánvalóvá, ha a társadalmi nyilvánosság síkján ez a probléma is megjelenik. Hasonlóképpen azok az ellentmondások, melyek az értelmiségi szerep valóra válthatóságát akadályozzák.

A népművelők társadalmi helyzete

„Síralmasak e terület anyagi feltételei, s a legtöbb energiáját az emészti fel manapság egy népművelőnek, hogy megtanuljon gúzsba kötve táncolni... Van olyan fiatal kollégám, aki valóban nagyszerű szakember és évek óta iszonyatos mennyiségű munkát vállal magára, elvértve, ha van két-három szabadnapja egy hónapban, és mindezt 3300 Ft-os fizetéssel teszi és szintén albérletben él. Presztizs? Ugyan! Még az alkotó és vezető értelmiség, valamint az orvosok megőrizték úgy ahogy a tekintélyüket, erkölcsi súlyukat. A magunkfajta csak úgynevezett bocskoros értelmiség ma már” – olvashatjuk a *Forrás* múlt évi szeptemberi számában egy fiatal kecskeméti népművelő véleményét.

Az interjúban megfogalmazott helyzetértékelés korántsem egyedi, egyáltalán nem szélsőséges, a népművelőkről szóló híradások, cikkek, tanulmányok visszavisszatérő problémája ez: rosszak a munkafeltételek, kedvezőtlenek az élet-körülmények. Persze nemcsak erről van szó. A helyzet tárgyi megítélése mellett ott van az értékelés, a szinte vádként megfogalmazott elégedetlenség: ez így igazságtalan, jogtalan.

Az élet- és munkakörülmények nehézségeire való hivatkozás természetesen más társadalmi csoportoknál, különösen az értelmiségi (diplomás) csoportoknál is előfordul. Az elégedetlenséget egyrészt a status inkonzisztencia *ténye*, másrészt a status inkonzisztencia *érzete* okozza. Mivel ez az „elrettentő” fogalom a népművelők helyzetének megértésében kulcsfontosságú, és nincs is jó magyar megfelelője, érdemes pontosan meghatározni. *Lenski* nyomán *Ferge Zsuzsa* kétféle status inkonzisztenciát különböztet meg. Az elsőnél a társadalmi munkamegosztás egyes összetartozó dimenziói között elcsúszás észlelhető. Például „a széles döntési jogkörrel rendelkező egyén kevés tudást igénylő munkát végez. A másik típusú inkonzisztenciánál a munkamegosztásban elfoglalt hely a megszokott következményváltozókkal nincs összhangban, vagyis például az alkotókésztséget igénylő munka nem jut megfelelőnek ítélt anyagi elismeréshez, vagy a széles döntési jogkört betöltő egyén nem kap társadalmi elismerést.”

A status inkonzisztencia *ténye* tehát azt jelenti, hogy a történeti fejlődés során létrejött, kialakult pozíció, nincs összhangban azokkal a változókkal, amelyek e rangot szimbolikusan és materiálisan is alátámasztanak. Még egyszerűbben: a szükséges és a meglévő, a jogos és a valóságos helyzet között túlságosan nagy rés keletkezett. Ebben az esetben a probléma felvetése jogos, az ellentmondás megszüntetése kívánatos. Az inkonzisztencia *érzete* viszont nem a tényeken, hanem a saját foglalkozás helyzetének hibás megítélésén alapul, az idetartozók vagy túlbecsülik saját fontosságukat, vagy alábecsülik valódi elismertségüket. Ez a megítélés gyakran összefonódik az érdekvédelmi, taktikai harcral, például a relatíve jobb helyzetben levők ily módon erősítik saját pozícióikat, vagy éppen ily módon szeretnének még előnyösebbet kicsikarni.

A népművelők elégedetlensége vajon melyik forrásból táplálkozik? A tényekből? A hibás helyzetfelmérésből? Taktikai megfontolásból? A népművelőkről szóló cikkekben tallózva bőven találhatunk mindegyikre példát: az egyik olda-

lon bocskoros értelmiségként, a nemzet új napszámosaként, a másikon kuruzs-lóként, hályogkovácsként jellemzik őket. Első megközelítésben valóban mindegyikük ok egyforma súllyal szerepel, hiszen a tények összessége azt mutatja, hogy az értelmiségi foglalkozások többségéhez képest jövedelemben, presztízsből valóban lemaradtak. (Persze nem minden esetben, gondoljunk csak az óvónők, a tanítók helyzetére!) A taktikai mozzanat éppen a felzárkózás igényében nyilvánul meg, ugyanakkor az is igaz, hogy a lemaradást mindig más értelmiségi csoportokhoz, mégpedig a nagyobb súlyú, presztízses értelmiségiekhez, és sohasem saját lehetőségeikhez viszonyítják, tehát a hibás megítélés lehetősége sem zárható ki. A kérdés eldöntéséhez csak a reális társadalmi helyzet feltérképezése adhat segítséget, csak ezek után dönthető el, hogy a népművelők egyáltalán státusz inkonzisztensek-e?

Egy foglalkozási csoport helyzetét az iskolai végzettséggel, a jövedelemmel és a presztízzsel szokás jellemezni. Tekintve, hogy a népművelők esetében nincs tisztázva a foglalkozás presztízse, szükség lesz néhány olyan mutatóra, amely ezt a hiányt közvetve pótolni tudja.

Az iskolai végzettség tárgyalásánál kicsit vissza kell nyúlni az időben, annál is inkább, mert a népművelők műveltsége, képzettsége a mai napig neuralgikus pontja a szakmának, és ennek gyökerei a foglalkozás megteremtésének kezdetéig érnek. A szabadművelődés korszakában a fontosabb állásokba igyekeztek felkészült, egyetemes látókörű, modern pedagógiai műveltséggel bíró értelmiségieket állítani. A színvonalat olyan magasra állították, hogy a szabadművelődési felügyelőségek (korabeli szakigazgatási szervezet) személyzetében a tanítók aránya nem haladhatta meg a 30 százalékot. Az 1948-as váltás ebben is döntő fordulatot hozott, a szabadművelődést koncepciójával, szervezetiével, intézményeivel, sőt elnevezésével együtt megszüntették. A válogatás műveltségi, pedagógiai szempontjait a politikai megbízhatóság váltotta fel. Egészen 1956-ig, de még a hatvanas években is vissza-visszatérő panasz, hogy a művelődés „hivataltal munkásai” műveletlenek, szakmailag képzetlenek, politikailag felkészületlenek. Az idő múlásával a hangsúly fokozatosan a műveltség, a szakismeret hiányára tevődik át. A felsőfokú tanintézetekben megindult képzés és a képesítési rendeletek fokozatosan mérsékeltek a képzetlen népművelők arányát.

Kétségtelen, hogy mind az iskolai végzettség, mind a szakképzettség vonatkozásában dinamikus fejlődést figyelhetünk meg. Ennek ellenére három olyan tényezőt is felfedezhetünk, amelyek a fejlődés értékelését módosíthatják. Először is – s ez a pálya jelenlegi helyzetét jól jellemzi – még mindig 37,6 százalék a középiskolát végzettek és 55,3 százalék a népművelői szakképesítéssel nem rendelkezők aránya. Nem mintha a népművelési szakképzettséggel nem rendelkező pedagógust, mérnököt, pszichológust szakképzetlennek vagy a népművelői munkára alkalmatlannak tartanám, de az iskolázatlan csoporttal együtt az ő jelenlétük is vitathatóvá teszi a népművelés önálló szakmaként való elfogadását. (A szakmaiság alapfeltétele ugyanis az a tudás, az az ismeret, amelyet csak az érintettek tudnak, értenek, s amelyet elvileg tömegesen csak egy speciális képzés, a szakképzés folyamán sajátíthatnak el.) Másodszor: a szigorú rendelkezések ellenére a képzetlenek és szakképzetlenek létszáma, ha csekély mértékben is, de mégis növekedett. Harmadszor: azok a kategóriák, amelyeket itt használtam, túl átfogóak, mert egy csoportba kerültek a nappali és levelező tagozaton, az egyetemen és tanítóképzőben, a SZOT-iskolában és a Népművelési Intézet alapképző tanfolyamán végzett népművelők, pedig például igen jelen-

tős az alacsonyabb presztízsű esti és levelező tagozatosak létszáma. Vidéken 60–80 százalék, Budapesten 30–40 százalék körüli az arányuk. Számunkra most mindegy, hogy ezt a tényt a szakmai ideológiában akár pozitíve is értékelhetik. Úgy például, hogy ez a képzési forma megfelelő ennek a speciális szakmának, hiszen a gyakorlatban tevékenykedő népművelők pontosabban érzékelhetik a tananyag fontosságát és egyáltalán állandó visszacsatolást jelenthetnek az elmélet számára. De hangsúlyozhatnánk a kényszer elemét is, hogy viszonylag gyorsan kellett és kell nagy tömegeket szakismeretre oktatni és erre egyrészt a nappali tagozat keretszáma nem elegendő, másrészt nem is alkalmas a pótlólagos funkciók betöltésére. Azt az érvet is el lehet fogadni, hogy a szakképzettek nem a pályán, hanem másik szakukon helyezkednek el a végzés után, ezért a művelődési intézmények kénytelenek képzetlen munkaerőt felvenni és ezután – főként a képesítési rendeletek miatt – az éppen adott képzési formában „kitanítani”.

Akárhogy is van, egy szakma és közvetve a képzőintézmény társadalmi presztízse határozottan alacsonyab lesz, ha képzési rendszerén belül túl magas a nem nappali tagozatosak aránya, s az sem túlságosan kedvező, ha egy szakmát – miként a népművelést – sok képzőintézményben, ráadásul állandóan változó képzési szisztémában lehet elsajátítani. A képzettségi színvonal tehát egyáltalán nem indokolja a népművelői pálya magasabb társadalmi besorolását, nem valószínű, hogy találunk még egy olyan értelmiségi foglalkozást, ahol ilyen magas a képzetlenek száma, ahol ennyire vegyes a képesítés megszerzésének módja, lehetősége.

A képzettség mellett a jövedelem az az erős tényező, amellyel az egyes rétegek, foglalkozási csoportok élethelyzetét, társadalmi pozícióját jellemezni lehet. A népművelők esetében különösen fontos, mert – gondoljunk csak az írásunk elején idézett véleményre – a panaszok gyakran éppen a fizetésre, pontosabban az alulfizetettségre irányulnak. A bérátlagok ismeretében a panaszok jogosságához nem férhet kétség. Egy 1981-ben végzett kutatás – amely négy megye főhivatású népművelőire terjedt ki – kimutatta, hogy a népművelők kevesebbet keresnek minden értelmiségi csoportnál. Figyelmünket most mégse a különbségek elemzésére irányítsuk, ennél számunkra sokkal fontosabb az az érvrendszer, az az interpretáció, amely a bérek egyenlőtlenségét taktikai fegyverként használja. „A fizetés mértékében megnyilvánuló társadalmi megbecsülés, a végzett munka társadalmi elismerése kialakítja a szellemi foglalkozások rangsorát. Nagy fizetési differenciák esetében az értelmiség különböző rétegei között egyenlőtlen szituáció keletkezik” – írja Horváth Margit a népművelőkről szóló könyvében.

De a fentebb említett kutatás zárójelentésében is hasonló szellemben írnak: „A keresetnek erős szimbolikus jelentése is van. Tétélezzük fel, hogy háromszor vagy ötször nagyobb kereset ugyanannyiszor értékesebb munkát is jelent, s ez áttételezve úgy jelenhet meg az emberek tudatában, mintha ugyanennyiszor értékesebb emberről lenne szó. A kedvezőtlenül érintettek ezt könnyen magukévá teszik, ez hat magatartásrendszerükre, önértékelésükre, társadalommal szembeni elvárásukra.” És még sorolhatnánk a példákat akár más dokumentációkból, akár a népművelők nyilatkozataiból. A kijelentések mögött levő mondánivaló lényege az, hogy a fizetések mértéke döntően hat a társadalmi megbecsülésre (sőt, a társadalmi megbecsülés ebben fejeződik ki), ez társadalmi lebecsülésüket, rossz közérzetet, alacsonyabb értelmiségi besorolást eredményez. A fizetések alacsony szintje miatti elkeseredés tehát összekapcsolódik a társa-

dalmi egyenlőtlenség gondolatával, vagy másképpen, a bérek kiegyenlítési követelésébe ágyazva fogalmazódik meg a társadalmi – értelmiségi – kiegyenlítődség, az egyenrangúság iránti igény. A végzett munka társadalmi fontosságára való hivatkozással, az egyenlőségre való apellálással más alulfizetett (vagy alulfizetettnek vélt) csoportnál is találkozhatunk, de ilyen hevességgel és a presztízs felé mozduló indoklással csak a népművelőknél. Az önmagában is egy újabb fejezetet érdemelne, hogy valójában milyen erősségű a kapcsolat a fizetés és a presztízs között, jelenleg azonban inkább az a kérdés, hogy a népművelőknél a reakciók miért éppen ebbe az irányba fejlődtek, miért éppen ilyen formát öltöttek?

Az okok között első helyre tethetjük a sértődöttséget, amelyet a deklarált fontosság és a fizetésben megnyilvánuló elismertség különbözősége okoz. A fontosság deklarációját ezért kell külön is kiemelnünk, mert a népművelőknél ez valóban csak kívülről érkezik, szemben például a pedagógusokkal, ahol a fontosság belső megélése jóval erősebb a külső elismerésnél. „Tudom, hogy szükség van rám, még akkor is, ha a pedagógiához mindenki ért (érteni vél), s mindenért a pedagógusokon verik el a port” – mondhatná bármelyik pedagógus, s ez a belső hozzáállás, attitűd aligha igaz a népművelőkre.

A másik ok a félértelmiségi státus elleni hadakozásból, az értelmiséghez való egyértelműbb tartozásból ered. Mind a fontosság pusztán deklaratív volta, a mellőzöttség ténye, az elismertség hiánya, mind az értelmiségtől való leszakadás a fizetésekkel bizonyítható leginkább.

A harmadik ok az eszmei és az anyagi kompenzáció hiánya. A népművelőknek nincs olyan legendás hivatástudatuk, mint a pedagógusoknak, jóllehet voltak törekvések egy népművelői mítosz megteremtésére, és nincs olyan – a második gazdaságban is beváltható – szaktudásuk, mint más szakértelmiségieknek. A „fekete” és a „szürke” ökonómiáról nem is beszélve, mert itt végképp minimálisak az esélyek.

Ezek után nézzük a bérek alakulásának belső szerkezetét. A tanácsi intézményeken belül az intézménytípusoknak megfelelő hierarchiát találunk. A megyei művelődési ház dolgozói átlagosan ezer forinttal keresnek többet mint a községi művelődési házak népművelői. Az intézmények közötti különbségek természetesen települések közötti különbségeket is közvetítenek. Így például az azonos időpontban készült vidéki és budapesti vizsgálat szerint a fővárosban dolgozók 700 forinttal keresnek többet vidéki kollégáiknál. De ha a vidéken készült felvételtől ki tudnánk szűrni a jobban fizető nem tanácsi művelődési intézményeket (annál is inkább, mert a budapesti vizsgálat csak tanácsi munkahelyekkel foglalkozik), akkor a különbségek jóval nagyobbak lennének. Ugyancsak jellemző az a tény, hogy a jövedelem nagyságát a beosztás erősebben befolyásolja, mint a szakképzettség: a vezetők és a beosztottak fizetési átlaga között kétszer nagyobb a különbség (2210 Ft), mint az egyetemi szakképzettséggel és a középiskolai végzettséggel rendelkező népművelők között (1050 Ft).

Külön kell szólnunk a jutalomról, mert a népművelőknek jószerével ez az egyetlen fizetéskiegészítő lehetősége. (Nincs nyereség, prémium, túlóra stb.) Az 1980. évi jutalomátlag Borsod, Baranya, Békés és Komárom megye népművelőinek 2250 Ft volt. A jutalomnak azonban több problémája is van: az egyik, hogy rendszertelen, a másik, hogy nem járandóság, és nem is feltétlenül a jobban végzett munka eredménye, tehát meglehetősen kockázatos dolog kalkulálni vele. Még akkor is, ha a gyakorlatban erre különböző szisztémákat alakítottak ki. Az egyik helyen például a rendelkezésre álló pénzüsszeget

minden alkalommal egyenlően felosztják (egyenlősdí elv), a másikon egyszer az egyik, másszor a másik kap nagyobb összeget (rotációs elv). A jutalom alkalmát és nagyságát azonban mindig a rendelkezésre álló pénzüsszeg – mely mindig változó – és a vezetőség határozza meg. Így például 1979-ben a népművelők 40 százaléka, 1980-ban 30 százaléka egyáltalán nem kapott jutalmat, és jelentősebb összeget (4000 forintot felül) is csak 7 százaléka. A mellékjövedelem lehetősége a népművelők számára ugyancsak korlátozott. Az előzőekben már említett átváltható szaktudás hiányán túl, a tevékenység időbeli szerkezete is nagy akadályt jelent. Négy megye népművelőinek mellékjövedelmi forrásait elemezve azt láthatjuk, hogy elsősorban az alkalmoszerű, és nem túl nagy, bevételt jelentő, valóban „mellékes”-tevékenységről van szó (szakkörvezetés, mozizás, TIT-előadás), s még ez is csak a vizsgált népesség 31 százaléka érvényes.

Az eddigiek alapján különösen érdekessé válik, hogy ilyen feltételek mellett kik vállalkoznak erre a munkára, milyen társadalmi környezetből érkeznek, milyen társadalmi csoportból származnak? A népművelők közel fele fizikai, egyegyede értelmiségi szülők gyermeke. Az értelmiségi származásuk tehát nem szívesen választják hivatásul a népművelést, a nagyobb presztízsű értelmiségiek pedig különösen nem. „A közel egyegyed részben értelmiségi szülők, többségében pedagógusok. Az értelmiségiek között jelentős számban vannak még tanácsi dolgozók, politikai és tömegszervezeti munkatársak” – írja Horváth Margit a fentiekben idézett munkájában. A fizikai apák magas aránya pedig egyértelműen a pálya mobilitási funkciójára utal, a népművelés, mint „kis értelmiségi” foglalkozás közvetítő szerepet tölt be az alacsonyabb státusú és magasabb státusú csoportok között. A mobilitási funkciót még ennél is jobban mutatja a népművelők első foglalkozásának vizsgálata. Egy Budapesten készült felmérésből az derül ki, hogy 82 népművelő közül mindössze tizenketten kezdtek népművelőként, huszonkilencen fizikai munkásként, huszonnyolcan adminisztratív dolgozóként, heten könyvtárosként, hatan tanárként – ami elképesztő arány, ha más értelmiségi foglalkozásokkal vetjük össze. Például a budapesti középiskolai tanárok 60–70 százaléka pedagógusként kezdte pályafutását.

Az értelmiségi foglalkozások összetételének további jó mutatója a családi állapot, illetve a házastársak foglalkozása. A népművelők 60–65 százaléka házas, ami mélyen alatta van az országos átlagnak (84 százalék), de eltér a többi értelmiségi foglalkozástól is. A nőtlenek és hajadonok magas arányát részben az alacsonyabb átlagos életkor, részben a pálya speciális feladatrendszere, időbeosztása, munkastílusa magyarázza. A házások számára kevésbé vonzó a bizonytalanságot, sok esti és ünnepi elfoglaltságot, és amint láttuk, gyenge fizetést ígérő foglalkozás választása és megtartása. A házastársak foglalkozásának megoszlásából elsőként a csoporton belüli házasságok arányát érdemes kiemelni: a népművelőknél 20 százalék, az orvosoknál 38 százalék, a budapesti pedagógusoknál 30 százalék, a vidéki pedagógusoknál 40 százalék. A népművelők az azonos foglalkozásúakkal kötött házasságok hiányát, más értelmiségi rétegekbe való házassodással „kompenzálják”, de jelentős a nem diplomás szellemi és fizikai házastársak száma is. A házastársak foglalkozása ugyan az értelmiséghez történő símulás és a csoport önzáródása szempontjából fontos, messzemenő következtetéseket mégsem szabad levonni. Egyrészt, a csoport önzáródását jelző „belső házasságok” alacsony arányát a népművelők területi „szóródása” okozza: a népművelők fele olyan településen dolgozik, ahol rajtuk kívül nem alkalmaznak más szakmabelit, így a házasság lehetősége is kizárt.

Másrészt, az értelmiséghez történő símulás értékelését megnehezítik a statisztikai kategóriák: nem tudjuk milyen presztízű, társadalmi státusú egyéneket, foglalkozásokat rejtenek az *egyéb szellemi*, vagy a *fizikai* foglalkozások. A kutatások erre vonatkozó adataiból és a pálya társadalmi helyzetéből azonban arra lehet következtetni, hogy a népművelők, valóságos helyüknek és szerepüknek megfelelően, házastársaikat az értelmiségi foglalkozások közül inkább az alacsonyabb (hózzá képest persze magasabb vagy egyenértékű), a fizikai, adminisztratív foglalkozások közül a magasabb „rangú” csoportokból választják. A származás, az intragenerációs mobilitás és a házassági mobilitás együttesen jól mutatja a pálya nyitottságát, az alacsonyabb státusú csoportok felfelé történő mozgásának lehetőségét, s ez közvetve kihat a presztízstre, mert a társadalom szemében azonnal leértékelődik az a pálya, ahová a belépés könnyű, amelynek elérése nem kíván igazán nagy erőfeszítést. És amely ráadásul nem ígér társadalmi, anyagi előnyöket sem.

A népművelők képzettsége, a szociális összetétele, a végzett tevékenység vitatható értelmiségi jellege, jövedelmezősége együttesen alacsonyabb presztízst teremt, az alacsonyabb presztízst visszahat a jövedelem alakulására, a pályát választók körére. Ilyen feltételek mellett csak bizonyos foglalkozású, képzettségű, ambíciójú egyének vállalják a hivatásos népművelést: véleményem szerint a kisebb arányt képviselő „elhivatottak” mellett bőven találunk „átutazókat”, lecsúszott, kikopott tisztviselőket, saját szakmájukban kudarcot vallott értelmiségieket, és még hobbiból dolgozó háziasszonyokat is. Ez az összetétel pedig újratermeli, konzerválja az eredeti helyzetet. *Circulus vitiosus?* 22-es csapdája? – hogy e divatos kifejezéseket használjam. Csak részben, mert nem hiszem, hogy a hibás kör valamelyik elemének megjavításával – például a keresetek emelésével – az alaphelyzet gyökeresen megváltozna. A probléma lényege a foglalkozás *ab ovo* konfliktusos helyzetében, funkcióiban, eredetében, intézményszerűsülés szintjében, tehát struktúrájában van. Mivel a strukturális változók hatását már egy másik tanulmányomban kifejtettem, itt most csak vázlatosan foglalom össze, azt is csak azért, hogy az eredeti kérdés, a konzisztencia-inkonzisztencia kérdése eldönthető legyen.

A foglalkozásnak igen erős a politikai-ideológiai függése, ami a tevékenység irányultságát, a tevékenységet végzők attitűdjét alapvetően meghatározza. Kultúráközvetítő funkciójából adódóan a társadalmi rétegződés metszéspontjában helyezkedik el, olyan állami foglalkozás, amely értelmiségi kultúrát közvetít a társadalom felé, ami egyúttal azt is jelenti, hogy létrenek jogosultságát több irányba is igazolni kell. Az értelmiség felé a szakmai tudás, a szakismeret elköltetésének nehézsége okoz gondot. Sajátos történeti folyamat eredményeképpen, amelyre itt most nincs módomban kitérni, ez az eredendően társadalmi tevékenység professzionális foglalkozássá alakult, anélkül, hogy a tevékenység eredeti végzői elveszítették volna kompetenciájukat. Nemcsak arról van szó, hogy az amatőrök is „művelhetik a népet”, hiszen ezt amúgy is megteszik, hanem arról, hogy a hivatásos népművelők csak az ő közreműködésükkel képesek egyáltalán tevékenykedni. A foglalkozás konstruált jellege, történeti eredete, a pedagóguspályával való rokonsága, a kompetenciahatárok tisztázatlansága miatt cleve alacsonyabb presztízst jelent az értelmiségi csoportok számára. Ha egyáltalán tudnak róluk. (Nem régen kérdezte tőlem csodálkozva egy közigazdász: Népművelő? Van ilyen foglalkozás?) De nemcsak az értelmiség felől marad el az áhított elismerés. Tevékenységük a lakosság szempontjából túlságosan merev, bürokratikus, idegen, hiszen a művelődési intézmények már „kinézetre” és

belső struktúrájukban is a Hivatalt idézik, gondoljunk csak az „eligazító” portásokra, a térbeli elosztásra, az igazgatói, előadói elnevezésekre stb. A lakossági clismerés a látogatottsági mutatókon keresztül közvetve érvényesül. A Társadalomtudományi Intézet rétegződéskutatásának adatbázisából megtudhatjuk, hogy a művelődési otthonokat sűrűbben látogatók aránya a 18 éven felüli népességben mindössze 2,7 százalék. Csak mellékesen jegyzem meg, hogy ez a sűrűség is csak évi 8–12 alkalmat jelent. Az alacsony látogatottság elsősorban nem a népművelők felkészületlensége, tehetetlensége miatt van, noha ennek befolyásoló szerepét sem zárhatjuk ki. Az alapvető ok az, hogy egy eredetileg társadalmi-közösségi tevékenység az államilag irányított és ellenőrzött értelmiségi értékek mentén homogenizálódott, következképpen eltávolodott a társadalmat alkotó csoportok, rétegek valódi szükségleteitől.

Az állami szakigazgatás, bürokrácia szemszögéből pedig ez a foglalkozás túlságosan lezser, sokszor amolyan kényszerből, muszájból megtúrt tevékenység. A hivatás létrejötte óta nem volt olyan időszak, amikor a népművelőknek ne kellett volna hadakozni a „reszortfeladat” értelmezése ellen.

Akárhonnán is nézzük a dolgot, a foglalkozás társadalmi pozíciója egy szélesebb társadalmi kontextusban nyilvánvalóan alacsony, ezért a státus inkonzisztencia nem olyan mértékű, mint ahogy az a népművelői közvéleményben megfogalmazódik. Többségükben *állami alkalmazottak*, az *állami értelmiségi kultúrát* preferálják, ugyanakkor tevékenységük a korántsem ilyen igényekkel fellépő társadalomra irányul. Az értelmiségi rétegbe sorolják magukat, de 40 százalékuknak nincs diplomája. Szakmának nevezik tevékenységüket, de ezt mégis bárki végezheti. Egyfelől azt látjuk, hogy a „kisértelmiségi” pályákkal rokon, másfelől, hogy az önértékelési szintjük a pedagógusok fölé emelkedik. Munkájuk ugyan alulfizetett, de önállóbb, kreatívabb.

A *szakma egészét* jellemző konzisztencia azonban nem takarhatja el azt a tényt, hogy a népművelők társadalmán belül bőven találhatunk inkonzisztens egyéneket: képzett és alacsony jövedelműeket, képzetlen és jelentős döntési jogkörrel rendelkezőket. Nyilvánvaló, hogy az ő helyzetük rendezése az igazán megoldásra váró feladat.

A B L A K

Dél-itáliai költők

Calabria, Szicília. Az egyik a csizma orra, a másik jókora kődarab a csizma orra előtt. (No, bele is botlott nemegyszer.)

Turisztikai közbély, hogy Nápolytól délre egy másik Olaszország kezdődik. Valóban így van. És ez nem is annyira a civilizáció „tárgyi bizonyítékainak” a ritkulásában mutatkozik meg, inkább a hallgatások megsűrűsödésében. Minél délebbre haladsz Olaszországban, annál több a napfény. Mégis egyre sötétebb a kedved. Nem attól, amit látsz, hanem attól, amiket hallottál, olvastál valaha. Maffia, lupara, vérbosszú, márványba vésett morál – ezek a képzetek tapadnak Szicíliához. Calabriához még csak képzet sem tapad. Illetve hát macskakörmöt lehet tenni a fenti képzetsor alá. Pedig esküszöm, hogy Palmiban a fürdőzőknek több béke jut, mint Ostiában s a legkibívóbb tekintetű leány Villa San Giovanniiban toppant elém. Mégis baljósabb, gondterheltebb a Dél. Pedig az emberek emberebbek maradtak itt, mint odafent a Pó síkságán, Lombardiában vagy az Alpok lejtőin. Még vannak indulataik és hitük abban, hogy a világ még nekik is állbat. Éppen ezért jelenkori irodalmuk is általában egészségesebb, mint a kontinens örültségeit is buzgón majmoló északolaszoké. A huszadik századi olasz lira legmeghatározóbb irányzata, a hermetizmus is „lepergett” a déli alkotók nagyobb többségéről. Talán, mert hermetikusan bezárkóztak öntörvényeikbe. A szemük és a fülük azonban ma kitártabban csügg a világon, mint sokaké, akik pedig közelebb vannak a világ látványaihoz és zajaikhoz.

Két folyóirat köré csoportosulnak azok a kortárs költők, akiket most bemutatunk. Marcello Camillucci, Dante Maffia és Leonardo Manciono a Calabriában szerkesztett IL POLICORDO című folyóiratot tisztelhetik műbelyűknek. Rosa Maria Ancona, Rolando Certa, Antonino Contiliano, Giovanni Lombardo és Vincenzo Mascaro pedig az IMPEGNO című orgánium állandó szerzői, amely egy Mazara del Vallo nevű városkában készül, Szicília déli partján. Mindkét folyóirat egyértelműen és vállaltan baloldali.

A kedvemért valakiről megemlékezünk még összeállításunkban. Költő, noha nem ír verset. Rosa Balistriceinek hívják, tíz éve még parasztasszony volt és kapált a földeken. Ma Szicília legismertebb népénekesnője, gitárjával kommunista nagygyűlések emelvényein jelenik meg és dalokkal tüzel tettekre. Lemezeit úgy vásárolják a kisemberek, mint az orvosságot.

Fogadjuk előítéletektől mentes, súlyos képzetektől nem árnyékolt szeretettel Európa egyik legnapfényesebb részének költőit. Nem mindig a fényről énekelnek – de mindig a fényt szolgálják.

BARANYI FERENC

DANTE MAFFIA

Kosárba viperát

Köznapok buktatóin
botladoznak emlékcím s a képed
kihull zsebükből. Mégis
neked írok hazámról,
ahol a vér kiáltóbban piroslik.

Ismered jól az éjt, a
szénaszagot, a pásztorok danáját.
Nincs semmi változás: a szél a völgyből
felkél s a hegyre fut, fák közt szaladgál,
az égbolt is közömbös,
a kisgidák karámban játszadoznak.
Az esték árnyas arcán
moccanatlan az ősi belenyugvás,
a kásás hó olajfát
kovászol, míg a nap fűgékét éget -
s csoda sehol. A vér is
keserveket emészt szuroksötéten
s völgyekbe gyűlik lomha csordulással.

Calabria - hidd, kedvesem - nem áhit
zajos szenzációkat,
sem sírokat a téren.
Elég egy parti kő vagy egy leánder
elfődni bünt s erényt itt.

De kékek még az éjek,
a hold figyel kölykökre, tolvajokra,
kik a kertekből lopkodják a dinnyét.
Hát viperát rakok a kosarakba,
holygatni tepsedő tojást, gyümölcsöt.

DANTE MAFFIA

Dühöt

A költők lesben állnak
határain az estnek,
álmokkal trafikálnak
s szerelemről csevegnek,
sorsokat hajigálnak,
miközben bort vedelnek,
a markukban virágmag,
mégis dühöt teremnek.
Kezük piszkos. Figyeld meg.

Szigetzöld

Tenger lüktet emlékeimben,
szívemmel egy ütemre táncol.

Nem számolom már, hogy a parton
mennyi a kihullott sirálytoll.

Bebugyolál a féktelen szél
s a szigetzöld felém világot.

Baranyi Ferenc fordításai

MARCELLO CAMILLUCCI

A rózsza

Az ifjú rózsát ültet,
a férfi leszakítja,
a vénnek csak az illata marad...
a rózsával oltárt ékesítenek,
megcsodálják a szentek,
gyökerét kutya permetezi,
a vihar a földre szegezi,
s lefejezi a hó...
Ami engem illet: a rózsával érzek,
pártját fogom mindenki ellen,
mivel az összes rózsából
szeretném, ha egy szeretne engem.
Nem bánom, ha nem ő a legszebb,
de legyen az én jegyemben született,
és velem halni rendeltetett.
A rózsák rózsája ő.

LEONARDO MANCINO

Sinisgallihoz

E nép fiai továbbra is
küzdenek azért,
hogy legyőzzék a homlok
alázatosságának bélyegét.
Hogy legyőzzék a szív kalmárságát,
és a bénító szorongást

minden moccnástól,

minden változástól.

Kezük ökölben –

és meghajlanak.

Belőlük mégis művészet fakad.

Kassai Franciska fordításai

ANTONINO CONTILIANO

Szicília

Amikor lángolva elnyel az idő,
nézem tajtékzó vizeid,
tengered, az én földem tengerét,
algák illatozó klorofillját,
a civilizáció odaköppött hulladékait.

Meredten hallgatom
a sirokkó sípoló szemében
népem időtlen kiáltásait
testvéreim hördülő haragját
a halálból, Avola és Portella földje alól

Szicília, tengerközi földem,
én szólok e felzúgó hallgatásban,
bütykös ujjú hegyeid markolásában,
kitörő vulkánjaid torkán,
szomjazva áradó patakok nyelvén
s a krisztustövisben, mely lassan
fölsérti a nyári égen az éjjelt.

VINCENZO MASCARO

Halászsok

Hajnalra virágba gyúlnak a fák.
Nyugtalanul ágaskodnak egy kőhajtásra
a lusta parti hajóktól.
Tavasz van. Zöld a kanális.
Vidáman várja, hogy már szántsa a hátát
újra a sok kis fürgé dióhéj.
Az ébredő hegyek szegélye mögül már
éled az új nap, megszurkítve
a végtelen mély akvamarinját.
Algák tömény tengerszaga árad
szerte a lágy fény remegő részeitől
sűrű levegőbe.
Egy keresztfa fenn a magasban
emberi hangon kiált fel,
és a dióhéj-bárkák odalent felmagasodnak
gyémánt orrukkal belevágnak
a karcolatlan tiszta opálba.

impegno80
periodico di cultura

6/12

Testi di

Rolando Certi - Antonino Contiliano - Rafael Alberti - Ola Rahman -
Ljerkar Car Matutinovic - Paskal Ghilevski - Pierre Gamerra -
Sennur Sazer - Salvatore Giubileo - Giuseppe Barbers - Josh
Octavio Frenz - Solange De Brassieux - Louis Aragon - Giorgio
Barberi Squarotti - Febo Dalli - Dimitris Kakavelakis - Paricle
Rodakis - Rita Bumi Papa - Ghiota Parteniu - Elena Sigale-Dighano-
pulu - Elpidia Kara-Amarantu - Panos Miserlis - Makis Apostolatos -
Dina Routzoni - Maro Stassinopulu - Zoi Savina - Themis Tassulis -
Victoria Theodoru - Anna Buratzi-Thoda - Michalis Staffilas - Lucian
Blaga - Alexandru Capraru - Virginia Balteanu - Eugen Dorcasu -
Adrian Popescu - Ion Marin Almajan - Giacomo Scotti - Ignazio
Butera - Rosa Maria Ancona - Gianni Diecidue - Melo Freni - Aldo
Gerbino - Giovanni Lombardo - Sofia Jannello - Vincenzo Mascaro -
Mario Rappazzo - Luigi Fiorentino - Salvatore Spagnolo - Elio
Criscione - Emanuele Schembari - Nino Agnello - Maria Luisa Spa-
ziani - Vincenzo Rossi - Michele Catusella Battaglia.

Illustrazioni di

Carlo Puleo - Giacomo Cuttone - Giuseppe Pugliese

ROSA MARIA ANCONA

Önmagamról

Egy kicsit itt vagyok,
egy kicsit mindig ott is,
én, az „afrikai”.

Most, hogy elült a szél és fojt a sirokkó,
meg sem rezzen a nádas,
csak várom, hogy jönnék a bárkák.

Bíbor eper hullik
sárga kövekre,
szentjános bogarak szállnak
szederindákra s az ágak
megbízseregnek.

A szirteken cseppekben
ott a tenger.
Riadt rákok

Gyermekek csivitelnek
a csendben,
pillangók (hajdani bábok)
szép szárnyaikkal (óh, hogy irigylem!)
messze, megfoghatatlanul
keresik a napot.

GIOVANNI LOMBARDO

A háború tudorai

Már nem olvasom a háború tudorait.
Nem tudom hallgatni se őket.
Nyugalmuk gyilkos,
mint pontosan programozott intelligenciájuk.

Nem tudok hallgatni,
a háború tudorai
fiatal napjaink felőrlik,
szavaiktól megöregszünk
és porrá lett örömeinket elnyeli
cseppfolyós békéjük kotyvaléka.

Hol van a gát?
Lágy, mint a gyermekek húsa.
Új hasonlatokat juttat eszünkbe
ez a haldokló XX. század:
már rég nem a szagok, a színek,
az ízek és a bőr édes érintései...
itt lent a tenger illata,
sikló hullámverés
és radioaktív felhő
s népek közötti világ felett.

Már nem tudom hallgatni a háború tudorait.
Jámbor kutyák a kislábost várják a gazditól,
közben már fenekednek...
A hold visszaveti a halál-sugárzást,
szép, meleg szemed riadtan kapkod a jövőbe,
a szétesett atomok viharába.

Már nem tudom hallgatni a háború tudorait.

Rombányi Agnes fordításai

ROLANDO CERTA

Cataniai impressziók

Még a fal is fölérz és beszél itt.

A kő évezredektől feketéllik,
az asszonyok szeme oly mély, akár a
megalvadt láng, az Etna-hányta láva.

Itt megtanultam: szeretet lehet csak
a halál folytatása.

A gyászbavont porták betűiben
(„Drága fivérem emlékezetére”
„Imádott férjem poraira béke”)
régí világ üzen.

Catania, titok-színű a békéd
s alázatoddal úgy keveredett el,
hogy már üti az égbolt és a tenger
áttetsző, tiszta kékjét.

Két napja értenem kell:
kapuk karéja, várfal,
lépcső és ház, barokk homlokzatával,
az idő szívverését
magába zárta végképp.

Catania, őrizd tovább csodádat:
kitörni kész kedélyét
a vulkán-lelkek lávafolyamának.

Arion

A szikul partvidékről
Arion útnak indult
gyönggyel, arannyal megrakott hajóján.
Bárkája büszke orra
Korinthosz zöldes tengerét kereste.
Győztesen távozott, mert
Sziciliát meghódította dallal.
Ám istene a Rossznak
kincseit kiszemelte
s mohón követve útját
halált szabott ki rája.

Arion akkor felfohászzkodott és
a szél sugallatára
kezébe kapta lantját
s amíg hajója hullámot hasított:
elszánt-szelíden vívott a halállal.
A delfinek felébredtek dalára,
észrevették a bárkát
– s mert pártolják az embert –
körülkerengték nyugtató rajokban.
Arion vízbeugrott
(mintegy a sírből szökkenvén a létbe)
s a delfinek – mint egykoron Apollót –
Korinthosz fényes partjához vezették.

A költészet legyőzte a halált így –
a sandaság azóta dalba botlik
s a kapzsiság szív-dobbanásra retten.

Baranyi Ferenc fordításai

Rosa Balistrieri

*Rosa Balistrieri dalaiban Szicília népe sír.
Több évszázados szenvedés, nemzedékek jaja sűrűsödik,
feszül az énekében.*

Az elnyomottak lázadása hódítók sora ellen.

*Dacosan felemeli fejét, felveti állát Rosa Balistrieri –
a nőstényfarkas-asszony. Szűkölve kiáltja a világ fájdalmát
és a magány iszonyatát. Az asszony kiszolgáltatottságát,
félelmét – tán emlékezve arra, amikor hideglelősen
kuporogva ágyán rettegett részeg férje tenyerétől.*

*Ez a hang élességével perel. A magárabagyatott perel.
Érdességével fölrázza lelkünk. Sötét, véres fájdalom
tör elő torkából.*

*Ez a hang kemény, egyenes vonalú, harsánynak tetsző,
de rekedtes, ritka suttogásai szétvetik a csend burkát.*

*Nemcsak népe drámáját, hanem egészséges, egyszerű örömét
is halljuk az énekében. Az ősgyökök eltéphetetlenek.*

*Rosa Balistrieri kapálástól elnehezedett kezei
már a gitárhoz idomultak.*

*E bátor parasztasszony felnőtt korában tanult meg irni-olvasni.
Lehet, hogy még most sem tökéletesen.*

*Ám a hangszerét érti, s az éneke oly természetes, mint a levegő.
Csak a népből jött énekesek, a titokzatos őserővel bírók
képesek ilyen csodákra.*

MÉRLEGEN

A MADÁCH-REJTÉLY

András László könyve

A rejtély megfejtésére vállalkozott egy igazán invenciózus író, *András László*. Más szóval van, vagy most már így: volt mit megfejteni, netán van mit folytatni annak, aki esetleg nem ért egyet az író egyébiránt magával ragadó okfejtésével. Ebben a vadonatúj Madách-könyvben nem csupán utalás esik – erős érzékeltetés folyik arról, hogy Madách Imre művét, *Az ember tragédiáját*, eleddig milyen polarizáltságban és mennyien értékelték két fő szempontból: idealista illetve marxista alapról, és hányan értették félre a költőt és művét az utóbbi, most már több mint egy évszázad alatt. Nyilván *Kántor Lajost* idézi, amikor ezt írja – százéves harc folyik a Tragédiáért, mindenki szeretné kisajátítani, a maga oldalára állítani, ideszámítva a vallásos és a nem vallásos irodalomtörténészeket is. Kritizálták és vitatták eddig jobbról és balról, sőt, szélsőbalról, és nyilván szélsőjobbról is „magukévá akarták tenni”. Vitatták ezernyi érvelés és ellenérvelés, a költő és a mű bizonyos ellentmondásait külön és Madáchot a Tragédiával oda-vissza szembeállítva is. Az ember arra gondolhat, nincs már olyan variáció, amely valamilyen oldalról indulva ne kapott volna teret. És lám, mégis van!

★

Sajátos, miben látja a Madách-rejtélyt *András László*. Felsorolása kétségtelenül tartalmazza mindazoknak a

véleményét, akikkel aztán szenvedélyesen vitába száll. Mi készítetett egy bezárkózott és nem is különösebben tehetséges-értelmes vidéki nemes embert, hogy olyan művet írjon, mint a Tragédia? Igaz-e, hogy a haza sorsa feletti kesergésében írta meg művét? Mit akarhatott a Tragédiával? Írhat-e egy író toronymagasan a saját szellemi színvonalára felett? Ha nem – mégis hogyan? Miként tudott annyi mindent négyezernyolcvan sorba belezsúfolni? Mitől modern ma is az, amit alkotott? Pessimista mű a Tragédia? Vallásos mű vagy legalábbis vallásos jellegű...? És aztán *András László* saját kérdései: „*Miért írt (vagy miért írt volna) a tizenkilenc éves korától bizonyíthatóan vallásellenes Madách Imre vallásos művet? Ha mégsem azt írt, miért tartja mégis az irodalomtörténet, a Madách-kutatás és –következésképpen – a nemzeti köztudat vallásos vagy legalábbis vallásos jellegű műnek Az ember tragédiáját?*” Hát ennyi „mindössze”, amire a rejtély megfejtésekor az író vállalkozott.

De ha igaz az, amit könyve végén ír, hogy ott illik és ott érdemes folytatni, ahol más abbahagyja, és egyben ott is illik abbahagyni, ahol más folytatni tudja – akkor élek ezzel a lehetőséggel és éppen a legutolsó „tényszerű” megállapításánál folytatom.

Képzelnék el egy lenyűgöző apparátussal szó szerint izgalmasan végigvezetett és igazán meggyőző erejű, sőt, sok tekintetben és ponton meglepően új okfejtést, kizárólag (és ez fontos

lesz a továbbiakban!) filozófia-ideológiai történeti alapról. És amikor már mindenki „megkapta a magáét”, amikor már mindenki „verve van” – ahogy mondani szokás – amikor már ízekre szedve Madách élete és a Tragédia, és mindenben (de szó szerint mindenben!) felmutatva a reformkoron nevelkedett liberális, mégis centrista, haladó szellemű, anyagelvű, vallásellenes nemes, és ugyanígy ezzel párhuzamban a Tragédia minden érinthető pontján kifényesítve az igazság – nem vallásos a mű sem, s nem pesszimista, ellenkezőleg, a hegeli dialektika érvényesül teljes történelem-szemléletében és minden módszerében, és persze a szabadsággeszménnyel maga *Rousseau* is helyet kap, meg aztán kitapintható itt *Feuerbach* úr is –, szóval végeredményben minden egységes (az író és műve) és nincs is semmilyen rejtély, következésképpen miről vitatkoztak eddig több mint száz éven át, hiszen talán mégis ez a rejtély megoldása... Nos, akkor András László legyőzött ellenfeleinek(?) megadja a kegyelemdőfést, és leírja, miként halt meg a költő (részben *Harsányi Zsolt* Ember küzdj... című regénye, részben *Morvay Győző* múlt századvégi feltehetően helyszíni kutatásai alapján), miként utasította vissza a gyónást és a szentségek felvételét, és miként állt rá mégis mindcizekre utolsó óráiban a családtagok unszolására. Két dolog lehetséges – az egyik talán elfogadható, a másik kevésbé érthető és meg is kérdőjelezhető. Túl azon, hogy amit impozáns méretű bizonyítékpiramisának legtetéjére gondosan kiegyensúlyozva fölhelyez, mint egy kavicsot, önmagában sem egyéb pusztán „szemfényvesztésnél”. Hiszen ezek a mendemondák és irodalmi feldolgozások végeredményben semmit sem bizonyítanak. Az egyik esetben úgy érezhette András László „hogy ide kell azért még valami annak bizonyítására, hogy meny-

nyire vallásellenes volt Madách...” A másik eshetőség: legyen egy kétséges értékű, vitatható pont műve végén és akkor ez a gyónási „ügy” sem más, mint jóértelmű írói provokáció. Az első eset látszólag szóba sem jöhet, hiszen csupán ennek az egy ténynek (feltehető ténynek) bizonyítására nagyon alapos elemző munkát végzett... És ha mégis gondja van saját erejével-érvelésével? Ha valami – ez hihetetlen! De megmaradva ennél a verzió-nál, mindenképpen viszolygást kelt bennem és túlságosan földhözragadtnak érzem az egészet. Aki ilyen mélyen és sokoldalúan citálja minden életpontján a költőt és mindent megragad, hogy már „menetközben” bizonyítsa a „közismert és régtől bizonyított” tényt, és mégis színté ezt tartja a legfontosabbnak, erre épít fel úgy szólván mindent, hogy visszafelé vagy lineárisan a műről is bebizonyítsa – nem vallásos alkotás a Tragédia, nos, annak miért szükséges egy ilyen ellenőrizetlen (és ellenőrizhetetlen) pletykával is megtétezni érvelését? Valamiképpen önleleplező ez a megoldás a valóban megragadó, valóságos szellemi izgalmat serkentő és azt ébrentartó mű legvégén. Mint amikor valaki hibátlanul végigeszik egy fényes protokollebédet és a végén, amikor már régen a keblét duzzasztja az a sok elismerő pillantás, ahogy a hallal bánt, ahogy előírászerűen elfogyasztotta (és nem eltolta magától) az őszi-barackot is – szóval a legvégén a szalvétába törli az orrát. Röviden: egy ilyen mű befejezéséként nem számít az ember erre a fordulatra.

★

Számos ponton hasonló erőltetettséget és ez utóbbival rokon alapokon mozgó érvelési rendet fedezhet fel az olvasó. Miközben végig arra gondol, ez is egy kisajátítási „per”. És még valami. Hogy az igazán nagy műve-

ket azért is próbálhatja minden tábor magának eltulajdonítani vagy éppen ellenkezőleg, magától eltaszítani, mert az igazán nagy művek rugalmas-ságukkal-nyitottságukkal-korszerűségükkel erre alkalmasak és mindvégig megőrzik minőségeiket. Tehát bármikor újra felfedezhetők és kisajátíthatók. Ilyen mű a Tragédia és ilyen költő (vagy drámaíró – vitatják ezt is eleget: András László szerint ez utóbbi) Madách Imre. A mű értékelései több könyvtárnyi terjedelmet elértek már. A költő valóságos arcát a mai napig rajzolja a történész, az irodalomtörténész, az író, talán még a szociológus is (aki a mai kor költője, mint közismert). Mégis alig távolodtunk el valamit attól a képtől, mely szerint Madách egy apolitikus és beteg, azonfelül szerencsétlen és megcsalt, magába zárkózott „göthös úr” volt, akinck talán véletlenül sikerült egyetlen nagy művet kies magányában alkotni. Ebben a ködoszlatásban az utóbbi évtizedben sokat sikerült változtatni, és ide vág András László műve is, amiért szuperlatívuszokat érdemel.

A bizonyítási rendszerben azonban – mint említettem – tisztázatlan és talán „tisztátalan” elemek is bekerültek, néhány megválaszolásra érdemes kérdőjel kíséretében. Ha nem is újabb száz évig, de mindenképpen vitatható, hogy egyáltalán mit ért az író vallásellenességen, amely pontatlanul-elnagyolva magától értetődően jelenik meg mindenhol a könyv oldalain és mindennel összefüggésben. A vallásellenesség esetleg egyházellenesség, vagy klérusellenesség, esetleg a pápáság elleni megnyilvánulás? De mi van akkor a szabadgondolkodók hitével, az evangélista-református eszmékkel, amelyek bizonyíthatóan(!) „vallásellenesek”, ha a pápista elveket tekintjük. A könyvben idézett és szinte perdöntőnek kinyomatott *Hit és tudás* című (1896-ban először kinyomatott) verset elemezve a biblia történetének

lírai megformálásával is találkozhatunk; a halál után új élet kezdődött, de a tudás fája ezt a világot beárnyékolta és szertefoszlott a mennyei világ, az ember nem halhatatlan többé. Ami viszont az „credendő bűnel” van összefüggésben és bár mindez lehet (miként az író állítja) a költő tiszta deizmusa, de egy másik nézőpontból lehet paradicsom körüli ősi malór lírai visszfénye is. Mindez kizárólag a vesztély miatt érdemel említést: a túlon túl magabiztos érvelés egy alapjában és credendően, sőt, minden lélegzétvételében és cselekedetében *lírikus alkat* esetében meglehetősen ingoványos talajra kalauzolhat. Nem dolga a költőnek minden esetben a világnézeti állásfoglalás. A költő „veleszületett szabadsága” sok mindent megenged és a hangulatokat pillanatfelvételné úgy rögzítheti, hogy azok elsősorban művészi értékűknél fogva állják ki az ítéletek és megítélések és persze az idő próbáját. De nem biztos, hogy bizonyítékok bármire is.

Helyesebb lenne egyszer – az elkövetkező száz évben – erős vizsgálat elé emelni ezt az úgynevezett vallásellenességet, mint Madách egyetlen lázadási lehetőségét anyja bigott és erőszakos lényé ellen! Helyes lenne egyszer megtalálni azt az író-műtörténész-pszichológust és invenciózus művészt, aki egzaktan és alkotói beleérzéssel valamennyi elérhető adatot ebben az egy dologban vizsgálva megoldaná a *valódi* „Madách-rejtélyt” – a fiú és az anya kapcsolatának titokzatosnak is minősíthető csomóit, akár egy fantasztikus regénybe illő utólagos és monstre kettős pszichoanalízis segítségével. Ebből az aspektusból szemlélődve és kutatva esetleg kiderülhetne az is, hogy Madách Imre vallásellenessége valóban(!) az egyetlen lázadási tér anyja ellenében! Hogy ez az egyetlen, ami természeténél fogva a lelkiismeret szabadságának territó-

riuma, és mint ilyen, megérdemli a figyelmet. Más kérdés lenne mindez? Aligha. Ha ugyanis hatalmas filozófiai apparátussal bebizonyítja valaki, hogy kizárólag a tudás tette Madáchtot vallásellenessé, akkor joggal elvárható az elkövetkező száz évtől a tudományos és művészi ihletettséget sem nélkülöző lélekanalízis, amely egészen más fordulatot hozhat.

Nevezetesen azt, hogy a valódi kiindulási pont nem a tudás a hit ellenében, hanem a lázadás anyjával szemben; ehhez kellett a tudás, és legvégül mindez a szabad hit miatt történt. Ugye meglepően is fordítható

mindaz, ami Madách továbbra is számos megfajtsra érdemes arcait érinti némi fényvel – vagy némi árnyékkal. Mit akarok ezzel mondani? Miközben tisztelgek az ész és a küzdő szellem előtt, miközben minden pontján elismerem András László művének eredetiségét – arra utalok csupán, milyen további megközelítéseket indíthat el és milyen további kisajátításokat kezdeményezhet mindaz, amit tőle olvasunk és mindaz, amit másoktól előre feltételezhetünk. Az eddigi tapasztalatok nyomán.

A mű tehát forog.

T. PATAKI LÁSZLÓ

★

„Igen jeles mű” – írta Arany János a Madáchnak szóló első levelében *Az ember tragédiájáról*, s ugyanez mondható András László művéről, mert fordulat a Madáchról szóló százhusz évnvi irodalomban.

Az irodalomkritika egzaktóságát a szépíró szuggesztív eszközeivel szolgálja. Mert András szépíró, sőt műfordító is, aki gyakran tudatosabb kapcsolatban áll a művel, mint az alkotás lendületétől elragadott szerző. S hogy könyvét a regényolvasás feszültségével olvastatja, ez csak egyik újítása a Madách-irodalomban. . . Andersennél a gyermek felkiált. „A király meztelen!” – valóban ugyanígy hat Andrásnál a *Hibetetlen* cím annak a fejezetnek az élén, melyben felfedezi, hogy Madáchnak azt az egyetlen írását, melyben maga vall a *Tragédia* kon-

cepciójáról – az *Erdélyi János*hoz intézett levelét – teljességében még eddig egyetlen Madách-kutató sem elemezte. S még több más dokumentum erejű írását sem. Így annak, amit eddig Madách-kutatásnak mondtunk, nagy része nem is kutatás, hanem értelmezés és átértelmezés, magyarázás vagy belemagyarázás.

E felfedezéséhez, valamint alapos okfejtéséhez olykor elképesztően sokrétű ismerettár áll András rendelkezésére: a gondolkodás történetéből Rousseau-tól és Hegeltől Plehanovig és Leninig, a XIX. század természettudományi ismeretéből, a magyar politika és irodalom történetének intim részleteiből stb., a világirodalomból és világtörténetből, nem is szólva az alapról, hogy András szinte emlékezetből ismeri a *Tragédia* szövegét. E kiváló tárgyis-

meret (egy szépíró részéről!) ismét olyasmí, amiért elismeréssel kell adoznunk könyvének.

A *Madách-rejtély*: ez a cím Meszterházi Lajos (szerintem legkiválóbb) művét juttatja eszünkbe. A *Prométheusz-rejtély* azonban a mondák ködéből próbál tényeket kiszűrni, míg itt a legutóbbi százhusz év elevenen élő vitájába, kritikákban és színpadi rendezésekben mindmáig tartó viaskodásába hoz friss levegőt András László... Manapság egy „magányos farkas” ilyen műve, mint A *Madách-rejtély*, madáchi belső ösztönzést kíván.

A szerző a rejtély megfejtésére törekszik. Könyvét azzal a feltételezéssel végzi, hogy ha „a gondolkodást csak ott érdemes (és illik) elkezdni, ahol mások már abbahagyták, talán az sem elfogadhatatlan, hogy abbahagyni viszont csak ott érdemes, ahol mások folytatni tudják”. Becsületes elv. Aki kimondta, érdemes rá, hogy a bíráló vitába szálljon vele – akár művének magvát illetően.

Mert mi az, ami András Lászlót könyvének megírására indította? Amint az orosz irodalmárok „mindnyájan Gogol köpenyéből”, úgy az utóbbi század számos magyarja Madách *Tragédiájából* bújt elő. András László is. Ő éppenséggel a Madách-rajongók közé tartozik. S emellett vallástalan. Hogyan lehet összeegyeztetni a kettőt? Ez az a „rejtély”, amit meg akar oldani.

A baj az, hogy az általa joggal kárhoztatott területre téved maga is: talál egy prekoncepciót és ezt húzza rá a *Tragédiára*, sőt Madách egész életművére. „Miért ír egy szilárd természettudományos alapokon álló, meggyőződésesen vallásellenes ember vallásos drámai költeményt?” – kérdi, s ezzel a kérdéssel viaskodik egész könyvén át. Kitűnően cáfolja meg a Madáchról elterjedt sztereotípiákat: „egy liberális középnyemes”, „nincs kialakult filozófiai meggyőződése” stb. – kimondja, hogy Madách nagy magyar

és nagy európai volt. Ám szembeszállva azokkal is, akik akár méltatták, akár támadták a „vallásos” Madáchot, megpróbálva kialakítani a „vallásellenes” Madách képét, közben önmaga szolgáltatta önmaga cáfolatát.

Egyik fő érve a *Hit és tudás* című költemény: mint megállapítja, ezt Madách „a *Belső küzdés* című ciklusban helyezte el”. Nos, azon kívül, hogy Madách filozófiai benső kérdései egybeolvadtak szerelmi és házassági tragédiáiból eredő vívódásaival s hogy e vers utalhat ezekre a küzdelekre is – itt nem hit vagy tudás kibékíthetetlen antagonizmusáról, hanem a hit és tudás közt vergődő ember belső küzdéséről van szó. Eltökélten vallásellenes ember így nem küzd önmagában. András másik visszatérő érve az, hogy az immár írói sikerben fürdő, eszméjét költői képek nélkül kimondó Madách 1862-ben, a Kisfaludy Társaságban tartott székfoglalójában ezt mondja: „... a vallás a szívnek költészete”. Tehát nem természettudományosan meghatározott valami, hanem költészet – de hát ki állíthatná azt, hogy Madách, a költő megtagadja, lebecsüli a költészetet? Csupán más dimenzióba helyezi, mint a tudást.

Andrást dicséri, hogy az idézetet nem vágja el, hanem folytatja: „... s a költészet a szívnek vallása. Mi természetesebb, mint hogy e két nem egymásnak fákláján gerjessze lelkesülése lángjait. De a vallásnak, hogy e célnak megfelelően, szabadnak kell lennie minden ortodox védelemtől, minden igazhítségű láncolattól...” Tehát a *Tragédia* bizánci és prágai színében lobogó máglyától éppúgy, mint a Madách korában még tenyésző antropomorf képektől. Ezeket iktassa ki „a népszellem örökké alkotó módosítása” – kívánja Madách. Tehát vallásos – a fent vallott értelemben. Nem vallásellenes. Amikor András ezt írja: „Első feltételezésem tehát az, hogy a *Tragédia* nem vallásos vagy vallásos jellegű

mű. Nem isten magasztalására készült, nem is isten létét akarja bizonyítani (vagy tagadni)”, akkor Andrásnak igaz van; de amikor így folytatja: „hanem az embernek az isteneszmével folytatott történelmi küzdelmeiről szól” – ez már nem helytálló. Igen, a *Tragédia* vissza-visszatérő szava a „küzd”. Nem tudom, felfigyelt-e már valaki arra, hogy ugyanazt kívánja Lucifer is (Küzdest kívánok... 2. szín), és Ádám is (Az ember célja a küzdes maga... 13. szín), mint az Úr (Ember küzdj... 15. szín) – ami nyilvánvalóan a szerezőnek a szereplőkre kivetített benső küzdése.

De mi küzd Madáchban? Csak olvassuk el az első színt: kísérlet a Biblia és a természettudomány összeegyeztetésére: íme a rejtély kulcsa. Hiszen András is elismeri, *Németh G. Bélára* hivatkozva, hogy „Madách nem volt ateista”. Hát dehogyan folytat nála az ember „történelmi küzdelmet az isteneszmével”, dehogyan tesz fel dilemmát: hit *vagy tudás*...

András okfejtésének alaposságával továbbhaladva az általa megkezdett úton, Madách európai nagyságának újabb adatát fedezhetjük fel. Bár hazájában csak száz évvel később kerül sor (hála a politikusok és egyházi vezetők okosságának) „dialógusára”, s még akkor is ezzel a fenntartással „ideológiai téren nem”, ő, Madách az európai kultúra nagy összetevőinek

egymással való egyeztetését már akkor, az ultramontanok és *Erdélyi János* korában megkísérelte. A siker reményében-e?...

S van András könyvének egy hiányossága is: a *Tragédia* négy főszereplője közül az egyiket elbogatellizálja – pedig Éva alakja s a vele kapcsolatos életrajzi elemek szorosan hozzátartoznak a „Madách-rejtély” megoldásához. Míg kitűnően feltárja a történelmi Kepler–Borbála kapcsolatot, drámai kapcsolatukat illetően ugyanúgy átveszi a Madách–Erzsi sztereotípiát, mint ahogy e módszert másoknál kifogásolja. Pedig a publikált és levéltári adatok egyértelműen arra utalnak, hogy Madách Évája (Fráter Erzsébet és a *Tragédia* nőalakja) idősebb Madách Imréné becsvágyó és könyörtelen természetéből formálódott, illetve jutott sorsára. A megjelent Madách-életrajzok forrásainak elemzésével tetten érhető, András bevált módszereit alkalmazva, az öröklődő sablon, s bár *Mohácsi Jenő* regényben, *L. Kiss Ibolya* regényben és dokumentumkötetben, *Székely Júlia* drámában szolgáltatott igazságot szegény Fráter Erzsébetnek – a *Tragédia* Évájának kialakulása máig is feladata a „Madách-rejtély” megfejtésének.

Mindez azonban nem változtat azon, hogy András László könyve *igen jeles mű*. (Szépirodalmi)

RADÓ GYÖRGY

FIGYELŐ

A TUDATOSÍTÁS VÁLTOZTAT

Töprengés Ernest Jones Freud-könyve fölött

„Meg kell még mondanom, hogy ha *világnézetemhez* nem is, de *világképemhez* alapvetően járult hozzá a Freuddal való megismerkedés” – írja *Bálint György* 1937-ben, olvasmányairól szóló vallomásában. Korántsem csak ő mondhatta el magáról, hogy gondolkodásmódjába szervesen beépült a bécsi orvos – összefoglalóan *pszichoanalízis* néven nevezett – elmélete. Jól jellemzi a helyzetet *Szerb Antal* A világirodalom történetében: „*akármilyen is az ember felfogása, nem lehet kétségbe vonni, hogy a freudi elmélet ma már benne van a levegőben, és még beves ellenfelei is bizonyos fókig freudista módon gondolkodnak.*” A tan elterjedésének évtizedeiben, a tízes, húszas, harmincas években a tudományos és a művészi látásmód egyaránt átfurmálódott. A pszichoanalízis, a lélekegyógyászat megújítása mellett támpontokat adott a bölcsélet továbbfejlesztésének, lökést adott a képzőművészet kibontakozásának – lásd szürrealizmus –, s áttekinthetőbbé tette a terepet az írók, költők számára is. O’Neilltől Thomas Mannon keresztül József Attiláig számtalan literátor hasznosította írásaiban – közvetve vagy közvetlenül – a lélekelemzés ismeretanyagát. Proletár költőnk bölcséletében és költészetében egyaránt bőven merített a freudi teóriából. Ismert, bár kevésbé emlegetett az „összebékítési” kísérlete, amelynek egyik megnyilvánulása, a *Hegel, Marx, Freud* című félbemaradt tanulmány. Ugyancsak ismertek, bár kevésbé megértettek versei, melyek a pszichoanalízis szellemében fogantak. Az elmélet alapgondolatainak ismerete nélkül alighanem csak ködösen értenék meg például a következő sorokat: „... *kuporogva csak várom a csodát, / hogy jöjjön el már az, ki megbocsát / és meg is mondja szépen, micsodát / bocsát meg nekem...*” (*Mint gyermek...*, 1935).

E nagy hatású gyógy mód, kutatási módszer és tudományos elmélet keletkezésének és kezdeti elterjedésének részletes ismertetését adja *Ernest Jones* kitűnő könyve, a *Sigmund Freud élete és munkássága* című terjedelmes mű. A szerző, aki nem csupán barátja volt a bécsi tudósnak, hanem a pszichoanalízis egyes részletkérdéseinek kidolgozásában és a tan térhódításában tevékenyen részt vállalt, lebilincselő és rendkívül tanulságos írásban számol be az erőfeszítésekről. Az olvasó világos képet kap Freud fáradozásairól, amelyeket a lélekelemzés körül a múlt század kilencvenes éveitől e század harmincas éveinek végéig megtett. Ám kirajzolódik egy általánosabb kép is arról, mekkora belső – tudati – és milyen irdatlan külső ellenállással kellett megbirkóznia annak, aki jelentős, a világképet módosító tudományos fölfedezést tesz, és azt érvényesíteni akarja a gyakorlatban. Ez utóbbi, általánosabb érvényű tanulságok kikristályosításához Freud élete és életművének fogadtatása kiváló tény-

anyag, mivel fölfedezése nemcsak tudományos tekintélyeket, s egyben az érdekcikket sértette meg – ahogy az párosulni szokott –, hanem némi kiforgatás által a közerkölcscsel is ütköztethették, sőt közvetve – de nem is túl nagy áttétellel –, még a korabeli hatalomgyakorlók is érintve érezhették magukat. A felszított antiszemitizmus légkörében bonyolította a helyzetet az orvos származása is.

Freud nem tartozott azok közé a tudósok közé, akik huszoneves korukban rukkolnak ki életük nagy ötletével. Alapos fölkészülés, és néhány tév- vagy mellékút bejárása után jutott el „saját” tudományához. Nem túl gazdag, de áldozatkészen kultúratisztelő családja révén szerzett kiemelkedően nagy műveltséget, nyelvismeretet, orvosi diplomát. Kutató, megújító szelleme az orvostudomány „hagyományosabb” ágaiban is alkotott figyelemre méltó tanulmányokat, illetve – önmaga mércéjével mérve – itt is futotta tehetségéből ki-sebb jelentőségű fölfedezésekre. Harmincas éveinek második felét tapossa, amikor saját módszerét alkalmazni kezdi, s negyvenhárom esztendő, amikor első – „korszakalkotó” – műve, az *Álomfejtés* 1900-as dátummal, 1899 végén megjelenik. Ezután még négy évtizeden át gyógyít, kutató, gondolkodik, előadásokat tart, szervez, kiterjedt családról gondoskodik és nagy hatású könyveket, tanulmányokat ír. Lenyűgöző műveket alkot akkor is, amikor, élete utolsó tizenhat évében, az állában fészkelő rákkal elválaszthatatlan társául szegődik a szünet nélküli testi fájdalom. Saját élete remekül szemlélteti találmányának, a lélekelemzésnek óriási erejét. Bár tanításait gyakorta bélyegezték pornográfiának, s valóban, az akkor meglévőnél ő maga is nagyobb szexuális szabadságot tartott célszerűnek, viszont életvitelében szigorú monogámiát érvényesített, s végig boldog házasságban élt, becsületes, művelt gyerekeket nevelt. Kimutatni vélte a lélek mélyén megbúvó agressziót, ám saját cselekedeteire az altruizmust, az önzetlenséget tartotta kötelezőnek. Végláthatatlan kínjait az utolsó pillanatig panasz és fájdalomcsillapítók nélkül viselte.

Jones *Ellenállás* címmel külön fejezetet szentel annak részletezésére, hogy Freud tanai milyen reagálást váltottak ki az akkori tudományos és közéletből, bár e fejezeten kívül is bőven említi példákat a könyv a teória fogadtatására. A megnyilvánulások az utcai fejfördítástől a sajtó útján elkövetett becsületsértéseken át a könyvégetésig terjedtek. Ez utóbbiban Freud – s ez egyéniségét üdén jellemzi – örölnivalót is talált, mondván: a középkorban még őt magát vetették volna máglyára. (Már nem érte meg, hogy később nővérei a máglyahalál szörnyűségeit fölülmuló sorsra jutottak, igaz, nem eretnység, hanem származás miatt.)

Az ellenállás ismert és azóta már tisztázott, pontokba fogalmazható mechanizmus szerint zajlott. *Lénárd Ferenc* egyik könyvében, *A gondolkodás hétköznapijai* című akadémiai kiadványban külföldi kutatásra hivatkozva idézi, hogy „Az új gondolatot először merő képtelenségnek tekintik, amely még említésre sem érdemes.” Freud átélt és megszenvedte ezt a korszakot. Mint Jones írja: „A század első éveiben Freudot és műveit figyelemre sem méltatták, vagy pedig egy-két mondattal intézték el, mintha nem is érdemelné komoly megfontolást.” Jelentős elmélettel szemben ez a taktika csak ideig-óráig alkalmazható. Az utána következő fázist a Lénárd-könyv így írja le: „Aztán jön egy időszak, amikor egy csomó egymásnak ellentmondó kifogást emelnek ellene, például az új elmélet *túl fantasztikus* vagy csupán *új szóhasználat*.” Ez az idő Freudra is ráköszöntött, s örömmel fogadta: „A nyílt szembeszegülés, jegyezte meg, sőt még a gyalázkodás is jobb, mint ha agyonhallgatják az embert.” A külön-

böző minősítések nem maradtak el: „rendőrségi ügy”, „szellemi maszturbáció”, „elvetemült módszer”, „hajmeresztő vénasszony-pszichiátria” – röpködtek a még nyomdafestéket tűró tudósi megnyilatkozások. Freud abban a „szerencsés” helyzetben volt, hogy épp munkája és fölfedezése révén alaposan ismerte az új gondolatokkal szembeni belső ellenállások mechanizmusát. „Az sem lep-
te meg – írja Jones –, *hogy az ellenfelei által felhozott, úgynevezett érvek azonosak betegek elbáritó műveleteivel – adott esetben ezekből az érvekből is ugyanúgy hiányzott minden éleselméjűség, sőt logika. Mindezt tehát a dolgok természetes rendjének tekintette...*” Egy-másfél évtizedig tartott ez a stádium, legalábbis, ami a tudományos fórumok rugalmasságát illeti. Közben ugyanis Freud világszerte ismert személyiséggé vált. Nyilván a közegellenállás is sieteti – sajátos módon – annak az állomásnak a közeledtét, amiről Lénárd Ferenc könyvében így olvashatunk: „Végül elérkezik az az állapot, amikor szinte mindenki úgy tesz, mintha mindig is ezt az elméletet vallotta volna.” A 83 évig élő Freud megérhette ezt az állapotot, söt hosszú éveken át élvezhette előnyeit is. 1921. decemberében „*elégtétellel értesülhetett róla, hogy a Hotland Pszichiáterek és Neurológusok Társasága tiszteletbeli tagjának választották; ez annál is nagyobb örömmel töltötte el, mert jelölését Winckler professzor is helyeselte, noha korábban többször is állást foglalt a pszichoanalízis ellen.*” Tíz évvel később – mivel alkalmasint az elismerés mechanizmusán is keresztüljárt – már nem fogadta ilyen derűvel a megtiszteltetés formális jeleit; „A *Gesellschaft der Ärzte* a Társulat dísztagságára javasolt engem – írja levélben Jones-nak –, s hamarosan jóvá is hagyják a jelölést. Gyáva gesztus ez a siker első jelére, felettébb undorító és visszataszító.”

Fizikai, technikai fölfedezésekkel aligha fordul elő, hogy elterjedésük után, még jócskán elavulásuk előtt, mesterségesen „feledésbe” merülnek. A pszichoanalízissel néhány helyen ez megtörtént. Ennek egyik oka talán magával az címlettel is halványan megvilágható. A lélekelemzés fontos elvei közé tartozik, hogy a tudat alá szorult belső konfliktusokat sajátos technikával fölszínre hozza, s tudatosítja a beteggel. Az érzelmi hullámmal kísért tudatosulás hat gyógyítólag. E hosszú folyamat azonban visszaesések közepette zajlik. A konfliktussal való szembenézés ugyanis kinnal jár, ezért nagy erők szorítják vissza az emlékképet a tudattalanba. Nyilván erőltetett a párhuzam, de hasznos lehet fölvetni, hogy talán a lélekelemzés is hasonló mechanizmus által „merült alá”. A képzettársítások miatt csak szomorúan mosolyoghatunk azon, hogy az „cmbertelen” tanokat tartalmazó könyvek éppen a náci Németországban kerültek máglyára, az emberi szellem sok más értékével egyetemben.

Jones a könyvet az ötvenes években írta. Nálunk először 1973-ban jelent meg, *Hermann István* utószavával. Mint a filozófus írja: „... a pszichoanalízis bensőleg küzdelmes jellege, a benne felvetődő kérdések eldöntetlen volta több funkciójú. Egyfelől ezek a kérdések mindenütt tartalmaznak *reális mozzanatokot*. Másfelől a kérdések eldöntetlensége önmagában lehetővé teszi a pszichoanalízis *különböző interpretációit*... Freud becsületességét mi sem dicséri jobban, mint az, hogy csak a kérdést fogalmazza meg, miután a maga módján felmérte a harci terepet. A kérdésben mintegy benne rejlik elméletének összegzése, s egyúttal az is, hogy elmélete szükségképpen megreked a kérdéseknél, a problémáknál.” Ezekkel az utalásokkal, melyeket Hermann a *Rossz közérzet a kultúrában* című Freud-tanulmányhoz fűzött, az elmélet korlátait igyekezett körültaogatni. Az utószó a most előttünk fekvő, 1983-as második kiadásból már kimaradt...

A Jones-könyv ismeretében újabb tanulságokkal szolgálhat annak a folyamatnak az áttekintése, amelynek során a pszichoanalízis megint elfoglalja méltó – se nem túl, se nem alábecsült – helyét „köztudatunkban”. Mint az 1971-ben kiadott, *A pszichoanalízis és modern irányzatai* című könyv bevezetőjében Buda Béla az előző időszakról körültekintően megfogalmazza: „merev szemléleti befolyás miatt a kritika élesebb, általánosítóbb és elutasítóbb volt a tudományos, tapasztalati tartalommal szemben is, mint kellett.” Kereken tíz év múlva, a *Pszichoterápia* című Gondolat-kiadványban karakteresebben fejti ki mondandóját: „Figyelmem kívül maradt az a tény, hogy a pszichoanalízis nemcsak és nem elsősorban pszichológiai elmélet, hanem gyógy mód, empirikus tudomány, kutató módszer, és mint ilyennek, tudományos létjogosultsága van esetleges elméleti hibái, tévedései ellenére is. Alig egy évtizede, hogy erről nyíltan beszélünk, de még mindig csak kis számban jelentek meg a kultúrtörténetileg is jelentős és érdekes, fontosabb pszichoanalitikus és pszichoterápiás szakmunkák magyar nyelven. Ma már világszerte tisztázódott, hogy a módszernek és az elméletnek tudományos értéke van, és ez védelemre szorul, elfogadásra érdemes.” A Buda által hiányolt, kultúrtörténetileg jelentős munkák közül kettő már 1982-ben megjelent. Jól illeszkedik a kultúrtörténetileg fontos munkák közzétételének sorába a Jones-könyv 1983-as második kiadása is.

A könyvek megjelenése mellett talán apróságnak tűnhet, hogy Hermann Imre 1889-ben született pszichoanalitikus az *Új Magyar Lexikon* 1980-ban lezárt kiegészítő kötetébe már bekerült (legjelentősebb munkáját a lexikon 1943-ra datálja, nem valószínű tehát, hogy 1962 utáni munkája tette volna jelentőssé személyét). Izgalmas, hogy József Attiláról a 3. JAK-füzetben a pszichoanalízis alapján készült elemzés jelent meg, így a könyv Buda Béla szerint „egyedülálló és eredeti munka (...) mind a József Attila-irodalomban, mind pedig a hazánkban, sajnos, nagyon szegényes irodalompszichiátriai írások között.”

Jellemző tény, hogy az egyház folyóirat-tanulmánnyal szorgalmazza a lélekelemzés módszerének fölhasználását a gyónásban. „A pszichoanalízis mint tudományos gyakorlat, akkor lesz igazán a keresztény mindennapok segítőtársa, ha elméletét az egyház-hívő kapcsolatra vonatkoztatva sikerül alkalmaznunk” – írja a *Vigília* 1983/9-es száma, természetesen többször is fölhívja az olvasók figyelmét: „ez a tudomány credendően világi talajból nőtt ki.”

Ezek az egymástól távoleső tények, alkalmi példák, persze egy elméletnek nem az igazságát, hanem csupán élet- és hatóképességét hivatottak igazolni.

Ha Freudtól azt az alapelvet elfogadjuk, hogy a tudatosítás önmagában is segít az emberen, akkor érdemes lenne egy lépéssel továbbmenni, hogy a ki nyilatkoztatásain való meditálás után a sorsából kínálkozó tanulságot is nevének nevezzük. A kínálkozó tanulságot, más összefüggésben, de itt is érvényesen, Max Planck kvantumfizikus öntötte formába. Mondván: „Valamely tudományos igazság nem úgy szokott érvényre jutni, hogy ellenfeleit meggyőzik, és azok meggyőzöttek jelentik ki magukat, hanem inkább úgy, hogy az ellenfelek lassan kibálnak, és a felnövekvő generáció kezdettől fogva ezt az igazságot ismeri meg.” Ha a tudatosítás változtat a korábbi gyakorlaton, akkor ezt a föl ismerést szívós munkával minél előbb széles körűen tudatosítanunk kellene. A Jones-könyvnek ez az egyik le nem írt, mégis benne szereplő, fontos tanulsága.

MOLNÁR PÁL

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

Közeledik Gerelyes Endre (1935—1973) születésének 50. évfordulója. Korai halála meggátolta abban, hogy munkássága kiteljesedjék, de művei így is számontartandó értékei szocialista prózánknak. Mivel első sikereit novelláival aratta, az útrabocsátó táj kezdeményezésére, a Művelődési Minisztérium támogatásával,

novella-pályázatot

hirdetünk, amelyet ezután kétévenként megismétlünk.

A pályázat célja, hogy fölélessze a magyar novella legjobb hagyományait, s ösztönzést nyújtson mai művelőinek, akik e szigorú forma keretei között kísérlék meg napjaink konfliktusokkal terhes világának felmutatását. Tematikai megkötöttség nélkül benyújtható bármely, eddig még nem publikált írás, amelynek terjedelme nem haladja meg a 12 gépelt oldalt. Egy szerző legfeljebb 3 novellával vehet részt.

A jelíges pályamunkákat 3 gépelt példányban 1985. január 31-ig lehet eljuttatni a Palócföld szerkesztőségi címére: 3100 Salgótarján, Arany János út 21. Kérjük, hogy lezárt borítékban mellékeljék a jelíge feloldását.

PÁLYADÍJAK:

I. díj: 15 000 Ft.

Két II. díj: 10-10 000 Ft.

Három III. díj: 8- 8000 Ft.

A SZOT a munka világának legjobb ábrázolásáért 10 000 Ft-os különdíjat ajánlott fel.

Zsűrit az Írószövetség prózai szakosztálya biztosít. Eredményhirdetésre 1985. ünnepi könyvhetén kerül sor. Az első közlés jogát — a díjazottak esetében — a Palócföld folyóirat tartja fenn.

**Magyar Írók Szövetsége
Salgótarján város Tanácsa
Palócföld szerkesztősége**

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG ELNÖKE:

Dr. Horváth István

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

Csik Pál Radácsi László

Dr. Fancsik János Dr. Szabó Károly

Dr. Molnár Pál Dr. Tamáskovics Nándor Pál József szerkesztő (kritika)

Németh János Tóth Elemér

A SZERKESZTŐSÉG TAGJAI:

Dr. Bacskó Piroska (cikk, tanulmány)

Kelemen Gábor (riport, szociográfia)

Kojnok Nándor (szépirodalom)

Dr. Praznovszky Mibály (hagyomány)

Czinke Ferenc (művészet)

Főszerkesztő: **BARANYI FERENC**

A Nógrád megyei Tanács VB művelődésügyi osztályának lapja.

Főszerkesztő: *Baranyi Ferenc*. Szerkesztőség: 3100 Salgótarján, Arany János út 21. Telefon: 14-386. Kiadja: a Nógrád megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: *Bálint Tamás* igazgató. Terjeszti: a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a posta hírlapüzletiben és a Központi Hírlap Irodánál (KHI, Budapest V., József nádor tér 1. sz. Postacím: 1900 Budapest). Közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 211-961 62 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára 12 Ft, előfizetési díj fél évre 36, egy évre 72 Ft. Megjelenik kéthavonta. *Kéziratokat és rajzokat nem örvény meg és nem küldünk vissza.*

ISSN 0555-8867

Index: 25-925

Készült a Nógrád megyei Nyomdaipari Vállalat salgótarjáni telephelyén, 900 példányban 5,6 (A/5) ív terjedelemben. F. v.: *Kelemen Gábor* igazgató. 84-33379 N. S.

Ára: 12,- Ft

PALÓCFÖLD

1984 JUN 2 0